

SABIEDRISKĀ DARBA NOZĪME SOCIĀLĀS ATSTUMTĪBAS MAZINĀŠANĀ

Rīga, 2007

Pētījumu „Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” īstenoja SIA FACTUM ar 75% Eiropas Savienības finansiālu atbalstu no Eiropas Sociālā fonda un 25% Latvijas valsts budžeta finansiālu atbalstu (projekta identifikācijas numurs: VPD1/ESF/NVA/06/GS/3.1.5.3./0001/0044). Šajā pētījuma rezultātu pārskatā ir pausts pētījuma darba grupas (iesaistīto SIA FACTUM darbinieku) viedoklis, un tāpēc tas nekādā gadījumā nav uzskatāms par Eiropas Kopienas vai Latvijas valsts viedokļa atspoguļojumu.

Autori: Oksana Žabko, Dzintars Izāks, Lelde Kāpiņa, Dace Lūse, Ieva Medne, Vera Mihejeva.

Pētījuma autori pateicas Ivetai Bitānei, Renāram Felcim, Jurim Tipam un Andrim Vaitekūnam par ieguldījumu pētījuma tapšanā un Ilonai Lindei no Valsts probācijas dienesta pārvaldes par idejām un atbalstu.

Vāka makets: Anitra Eglīte

Vāka foto: Harijs Liepiņš (foto projektu apvienība „Kociņš un Putniņš”)

Salikums: Anitra Eglīte

Izdevējs: SIA FACTUM

Iespiests: Silca Printi

Pētījumā, izmantojot tiesnešu un nodarbinātāju dziļo interviju un sabiedriskās domas aptaujas datus, „Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” ir analizētas barjeras un aizspriedumi, kas bremzē sabiedriskā darba kā audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem un soda praktisku īstenošanu. Pētījuma aktualitāti un problēmu nosaka nepieciešamība attīstīt Latvijā efektīgu sabiedrībā izciešamo sodu un uzvedības korekcijas sistēmu nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem. Pēdējo desmit gadu laikā nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem ir attīstījusies nesodāmības apziņa, jo ierobežotā salīdzinoši mazāk smagu soda veidu esamība, ir radījusi situāciju, ka ievietošana uzvedības korekcijas iestādē notiek tikai galējas nepieciešamības gadījumā. Lai nodrošinātu apkārtējās sabiedrības drošību un savlaicīgu nepilngadīgā uzvedības korekciju, ir jābūt skaidri noteiktai likumsakarībai, ka likumpārkāpums vainagojas ar sodu. Seit ir svarīgi, lai tiek nodrošināts, ka pat samērā saudzīgu sodu nepilngadīgais uztver gan kā sodu, gan kā iespēju izrauties no dzīves uzstādījuma, ka noziegums ir personas un viņa tuvāko apkārtējo cilvēku ikdiena. To iespējams panākt, kombinējot sodu ar interesantām iespējām (iesaistišanos ārpuskolas aktivitātēs), pieaugušo, uzvedības korekcijā iesaistīto profesionāļu siltu un ieinteresētu attieksmi un interešu korekciju (piemēram, speciāli uzvedības korekcijas pasākumi, atkarību ārstēšana, profesionālā orientācija).

(c) FACTUM, 2007

ISBN 978-9984-39-300-1

SATURS

SATURS	3
TERMINU DEFINĪCIJAS.....	4
IEVADS	5
SECINĀJUMI UN IETEIKUMI	7
I PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS IETVARŠ	12
1.1. Nepilngadīgo likumpārkāpēju uzvedības korekcijas problēmas aktualitāte	12
1.2. Latvijas politika nepilngadīgo noziedzības mazināšanai	14
1.3. Sabiedriskā darba definīcija un mērķa grupa	18
1.4. Sabiedriskā darba izpildes kārtība	20
II PĒTĪJUMA PĀNS UN DATU VĀKŠANAS METODES	22
2.1. Padziļinātās intervijas ar tiesnešiem	22
2.2. Dziļās intervijas ar darba devējiem	23
2.3. Sabiedriskās domas aptauja.....	23
III PĒTĪJUMA REZULTĀTI.....	24
3.1. Sabiedrības un profesionāļu attieksme pret sabiedrisko darbu	24
3.1.1. Sabiedriskā darba pazīstamība sabiedrībā	24
3.1.2. Tiesnešu attieksme pret nepilngadīgo likumpārkāpēju sodīšanu	29
3.2. Sabiedriskā darba piemērošana	34
3.2.1. Sabiedriskā darba piemērošanas biežums	34
3.2.2. Pastāvošie likumdošanas noteikumi un ierobežojumi	37
3.2.3. Valsts probācijas dienesta sagatavoto izvērtēšanas ziņojumu nozīme sabiedriskā darba piespriešanā	39
3.2.4. Sabiedriskā darba piespriešana nepilngadīgajiem ar alkohola vai narkotisko vielu atkarību	40
3.2.5. Nepilngadīgā piekrišanas nozīme sabiedriskā darba gadījumā	42
3.2.6. Atkārtota piespiedu vai sabiedriskā darba piemērošana nepilngadīgajiem.....	43
3.2.7. Sabiedriskā darba kombinēšana ar piedalīšanos Valsts probācijas dienesta sociālās uzvedības korekcijas programmā.....	45
3.3. Sabiedriskā darba nepilngadīgajiem praktiskā izpilde.....	47
3.3.1. Tiesas un Valsts probācijas dienesta savstarpējā sadarbība	47
3.3.2. Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju sadarbība	53
3.3.3. Sabiedriskā darba izpildes prakses	59
3.4. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs efektivitāte.	66

TERMINU DEFINĪCIJAS

Sabiedriskais darbs – audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis, ko piemēro tiesa vai tiesnesis par nepilngadīgas (11 – 18 gadu vecas) personas izdarītu likumpārkāpumu. Sabiedriskais darbs ir bērna iesaistīšana sabiedrībai nepieciešamos darbos, ko bērns pilda bez atlīdzības savas dzīvesvietas apvidū no pamatdarba un mācībām brīvajā laikā uz laiku no 10 līdz 40 stundām. Ja nepilngadīgā persona neievēro sabiedriskā darba izpildes nosacījumus vai izvairās no darba, Valsts probācijas dienests nosūta tiesai pieteikumu par sabiedriskā darba ilguma palielināšanu vai tā aizstāšanu ar stingrāku audzinoša rakstura piespiedu līdzekli (piemēram, ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē).

Piespiedu darbs – kriminālsods, kas paredz notiesātā iesaistīšanu sabiedrībai nepieciešamajos darbos. Šo sodu notiesātais izcieš, bez atlīdzības veicot dzīvesvietas apvidū noteiktus darbus no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā. Sabiedrībai nepieciešamo darbu, kuros nodarbināmi ar piespiedu darbu notiesātie, sarakstus sagatavo pašvaldības. Piespiedu darbu var piespriest, kad persona ir sasniegusi 14 gadu vecumu.

Probācija – kriminālsoda „piespiedu darbs” un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa „sabiedriskais darbs” izpildes, kā arī probācijas klientu uzraudzības un sociālās uzvedības korekcijas pasākumu sistēma, kas izveidota, lai novērstu atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanu.

Probācijas klients – nosacīti notiesāta persona; nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvota persona; persona, pret kuru izbeigts kriminālprocess, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības; ar piespiedu darbu notiesāta persona; persona, kurai piemērots sabiedriskais darbs; persona, kurai ar prokurora priekšrakstu par sodu noteikts piespiedu darbs; persona, par kuru tiesa, prokurors vai brīvības atņemšanas iestādes administrācija ir pieprasījusi izvērtēšanas ziņojumu; persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un ir piekritusi iesaistīties izlīgumā.

Nodarbinātāji – pašvaldību iestādes un uzņēmumi vai nevalstiskās un sabiedriskā labuma organizācijas, kas ir noslēgušas līgumu ar piespiedu darba izpildes institūciju par notiesāto nodarbināšanu vai nodarbina notiesātos sabiedrības interesēs bez līguma, ierāda notiesātajiem attiecīgu darbu, kuru viņi var veikt no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā.

Valsts probācijas dienests (VPD) – valsts iestāde, kas rūpējas par sabiedrības drošību, strādājot ar cilvēkiem, kuri izcieš kriminālsodu sabiedrībā (nosacītie sodi, piespiedu darbi), un palīdz bijušajiem ieslodzītajiem atgriezties sabiedrībā.

IEVADS

Pētījums „Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” ir īstenoja SIA FACTUM ar 75% Eiropas Savienības finansiālu atbalstu no Eiropas Sociālā fonda un 25% Latvijas valsts budžeta finansiālu atbalstu. Pētījuma īstenošana notika laika posmā no 2007. gada 15. janvāra līdz 15. septembra. Projekta vispārējais mērķis ir veicināt sabiedriskā darba piemērošanu nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem kā sociālo iekļaušanos veicinošu mehānismu, kā arī likumpārkāpšanas preventīvo pasākumu.

Pētījums „Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” aplūko sabiedrisko darbu kā sociālo atstumtību mazināšanu pasākumu. Efektīvs sabiedriskais darbs ir audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis nepilngadīgajiem, lai savlaicīgi koriģētu viņu sociālo uzvedību. Šādu preventīvo pasākumu sekas ir novērtējamas ilgtermiņā, un to pozitīvais efekts izpaustos divējādi – savlaicīgi koriģējot likumpārkāpēju uzvedību, ir iespējams samazināt personas risku atkārtoti izdarīt noziedzīgu nodarījumu, saskarties ar sociālo izolētību, nokļūt brīvības atņemšanas vietā un ietaupīt resursus pieaugušo personu sociālajai rehabilitācijai nākotnē.

Sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem kā viens no audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem tika ieviests ar 2002. gada 31. oktobra likumu „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”, kurš stājās spēkā 2005.gada 1.janvārī. Efektīvi organizētam sabiedriskajam darbam būtu jāsekmē sabiedrības interesēm atbilstošas vērtību orientācijas veidošanu un nostiprināšanu jeb darba kā vērtības ieaudzinašana nepilngadīgajam. Veicinot nepilngadīgo likumpārkāpēju iesaistišanu atbilstošā un piemērotā sabiedriski lietderīgā darbā, var tikt radīta interese par darbu vispār un par noteiktas profesijas un izglītības iegūšanu. Nereti tā ir jaunieša pirmā saskare ar darbu un vienīgā darba pieredze, kas sniedz kaut nelielu iespēju apgūt darba prasmes un, pierādot sevi darbā, paaugstināt savu pašvērtējumu. Arī gadījumos, ja mazkvalificētais darbs nav pārāk saistošs vai interesants, tas paplašina jaunieša sociālo pieredzi un veicina motivāciju mācīties, lai nākotnē apgūtu interesantāku un aizraujošāku profesiju.

Lai sabiedriskais darbs atturētu pusaudžus no turpmāku pretlikumīgu darbību veikšanas jeb „noziedzības karjeras” veidošanas, tā piespriešanai jābūt pamatotai un savlaicīgai. Pamatots sods arī par nelieliem nodarījumiem varētu mazināt šobrīd jauniešu vidū izplatīto nesodāmības sajūtu, par ko pētījumā uztraucas aptaujātie nozares speciālisti – tiesneši, Valsts probācijas dienesta darbinieki un nodarbinātāji. Visatļautība, ko stimulē skaidru noteikumu un likumpārkāpuma seku neesamība, kā bieži vien tiek uztverti nosacītie sodi, rada pusaudžu vardarbībai un noziedzībai auglīgu vidi, savukārt pienākums atvainoties cietušajiem un ar savu darbu sabiedrības labā izpirkt savu vainu vai atlīdzināt nodarītos zaudējumus veido bērnos atbildīgāku attieksmi un attur tos no līdzīgu vai smagāku nodarījumu veikšanas nākotnē.

No otras puses, pārāk bargi sodi un pārspīlētas represijas, piemēram, brīvības atņemšana vai bērnu ievietošana šobrīd Latvijā esošajās sociālās korekcijas iestādēs, nestimulē likumpaklausības nostiprināšanos, bet tiešā veidā ievēd jaunieši kriminālās pasaules kārtībā. Bargi un neadekvāti sodi bērniem, kurus jau

tā visbiežāk dzīve nav lutinājusi, var radīt vienīgi bailes un naidu, nevis cieņu pret sabiedrību. Lai mazinātu sociālās atstumtības risku un bērnus no nelabvēlīgajām ģimenēm integrētu sabiedrībā, viņu veikto nodarījumu un pārkāpumu gadījumā kā sods vai audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis būtu piemērojama atbilstoša sabiedriski lietderīga darba veikšana. Tas varētu palīdzēt pusaudzīm paplašināt savu sociālo tīklu, veidot jaunus kontaktus un attīstīt regulāras vai pat ilgstošas attiecības labvēlīgākā sociālajā vidē. Tas, kāda ir salīdzinoši neilgā pieredze sabiedriskā darba nepilngadīgajiem īstenošanā un cik lielā mērā prakse atbilst izvirzītajiem mērķiem un ideāliem, tiks aplūkots turpmākajā pētījuma rezultātu aprakstā un analizē.

Pētījuma konkrētie mērķi ir (1) veicināt sabiedriskā darba piemērošanu nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem kā vispārējo darba prasmju un sociālo iekļaušanos veicinošu mehānismu; (2) definēt barjeras un negatīvos aizspriedumus, kas bremzē sabiedriskā darba piemērošanu nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem; (3) sniegt ieteikumus sabiedriskā darba piemērošanas un uzraudzības institūciju pārstāvjiem, lai uzlabotu sabiedriskā darba sociāli labvēlīgo efektu.

Sabiedrisko darbu piespriež teorētiski 11 – 18 gadu vecumiem nepilngadīgajiem, taču jāatzīmē, ka nepilngadīgajiem, sasniedzot 14 gadu vecumu, ir iespējams piespriest gan audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs, gan kriminālsodu – piespiedu darbs. Audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs ir mazāk stings spriedums par piespiedu darbu, taču statistikas dati rāda, ka sabiedriskais darbs tiek piespriests salīdzinoši reti. Tā kā pētījuma vispārējais mērķis ir attīstīt sabiedrībā izciešamo sodu un uzvedības korekcijas sistēmu nepilngadīgajiem, tad pārskatā lielā mērā tiek analizētas šīs grupas uzvedības korekcijas grūtības kopumā, un brīžiem ir grūti nodalīt, vai aplūkotā problēma lielākā mērā attiecas uz sabiedrisko vai piespiedu darbu.

Pētījuma ietvaros tika izzināta to profesionāļu pieredze un attieksme pret sabiedrisko darbu, kas nosaka tā piemērošanas vidi, proti, tiesneši, nodarbinātāji, kuru uzdotos darbus pilda notiesātie, un Valsts probācijas dienesta darbinieki. Tāpat tika noskaidrota Latvijas iedzīvotāju informētība un atbalsts nepilngadīgo likumpārkāpēju sodīšanai, kas ir būtisks arguments lēmuma pieņemējiem.

SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Pētījuma ietvaros veiktās sabiedriskās domas apjaudas dati rāda, ka, lai gan vairums Latvijas iedzīvotāju ir kaut ko dzirdējuši par audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs, tomēr tas ir samērā virspusējs priekšstats. Tomēr atbalsts idejai, ka nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem sods būtu jāizcieš sabiedrībā, veicot „reālus labošanas darbus”, kam pēc būtības atbilst gan audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs, gan kriminālsods – piespiedu darbs, kopumā ir samērā plašs. Iedzīvotāju vidū pastāv vienprātība par šī „labošanas darbu” piemērošanas nepieciešamību, un kopumā tiek uzskatīts, ka sabiedriskie darbi nepilngadīgajiem par mazāk smagu pārkāpumu izdarīšanu būtu jāpiemēro bieži.

Tā kā pusaudžiem, kuri sasnieguši 14 gadu vecumu, ir iespējams piemērot gan sabiedrisko darbu, gan piespiedu darbu, tad gan statistika rāda, gan tiesneši un Valsts probācijas dienesta darbinieki atzīst, ka sabiedriskais darbs tiek piemērots retāk, bet biežāk – piespiedu darbs. Te arī jāatzīmē, ka piespiedu darba gadījumā ir vieglāk piemērot notiesātajam dažādas sankcijas, ja viņš izvairās no piespriedē darba veikšanas. Tas, ka sabiedriskā darba nepildīšanas gadījumā ir iespējams vai nu palielināt piespriedu stundu skaitu vai ievietot bērnu sociālās korekcijas iestādē, tiek uzskatīts par nepietiekamām alternatīvām bērna uzvedības korekcijai, kas šobrīd samazina sabiedriskā darba iespējamo pozitīvo efektu. Papildus tam tiesneši uzskata, ka viņu uzdevums ir sodīt likumpārkāpēju, nevis audzināt, un piedāvā, ka būtu lietderīgāk, ja sabiedriskais darbs tiktu piemērots, izskatot pārkāpumus administratīvo lietu komisijā, piedaloties psihologiem, sociālajiem pedagogiem un līdzīgiem speciālistiem. Tādā gadījumā speciālistu varētu arī vienlaikus lemt ne tikai par sabiedriskā darba piemērošanas nepieciešamību, bet arī par pusaudža piedalīšanās sociālās uzvedības programmās lietderību.

Pētījuma dati rāda, ka ir jāpievērš uzmanība tam, lai pusaudzis, kam ir piemērots sabiedriskais darbs vai kam ir piespriests piespiedu darbs, saprastu, kas viņam ir jādara vai kurp jādodas, lai izciestu piemēroto sodu, un kādas būs sekas noteikumu neievērošanas gadījumā. Lai paaugstinātu nepilngadīgo un viņa likumisko pārstāvju informētību par sabiedriskā darba noteikumiem un to izpildes kārtību, kā arī mazinātu nereti izplatītās atrunas par šīs informācijas trūkumu, būtu jāvienojas par skaidru procedūru, kādā veidā katram nepilngadīgajam notiesātajam un viņa vecākiem vai aizbildnim izsniegt Valsts probācijas dienesta sagatavoto informāciju par soda izciešanu probācijas dienesta pārraudzībā. Vislietderīgāk būtu izsniegt informatīvos materiālus vienlaikus ar tiesas lēmumu, jo tad visi svarīgie dokumentu atrodas un tiek izsniegti vienkopus.

Ja, nodarbinot pieaugušos piespiedu darba veicējus, darba devēji tur saskatīja zināmu izdevīgumu un bezmaksas darbaspēku daudzu nepieciešamu darbu veikšanai, tad nepilngadīgo nodarbināšana (sabiedriskajos vai piespiedu darbos) ir krietni mazāk izdevīga. Darba devēju attieksmi būtiski ietekmē divi aspekti. Pirmkārt, nepilngadīgie bieži vien izturas nenopietni pret viņiem piespriesto sabiedrisko vai piespiedu darbu, neizvērtē savas rīcības iespējamās sekas, tāpēc ir ievērojami neērtāki darbinieki kopumā. Otrkārt, pirmo minēto iemeslu papildina ievērojami augstākās darba drošības un uzraudzības prasības, ko

izvirza darba devējam, kad viņš nodarbina nepilngadīgos. Ja vairums darba devēju nevēlas strādāt ar nepilngadīgajiem, tad no šīs grupas parasti atšķiras nodarbinātāji, kas ir skolas (taču ne bērnu nami), mazas lauku pašvaldības, kurās šie pusaudži dzīvo un nevalstiskās organizācijas, kuru vadošajiem darbiniekiem ir izteikta „misijas apziņa”.

Mazo pašvaldību nodarbinātāju atsaucība rāda par šo darbinieku ieinteresētību un atbalstošu attieksmi pret savas pašvaldības iedzīvotājiem. Nevalstisko organizāciju „misijas apziņas” pamatā ir vēlēšanās glābt, apmācīt, mīlēt un ieinteresēt nepilngadīgos likumpārkāpējus mainīt vērtību sistēmu. Skolas, kas piekrīt nodarbināt savus skolniekus, kam piespriests sabiedriskais darbs, taču piemeklē darbu, lai citi skolnieki to neredz, citu skolu pārstāvji uzskata, ka labāk skolniekus būtu nodarbināt citur, lai nerastos kauna izraisītas negācijas. Tiek uzskatīts, ka kauns pusaudžos var izraisīt dažādas negatīvas attieksmes, paspilgtināt, nonivelēt pozitīvo darba un soda ietekmi (tajā skaitā, preventīvo) un pat padziļināt devianto (uz sabiedrības normu un likumpārkāpumu orientēto) uzvedību.

Darba devēji, kas pārstāv bērnu namus vai skolas, bieži vien negrib nodarbināt „svešus” (ne savai iestādei piederīgos) pusaudžus, bez vecāku aprūpes palikušu bērnu, baidoties, ka viņu iestādē esošie nepilngadīgie ar tieksmi ignorēt cieņpilnas attiecības ar citiem cilvēkiem jeb „grūtie pusaudži” pazemos soda izcietēju, traucējot gan soda izciešanu, gan morāli traumējot pusaudžus, kas deformē ētiskos principus un vērtību sistēmu abām pusēm, tādējādi veicinot sabiedriskā darba jēgai pretēju reakciju – gan proaktīvo, gan reaktīvo agresiju.

Tā kā sabiedriskā darba sniegtie materiālie ieguvumi ir visai niecīgi, sabiedriskā darba mērķu īstenošanai ir svarīgi atrast tādus darba devējus, kuriem ir svarīga sociālā un emocionālā motivācija, t.i., „misijas apziņa”. Tādi nodarbinātāji tiešām ir gatavi iesaistīties, atbalstīt un palīdzēt, nevis uztver nepilngadīgo nodarbināšanu par nepatīkamu pienākumu un apgrūtinājumu. Kvalitatīva sabiedriskā darba izpilde prasa nozīmīgu gan VPD darbinieku, gan nodarbinātāju laika un darba ieguldījumu, kas nereti krietni vien pārsniedz pusaudža nodarbināšanas iespējamo materiālo labumu.

Pētījuma dati rāda, ka gan sabiedriskā, gan piespiedu darba efektivitāti paaugstina pusaudža interese par uzdoto darbu. Tā rodas, ja darbs atbilst bērna spējām un vispārējām interesēm, ja tas atbilst viņa enerģijas līmenim un fiziskajām iespējām, ja tas ļauj kaut ko radīt vai sasniegt reālu rezultātu (piemēram, novākt ražu, sanest malku, kas pirms tam ir bijusi sasviesta kaudzē) un ja nepilngadīgajam ir iespēja strādāt kolektīvā – kopā ar pieaugušajiem, kuriem tas ir ikdienas darbs, ar kuriem var aprunāties, kas ierāda darbu, uzdod jautājums un paslavē.

Kopumā dati rāda, ka ir nepieciešama elastīgāka pieeja tam, kāda satura darbus nepilngadīgais drīkst veikt un kādus nedrīkst, ņemot vērā darba drošību un tās organizāciju. Ja nepilngadīgais, kam piespriests sabiedriskais vai piespiedu darbs, ikdienā veic palīgdarbus vai iekšējās apdares darbus būvniecībā, nebūtu pamatoti noraidīt līdzīga darba veikšanas iespēju soda izpildes ietvaros. Fiziskās konstitūcijas vai veselības stāvokļa vispārējs izvērtējums pirms sabiedriskā vai piespiedu darba izpildes būtu pietiekami, lai noteiktu, kādu darbu nodarbinātājs var uzdot nepilngadīgajam. Te ir jāatzīmē, ka Nodarbinātības valsts aģentūras

organizētās skolēnu vasaras nodarbinātības ietvaros 16 – 17 gadus veci nepilngadīgie tiek iesaistīti palīgdarbu veikšanā būvniecībā, katra pusaudža piemērotību nosakot ar veselības izziņas palīdzību. Tātad līdzīgu mehānismu varētu noteikt arī sabiedrisko un piespiedu darbu gadījumos. Jāatzīmē, ka šāda pieeja ne tikai palielinātu nepilngadīgajam piemērojamo darbu dažādību, bet tas varētu kaut kādā veidā motivēt arī darba devējus iesaistīties nepilngadīgo likumpārkāpēju nodarbināšanā.

Ja pusaudzis nepilda tam uzlikto audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs, atbilstoši likumam šādā gadījumā Valsts probācijas dienesta darbinieks var iesniegt priekšlikumu par sabiedriskā darba stundu palielināšanu vai darba aizstāšanu ar vienīgo stingrāko piespiedu līdzekli – ievietošanu sociālās korekcijas iestādē. Lēmumu šādos gadījumos par darba stundu skaita samazināšanu vai palielināšanu, kā arī smagākajos gadījumos – par bērna ievietošanu sociālās korekcijas iestādē, pieņem tiesnesis. Praksē tas nozīmē, ka Valsts probācijas dienesta darbinieki un reizēm arī darba devēji pieliek īpašas pūles, lai panāktu, ka bērns tomēr paveic viņam piespriesto sabiedrisko darbu, jo tiek uzskatīts, ka ievietošana sociālās uzvedības korekcijas iestādē ir neadekvāti smags sods, kas pielietojams tikai galējos krīzes gadījumos.

Pētījumā aptaujātie speciālisti norāda, ka pēdējo desmit gadu laikā nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem ir attīstījusies nesodāmības apziņa, jo publiskajā telpā un ikdienā liela uzmanība ir veltīta bērnu tiesību jautājumiem, atstājot novārtā otru pusi, proti, ka katram indivīdam demokrātiskā sabiedrībā ir dotas ne tikai tiesības, bet arī pienākumi. Rodas situācijas, ka audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, ieskaitot sabiedrisko darbu, vai kriminālsodu – piespiedu darbs, nepilngadīgie likumpārkāpēji neuztver kā reālus sodus – sekas viņu noziedzīgajam nodarījumam. No nepilngadīgo likumpārkāpēju viedokļa nepatīkamas pārmaiņas notiek tajā brīdī, kad iestājas kriminālatbildība, kas paredz smagākus sodus par it kā līdzīgiem pārkāpumiem, kas tika veikti iepriekš.

Nemot vērā, ka gadījumos, ja sabiedriskais vai piespiedu darbs netiek pildīts, nākamais, bargākais sods ir ievietošana nepilngadīgo uzvedības korekcijas iestādē, taču, saskaņā ar likumu, ievietošanas īsākais termiņš jau ir par ilgu, lai nepilngadīgajam būtu motivāciju koriģēt savu uzvedību sabiedrībai vēlamā veidā. Tātad ir redzams, ka šobrīd Latvijā trūkst salīdzinoši mazāk smagu soda veidu dažādība nepilngadīgajiem, kas ļautu nodrošināt pakāpenisku soda bardzības pieaugumu, ja nepilngadīgais izvairās no mazāk smaga soda izciešanas vai mazāk smaga piespiedu audzinošā līdzekļa ievērošanas.

Lai gan līdz 2006.gada 19. decembrim normatīvie akti paredzēja, ka ir iespējams bērnam piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – uzvedības ierobežojumu noteikšanu, kas uzliek par pienākumu veikt noteiktas darbības vai atturēties no noteiktu darbību veikšanas. Šobrīd šī iespēja vairs nepastāv, taču tieši šis likuma normas attīstīšana ļautu sasniegt noteikto mērķi – kombinējot sabiedrībā izciešamos sodus ar uzvedības ierobežojumiem, panākt, ka nepilngadīgais izprot savu nodarījumu un cēloņsakarību „darbība – sekas”, „likumpārkāpums – sods”.

Lai nodrošinātu apkārtējās sabiedrības drošību un savlaicīgu nepilngadīgā uzvedības korekciju, ir jābūt skaidri noteiktai likumsakarībai, ka ne tikai likumpārkāpums vainagojas ar sodu, bet arī izvairīšanās no soda pastiprina tā bardzību. Soda izciešanas pārkāpuma nenovēršams rezultāts ir kaut kādas

papildu sankcijas, lai būtu iespējams savlaicīgi radīt priekšstatu par likuma spēku. Nesodāmības apziņa, kas šobrīd raksturīga nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, ir īpaši bīstama ne tikai tāpēc, ka tā veicina indivīda vērtību sistēmas regresiju, bet tāpēc, ka tā samazina apkārtējās sabiedrības drošību, kas tālāk veicina dažādu aizspriedumu, neiecietības, pamatotu un nepamatotu baiļu un naida rašanos.

Šeit ir svarīgi, lai tiek nodrošināts, ka pat samērā saudzīgu sodu nepilngadīgais uztvertu gan kā sodu, gan kā iespēju izrauties no dzīves uzstādījuma, ka noziegums ir personas un viņa tuvāko apkārtējo cilvēku ikdiena. Piemēram, noteikti ir jāsoda par to, ja sabiedriskais vai piespiedu darbs netiek pildīts vai tiek pildīts pavirši. Ja šobrīd par izvairīšanos no sabiedriskā darba veikšanas Valsts probācijas dienesta darbinieks var iesniegt tiesai motivētu rakstveida priekšlikumu par sabiedriskā darba piemērošanas ilguma palielināšanu vai piemērotā sabiedriskā darba aizstāšanu ar stingrāku piespiedu līdzekli (ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē), tad šī sistēma neparedz īslaicīgu bērna ievietošanu korekcijas iestādē (piemēram, uz dažām dienām), kas varētu būt pietiekami, lai radītu izpratni gan par iespējamo soda bardzības pieaugumu, gan par tā neizbēgamību.

Motivāciju mainīt savu ierasto sociālās uzvedības modeli ir iespējams panākt, kombinējot sodu ar interesantām iespējām (iesaistīšanos ārpusskolas aktivitātēs), pieaugušo, uzvedības korekcijā iesaistīto profesionāļu siltu un ieinteresētu attieksmi un interešu korekciju (piemēram, speciāli uzvedības korekcijas pasākumi, atkarību ārstēšana, profesionālā orientācija).

Ieteikumi:

- ☒ VPD sagatavotajai informācijai par soda izciešanu ir: (1) jābūt pieejamai labi pamanāmos un viegli pārredzamos tiesas ēku informācijas stendos un/ vai (2) jābūt izsniegtai reizē ar rakstisko tiesas spriedumu.
- ☒ Organizējot sabiedriskā un piespiedu darba izpildi, ir ieteicams pārskatīt, cik pamatotas ir drošības prasības un noteiktais darba laiks nepilngadīgo nodarbināšanai. Ir nepieciešams radīt elastīgāku pieeju nepilngadīgo darba organizācijai. Piemēram, parakstot vienošanos ar nepilngadīgo un bērna vecākiem, ir iespējams bērnu nodarbināt darbos, kas atbilst viņa fiziskajam briedumam, kā rezultātā var panākt arī lielāku ieinteresētību uzdoto darbu paveikt.
- ☒ Nedrīkst ļaut veikt sabiedrisko vai piespiedu darbu vairākiem pusaudžiem ar noslieci uz normu un vērtību pārkāpšanu (devianto uzvedību) kopā.
- ☒ Ir nepieciešams attīstīt mehānismus, kas ļautu nepilngadīgajam labāk izprast, ka sabiedrībā izciešama soda vai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošana ir reāls sods par likumpārkāpumu un ka nākamā pakāpe ir reāla nosūtīšana uz korekcijas iestādi.
- ☒ Ir ieteicams atjaunot likumā "Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem" 2006. gada 19. decembrī izslēgto normu, ka, piemērojot audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – uzvedības ierobežojumu noteikšanu, bērnam uzliek par pienākumu veikt noteiktas darbības vai

atturēties no noteiktu darbību veikšanas. Uzvedības ierobežojumu noteikšanu būtu ieteicams kombinēt gan ar citiem audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem, gan ar kriminālsodu – piespiedu darbs, gan ar piedalīšanos uzvedības korekcijas pasākumos.

- ☑ Lai nodrošinātu iespēju operatīvi reaģēt, ja nepilngadīgais izvairās no sabiedriskā darba veikšanas, nostiprināt Valsts probācijas dienesta un administratīvo komisiju sadarbību, kā arī, iespējams, paplašināt Valsts probācijas dienesta darbinieku pilnvaras, lai īslaicīgi kombinētu sabiedrisko darbu un uzvedības ierobežojumus un noteiktu nepieciešamību nepilngadīgajam apmeklēt sociālās uzvedības korekcijas pasākumus.

I PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS IETVARŠ

1.1. Nepilngadīgo likumpārkāpēju uzvedības korekcijas problēmas aktualitāte

Viens no jaunākajiem starptautiskajiem dokumentiem, kurš izceļ nepilngadīgo noziedzības un sociālās atstumtības tēmu, ir Eiropas Parlamenta 2007. gada 21. jūnijā pieņemtā rezolūcija par nepilngadīgo noziedzību – sieviešu, ģimenes un sabiedrības lomu¹. Tā uzsver, ka arvien lielākas bažas pasaulē izraisa nepilngadīgo noziedzības izplatība un tas, ka bērnu ienākšana noziedzības pasaulē notiek arvien agrāk. Statistika rāda, ka pieaug noziegumu skaits, ko izdara bērni, kas vēl nav sasnieguši 13 gadu vecumu, pie kam nepilngadīgo noziedznieku izdarītie nodarījumi kļūst arvien nežēlīgāki. Nepilngadīgo noziedzības samazināšanai tiek piedāvāts pieņemt integrētu stratēģiju valstu un Eiropas līmenī, kuras pasākumi balstās uz šādām trim pamatnostādnēm: (1) profilaktiski pasākumi, (2) tiesvedības un ārpustiesas pasākumi un (3) visu jauniešu sociāla integrācija.

Ir pamats uzskatīt, ka problēmas nepilngadīgo noziedzības jomā ir pieaugušas. Dotā secinājuma pamatā ir šādi fakti:

- ☑ Starptautiskie pētījumi rāda, ka pēdējo divdesmit gadu laikā ievērojami palielinājusies nepilngadīgo noziedzība.;
- ☑ Nepilngadīgo noziedzīgās uzvedības iedarbība ir, pēc savas būtības, bīstamāka nekā pieaugušo noziedzīgā uzvedība. Tā skar īpaši neaizsargātu iedzīvotāju daļu – nepilngadīgos agrīnā vecumā, kas tiek pakļauti sociālās atstumtības un stigmatizācijas riskam tieši svarīgajā personības veidošanās posmā.
- ☑ Skolas neapmeklēšana ir viens no faktoriem, kas palielina jauniešu noziedzības risku.
- ☑ Nozīmīgākie nepilngadīgo noziedzības cēloņi ir atsvešinātība, saskarsmes un vecāku parauga trūkums ģimenē; psihopatoloģiskas problēmas saistībā ar fizisku un/ vai seksuālu vardarbību, kura notikusi ģimenē; izglītības sistēmas nespēja nodot jaunatnei sociālās vērtības; nabadzība un bezdarbs. Šajā kontekstā nozīmīga ir arī jauniešiem piemītošā tieksme atdarināt, kas pieaug reizē ar viņu centieniem veidot savu personību, problēmas saistībā ar alkohola un narkotiku lietošanu, kā arī pārmērīgs un nepamatots vardarbības atveidojums plašsaziņas līdzekļos.
- ☑ Nepilngadīgo noziedzības pieaugums ir saistīts ar pieaugošo narkotisko vielu un/vai alkohola lietošanu pusaudžu vidū.
- ☑ Organizētu vardarbīgu jauniešu grupējumu veidošanās dažās valstīs ir izraisījusi diskusijas par nepilngadīgo krimināltiesību normu pārskatīšanu.

¹ Eiropas Parlaments *Juvenile delinquency, the role of women, the family and society*, Pieņemts Strasbūrā 21.06.2007. Skatīts 6.07.2007
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+20070621+ITEMS+DOC+XML+V0//LV&language=LV>

- ☒ Lai gan Eiropā pakāpeniski notiek ar nepilngadīgajiem saistīto krimināltiesību aktu reforma, kuras mērķis ir koncentrēties nevis uz brīvības atņemšanu, bet uz pāraudzināšanu, rehabilitāciju un terapiju, tomēr šo jauno normu īstenošanu bieži kavē modernas un piemērotas materiālas un tehniskas infrastruktūras neesamība, kā arī īpaši sagatavota personāla trūkums, maza sociālā ieinteresētība un nepietiekamais finansējums.

Eiropas Parlamenta rezolūcijas ieteikumu saraksts valsts politikas veidošanai ietver virkni ar šī pētījuma tēmu saistītas tēzes. Pirmkārt, izstrādājot un īstenojot integrētu valsts stratēģiju, īpaši liela uzmanība ir jāpievērš visu sabiedrības institūciju sociālajam dialogam (valsts, reģionālās un pašvaldību pārstāvju, par izglītību atbildīgo personu, ģimeņu, NVO un visu pārējo ieinteresēto pušu iesaistei). Īstenojot radikālus nepilngadīgo noziedzības apkarošanas pasākumus, ir nepieciešami atbilstīgi finanšu resursi.

Otrkārt, ir nepieciešams īstenot integrētu un efektīvu politiku skolas, sociālā, ģimenes un audzināšanas jomā, kas veicina sociālu un pilsonisku vērtību pārmantošanu un agrīnu jauniešu socializāciju, lai nepilngadīgo noziedzību novērstu pašos pamatos. Vienlaikus ir nepieciešams veidot valsts politiku nepilngadīgo noziedzības profilaksei arī citās jomās, tostarp mājokļu politikā, nodarbinātībā, profesionālajā izglītībā un izklaidē.

Treškārt, īpaša uzmanība jāpievērš tām ģimenēm, kuras skar ekonomiskas un sociālas problēmas: (a) nepieciešami pasākumi, kas palīdzētu nodrošināt šo iedzīvotāju pamata vajadzības pēc dzīvojamās platības un pārtikas, kas garantē visu ģimenes locekļu un bērnu iespējas iegūt vismaz pamata izglītību un saņemt veselības aprūpi; (b) svarīgi arī pasākumi, ar mērķi nodrošināt vienlīdzīgu šo ģimeņu locekļu piekļuvi darba tirgum un sociālajai, ekonomiskai un politiskai darbībai, tādējādi nodrošinot veselīgu un bērna attīstībai un sākotnējai socializācijai labvēlīgu ģimenes vidi.

Ceturtkārt, jāieplāno un nodrošina resursi, kas nepieciešami, lai paplašinātu efektīvu sociālo pakalpojumu sniegšanu psiholoģiskā un sociālā atbalsta jomā, paredzot atbalstu ģimenēm, kuras skar nepilngadīgo noziedzību. Skolai un skolas videi ir īpaša loma bērna un pusaudža personības veidošanā. Jāņem vērā, ka mūsdienu skolai raksturīgā iezīme – kultūru daudzveidība un tai pat laikā šķirisko atšķirību uzsvēršana, prasa arī izglītības vidē nepieciešamās struktūras, kuras varētu iejaukties, atbalstīt skolēnu un atrast nepieciešamo pieeju, lai novērstu vardarbību skolā. Nepieciešams nodrošināt atbilstošu izglītību skolotājiem, lai viņi spētu pārvaldīt heterogēnas klases, piemērot uz sadarbību vērstus pedagoģiskus paņēmienus, lai novērstu gan nepilngadīgo noziedznieku, gan viņu skolasbiedru, kas ir kļuvuši par upuriem, stigmatizāciju un atstumšanu. Izglītības politikā jāparedz psiholoģiskās palīdzības un padomu sniegšanu īpaši tiem bērniem, kurus skar socializācijas problēmas, medicīniskās aprūpes iespējas katrā skolā.

Piektkārt, būtu jānostiprina jauniešu centru loma un jāpaaugstina to kvalitāte, jo šie centri ir jauniešu saskarsmes vieta un nepilngadīgu likumpārkāpēju iesaistīšanās šādā vidē veicinās viņu socializāciju un veidos apziņu, ka viņi ir piederīgi sabiedrībai. Jauniešu noziedzības apkarošanas kontekstā ir svarīgi izstrādāt likuma normas, kurās ir noteikti brīvības atņemšanai alternatīvi soda veidi un pedagoģiska rakstura pasākumi, ko plaši varētu izmantot valsts tiesneši:

sabiedriskā darba piedāvājums, rehabilitācija un izlīgums saskarsmē ar cietušo, apmācības, ko piemēro atkarībā no nozieguma smaguma, noziedznieka vecuma, personības un brieduma. Nepilngadīgo noziedzības jomā, tiesas procesa norisei un tā ilgumam, piemērojamā soda izvēlei un tā vēlākai izpildei ir jāatbilst bērna interešu pārākuma principam un katras dalībvalsts procesuālajām tiesībām; brīvības atņemšana ir jāpiemēro tikai kā galējais līdzeklis un tā ir jāīsteno nepilngadīgiem noziedzniekiem piemērotā infrastruktūrā.

1.2. Latvijas politika nepilngadīgo noziedzības mazināšanai

Latvijā šobrīd aktuālākais politikas dokuments, kas nosaka valsts politiku nepilngadīgo noziedzības mazināšanā un novēršanā, ir Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu programma 2006. – 2008.gadam². Šo dokumentu saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 64.pantu izstrādāja Iekšlietu ministrija sadarbībā ar Bērnu un ģimenes lietu ministriju un citām atbildīgajām institūcijām. Tās mērķis ir mazināt bērnu noziedzību, novērst noziedzīgu uzvedību veicinošus faktorus, kā arī uzlabot bērnu drošību un pasargāt bērnus no jebkāda veida vardarbības.

Atbilstoši pētījuma tēmai – „Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” jāuzsver, ka politikas dokumentā ielānoto aktivitāšu vidū ir šādi Valsts probācijas dienestam paredzētie uzdevumi:

- ☑ Realizēt efektīvu audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem (11-18 gadi) un kriminālsoda – piespiedu darbs nepilngadīgajiem (14-18 gadi) – izpildes organizēšanu un nodrošināt amatpersonu, kas organizē sabiedriskā darba un piespiedu darba nepilngadīgajiem izpildi, regulāru apmācību;
- ☑ Izlīguma procesa nodrošināšana praksē attiecībā uz nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, ieskaitot Valsts probācijas dienests darbinieku skaita papildināšanu ar 38 štata vienībām izlīguma procesa īstenošanai, kuriem ir attiecīgas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā;
- ☑ Pilnveidot normatīvo bāzi attiecībā uz audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs – izpildi (sabiedriskā darba izpildes noteikumu saskaņošana ar darba tiesiskajiem aktiem; uzskaitīt bērna pienākumus sabiedriskā darba izpildes laikā, kā arī atrisināt jautājumu par vecāku vai citu likumisko pārstāvju pienākumiem un atbildību).

Labklājības ministrijai un tās pakļautībā esošajiem sociālo pakalpojumu sniedzējiem ir uzdots īstenot valsts nodrošinātu sociālo rehabilitāciju attiecīgās institūcijās bērniem, kuriem izveidojusies atkarība no narkotiskajām, toksiskajām vai citām apreibinošām vielām. Katru gadu tiek plānots nodrošināt sociālo rehabilitāciju 63 bērniem.

² Programma izstrādāta, ņemot vērā programmas „Bērniem piemērota Latvija 2004.–2007.gadam” (apstiprināta ar Ministru kabineta 2004.gada 22.septembra rīkojumu Nr.646) un „Jaunatnes politikas valsts programmas 2005.–2009.gadam” (pieņemta Ministru kabineta 2005.gada 26.aprīļa sēdē, prot. Nr.23,35§) izvērtējumu. Skatīt <http://ppd.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=5041>

V.Zahars darbā „Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas”, analizējot tiesu statistiku par notiesātajiem nepilngadīgajiem, uzsver, ka „fakts, ka 22,1% no visiem notiesātajiem nepilngadīgajiem ir saņēmuši sodu ar reālu brīvības atņemšanu un nonākuši ieslodzījuma iestādē, ir satraucošs un liecina par vienaldzīgu attieksmi pret nācīgas nākotni. Brīvības atņemšana atstāj graužošu ietekmi uz nepilngadīgajām personām, ņemot vērā viņu emocionālā, garīgā un intelektuālā brieduma īpatnības, būtiski ietekmē viņu apziņu un uzvedību, bet galvenais, palielina atkārtotu likumpārkāpumu iespējamību līdz pat 80 procentiem”³.

Ilona Kronberga rakstā „Bērni pārbauda robežas”, analizējot bērnu pārkāpumu kriminalizācijas situāciju Latvijā, uzsver, ka nepilngadīgajam ir īpašas vajadzības, kas saistītas ar cilvēka attīstībai nozīmīgo posmu: „Pār bērnu, kas sasniedzis 11 gadus, plūst jaunu jūtu, notikumu un izmaiņu lavīna, ar ko jātiek galā vēl nenobriedušam prātam un nelielajai dzīves pieredzei, kas nepārtraukti papildinās. Ja ap 11 gadiem šajās izmaiņās dominē fizioloģiskie procesi, tad jau ap 15 gadiem un vēlāk tie gūst arvien sociālāku pamatu. Bērns meklē savu vietu sabiedrībā, apkārtējo atzinību. [...] meklē savu vietu un vidi”⁴. I Kronberga atgādina, ka pusaudžu īpašās vajadzības ir tik ļoti nopietni ņemamas vērā, ka ietvertas pat Apvienoto Nāciju Organizācijas pieņemtajos aktos, proti, Riadas vadlīnijās: „...apsvērums, ka puiciska uzvedība un izturēšanās, kas neatbilst vispārpieņemtām sabiedrības normām un vērtībām, bieži ir nobriešanas un izaugsmes procesu viens no posmiem, un pati no sevis pazūd lielākajā cilvēku daļā, kad viņi kļūst pieauguši”⁵. ANO Vadlīnijas nepilngadīgo noziedzības novēršanai ir atzīst nepieciešamību izveidot progresīvu noziedzības novēršanas politiku, kurai vajadzētu izvairīties no bērna kriminalizēšanas un sodīšanas par uzvedību (rīcību), kas nopietni nekaitē citiem, bet sodīšana varētu nopietni kaitēt bērna attīstībai. „Šādai politikai un pasākumiem jāietver: īpaša noziegumu novēršanas filozofija un metodes, kuru pamatā ir likumi, procesi, institūcijas, nodrošinājums un dienestu nodrošināts tīkls, kuru mērķis ir samazināt motivāciju, nepieciešamību un iespēju izdarīt tiesībpārkāpumu, vai apstākļus, kas to var veicināt”⁶.

³ Zahars V. *Notiesātie - tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*, Rīga, Zvaigzne ABC, 2005, 17.lpp.

⁴ Kronberga I. *Bērni pārbauda robežas*. Publicēts portālā Politika.lv 13.02.2007 Skatīts 26.06.2007 <http://www.politika.lv/index.php?id=13343>

⁵ Cilvēka tiesības - Starptautisko līgumu krājums: I sējums (Pirmā daļa) – Universālie līgumi; Apvienotās Nācijas, Ņujorka un Ženēva, 1994- ANO Vadlīnijas nepilngadīgo noziedzības novēršanai (Riadas vadlīnijas), ANO Ģenerālā Asambleja, rezolūcija 45/112, 1990.gada 14.decembrī, 5-e.punkts.

⁶ Turpat, 5-b.punkts.

1. tabula. Eiropas valstu sadalījums pēc nepilngadīgo ieslodzīto īpatsvara 2002.-2007. gadā

Valsts (gads*)	Nepilngadīgie ieslodzītie % no visiem ieslodzītajiem	Visu ieslodzīto skaits uz 100 000 iedzīvotājiem (2006 gads)
Nīderlande (2006)	9,7	128
Griekija (2001)	6,9	90
Latvija (2005)	2,7	292
Krievija (2002)	2,5	624
Ukraina (2004)	2,4	345
Austrija (2005)	2,3	105
Baltkrievija (2006)	2,0	426
Igaunija (2005)	2,0	333
Lietuva (2005)	1,8	235
Īrija (2006)	1,7	72
Horvātija (2006)	1,5	87
Polija (2004)	1,3	239
Francija (2006)	1,1	85
Slovākija (2007)	1,0	155
Itālija (2006)	0,7	67
Dānija (2004)	0,6	77
Norvēģija (2006)	0,3	58
Beļģija (2006)	0,3	87
Zviedrija (2005)	0,2	82
Somija (2007)	0,1	75

Avots: <http://www.prisonstudies.org>

Piezīmes: Iekļauta izlase no tām Eiropas valstīm, par kurām pieejami dati par nepilngadīgajiem (līdz 18 gadu vecumam) ieslodzītajiem.

* Tabulā norādīts gads, par kuru pieejami jaunākie dati par nepilngadīgo ieslodzīto īpatsvaru attiecīgajā valstī.

Eiropas valstu vidū Latvija atrodas piektajā vietā pēc ieslodzīto skaita uz 100 000 iedzīvotājiem (sk. 1. tabulu). Tas ir ļoti augsts rādītājs pat salīdzinājumā ar citām Centrālās un Austrumeiropas valstīm. Arī nepilngadīgo ieslodzīto skaita ziņā Latvijā ir viens no visaugstākajiem rādītājiem Eiropā (nepilngadīgo ieslodzīto skaits uz 100 tūkstošiem iedzīvotāju Latvijā ir 10,8, salīdzinot ar 4,8 – Čehijā, 1,7 – Somijā, 1,6 – Bulgārijā, 0,3 – Dānijā un 0,2 – Norvēģijā⁷). 1.tabulā redzams, ka nepilngadīgo ieslodzīto īpatsvars no ieslodzīto kopskaita Latvijā ir visai augsts – 2,7%.

Latvijas situācijas nepilngadīgo noziedzības jomā rāda, ka šobrīd pietrūkst efektīvu brīvības atņemšanas iestādēm alternatīvu reaģēšanas veidu. Tukuma rajona Policijas pārvaldes vecākais inspektors Janeks Bahs rakstā „Varasvīru bezatbildīgā atbilde bērniem” norāda, ka tikai „pirksta kratīšana” jeb brīdinājums par pastrādāto noziedzīgo nodarījumu bērnam rada pārliecību par nesodāmību un neattur viņu no jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. „Savukārt ievietošana sociālās korekcijas iestādē ir otra galējība un būtu pielietojama tikai tad, kad visas citas iespējas ir izsmeltas un nepilngadīgā klātesamība sabiedrībā kļūst par

⁷ Zahars V. *Notiesātie - tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*, Rīga, Zvaigzne ABC, 2005, Turpat, 16.lpp.

reālu apdraudējumu apkārtējiem. Kā efektīvs līdzeklis nepilngadīgo noziedzības mazināšanai tika rasts vidusceļš — uzvedības ierobežojumi un sabiedriskais darbs. Ar 2005. gada 1.janvāri, kad spēkā stājās 2002.gada beigās pieņemtais likums "Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem", tie kļuva par būtiskiem instrumentiem, veicot audzinošu darbu ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem"⁸.

Līdz 2006.gada 19. decembra grozījumiem likums paredzēja, ka, piemērojot audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – uzvedības ierobežojumu noteikšanu, bērnam uzliek par pienākumu veikt noteiktas darbības vai atturēties no noteiktu darbību veikšanas. Attiecīgi vienu vai vairākus uzvedības ierobežojumus bērnam varēja noteikt uz laiku no 30 dienām līdz 12 mēnešiem. Iespējamie uzvedības ierobežojumi bija:

1. aizliegt apmeklēt noteiktas sabiedriskās vietas;
2. aizliegt satikties ar noteiktām personām;
3. uzlikt par pienākumu noteiktā diennakts laikā atrasties savā dzīvesvietā;
4. uzlikt par pienākumu periodiski (vienu līdz četras reizes mēnesī) ierasties uz reģistrāciju bāriņtiesā (pagasttiesā), bērnu tiesību aizsardzības centrā, pašvaldības sociālajā dienestā vai citā audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērotāja noteiktajā institūcijā;
5. uzlikt par pienākumu piedalīties sociālās korekcijas vai sociālās palīdzības programmās;
6. uzlikt par pienākumu apmeklēt izglītības iestādi vai turpināt darbu;
7. uzlikt par pienākumu ierasties uz konsultāciju pie psihologa, ārsta vai cita speciālista.

J.Bahs uzsver, ka „tieši ar šo soda veidu tiesa vai administratīvā komisija varēja visefektīvāk audzināt nepilngadīgo likumpārkāpēju, un iedarboties uz noziedzīgās uzvedības cēloņiem. Ja jauniešs klaigāja, tad varēja piemērot pienākumu atrasties vakaros dzīvesvietā, ja jauniešs lietoja alkoholu – varēja piemērot pienākumu apmeklēt narkologu vai kādu citu speciālistu, bet ja jauniešs neapmeklēja skolu – varēja uzlikt par pienākumu apmeklēt skolu u.t.t.. Ja viņš nepildīja šo pienākumu, tad varēja tiesā aizstāt ar stingrāku noteikumu, līdz pat ievietošanai sociālās korekcijas izglītības iestādē”⁹.

J.Bahs norāda, ka „bija iespējams palīdzēt viņiem pašiem, palīdzēt vecākiem audzināšanā, un vienlaicīgi pasargāt apkārtējos. Šis likums ierindoja Latviju līdzās pasaulē vadošajām valstīm nepilngadīgo noziedzības prevencijas un tiesvedības jomā, jo atbilda jaunākajām atziņām par darbu ar šīs kategorijas jauniešiem. [...] Vietās, kur mācēja un vēlējās izmantot jaunās iespējas, šis likums deva ļoti labus rezultātus un palīdzēja daudziem jauniešiem sakārtot savas dzīves un pievērsties sabiedriski derīgai darbībai. [...] Lielākajai daļai nepilngadīgo likumpārkāpēju tiesa piemēroja brīdinājumu, taču atkārtotajiem pārkāpējiem un smagu noziegumu izdarītājiem tika piemēroti tieši uzvedības ierobežojumi (apmeklēt mācību iestādi un noteiktā diennakts laikā atrasties savā dzīvesvietā u.c.). Vēlāk, ja šie ierobežojumi netika pildīti, tos aizstāja ar

⁸ Bahs J. *Varasvīru bezatbildīgā atbilde bērniem*. Publicēts portālā Politika.lv 27.02.2007 Skatīts 26.06.2007 <http://www.politika.lv/index.php?id=13523>

⁹ Bahs J. *Varasvīru bezatbildīgā atbilde bērniem*. Publicēts portālā Politika.lv 27.02.2007 Skatīts 26.06.2007 <http://www.politika.lv/index.php?id=13523>

sabiedriskajiem darbiem”¹⁰. Tomēr valsts budžetā pašvaldībām netika piešķirts finansējums šo noteikumu uzraudzības realizēšanai, un finansējuma trūkuma vispieņemamākais risinājums bija uzvedības ierobežojumu izņemšana no likuma saskaņā 2006.gada 19. decembra grozījumiem.

Dati rāda, ka šobrīd Latvijā joprojām ir svarīgi samazināt ieslodzīto skaitu tā, lai tas notiktu bez apdraudējuma sabiedrības drošībai, kas nozīmē efektīvi risināt Latvijas aktuālo problēmu – veikt kriminālpolitikas un tiesu prakses nomaiņu, īpaši attiecībā uz nepilngadīgajām personām. Atbilstoši Eiropas Parlamenta rezolūcijas par nepilngadīgo noziedzību vadlīnijām attiecībā uz tiesvedības pasākumu pilnveidošanu un izmantojot V.Zahara ieteikumu un kā pirmais nozīmīgais solis šajā jomā būtu Sodu likuma nepilngadīgajiem (Juvenālās justīcijas likuma) izstrādāšana un ieviešana.

Svarīgi jauniešu noziedzības apkarošanas kontekstā ir attīstīt un pilnveidot brīvības atņemšanai alternatīvos soda veidus, sabiedrisko darbu, kā arī rehabilitācijas, mediācijas, apmācības un citus pedagoģiska rakstura pasākumus, ko izmantot tiesnešiem. Piemērojamā soda izvēlei un tā vēlākai izpildei ir jāatbilst bērna interešu pārākuma principam, bet brīvības atņemšana (nepilngadīgiem noziedzniekiem piemērotā infrastruktūrā) var tikt piemērots tikai kā galējais līdzeklis. Ne mazāk svarīgi, kā pilnveidot un uzlabot normatīvo bāzi, ir paredzēt speciālus budžeta līdzekļus nepilngadīgo noziedzības novēršanas pasākumu īstenošanai.

Turpmākajās nodaļās ir dots šobrīd spēkā esošā tiesiskā pamata un kriminālsoda – piespiedu darbs un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem apraksts.

1.3. Sabiedriskā darba definīcija un mērķa grupa

Sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem ir audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus var piemērot bērniem 11 līdz 18 gadu vecumā, ja izdarīti tādi nodarījumi vai pārkāpumi, par kuriem likumā paredzēta kriminālatbildība vai administratīvā atbildība. Krimināllikumā noteikts, ka vecums, ar kuru iestājas kriminālatbildība, ir 14 gadi, tāpēc audzinoša rakstura līdzekļu piemērošana attiecas uz divām ir atšķirīgām pamata vecuma grupām:

- A. bērniem no 11 – 13 gadiem, kam nevar iestāties kriminālatbildība un viņiem paredzēta tikai administratīvā atbildība, kuras vienīgās iespējamās sankcijas ir audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana¹¹;
- B. pusaudžiem un jauniešiem 14 – 18 gadu vecumā, tiesa atbilstoši Krimināllikuma normām var piemērot audzinoša rakstura līdzekli, kriminālsodu vai notiesāt nosacīti.

Uz otro grupu, t.i., uz nepilngadīgajiem 14 – 18 gadu vecumā, attiecas Krimināllikuma 7.nodaļā aprakstītās kriminālatbildības īpatnības. Principā nepilngadīgajiem ir piemērojami četri pamatsodi: brīvības atņemšana, arests, piespiedu darbs, naudas sods un Krimināllikumā paredzētie papildsodi, tomēr pēc

¹⁰ Turpat

¹¹ LR Saeima. *Likums „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”*, 11.pants, „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007 Likuma redakcija uz 01.01.2007.

nodarījuma apstākļu un vainīgā personības izvērtēšanas tiesa var nepilngadīgo atbrīvot no piespriešā soda, piemērojot likumā noteiktos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Savukārt sods ir izpildāms, ja nepilngadīgais, kas atbrīvots no soda, tā laikā nepilda tiesas uzliktos pienākumus. Arī notiesājot nepilngadīgo nosacīti, tiesa var noteikt minētos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, bet, ja nosacīti notiesātais nepilda uzliktos pienākumus, tiesa pēc tās iestādes iesnieguma, kurai uzdots kontrolēt notiesātā uzvedību, var pieņemt lēmumu par spriedumā noteiktā soda izpildīšanu vai par pārbaudes termiņa pagarināšanu uz vienu gadu.

Tādējādi kopumā audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus piemēro bērniem, kuri izdarījuši:

- ☒ noziedzīgu nodarījumu un kurus tiesa atbrīvojusi no piespriešā soda;
- ☒ noziedzīgu nodarījumu un kurus tiesa notiesājusi nosacīti;
- ☒ Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, attiecībā uz kuru pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu un materiālu nosūtīšanu tiesai vai par kuru procesuāli pilnvarota amatpersona konstatējusi, ka to izdarījis bērns, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, un attiecībā uz kuru pieņemusi lēmumu par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu un nosūtīt materiālus resoriskai pārbaudei;
- ☒ pārkāpumu, attiecībā uz kuru pieņemts lēmums par administratīvā pārkāpuma lietas vai materiālu nosūtīšanu pašvaldības administratīvajai komisijai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai.

Šobrīd likums¹² nosaka, ka bērniem var piemērot šādus audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus:

- ☒ izteikt brīdinājumu;
- ☒ uzlikt par pienākumu atvainoties cietušajām personām, ja tās piekrīt tikties ar vainīgo;
- ☒ nodot bērnu galvojumā vecākiem vai aizbildņiem, kā arī citām personām, iestādēm vai organizācijām;
- ☒ uzlikt par pienākumu ar savu darbu novērst radītā kaitējuma sekas;
- ☒ bērnam, kurš sasniedzis 15 gadu vecumu un kuram ir ienākumi, - uzlikt par pienākumu atlīdzināt nodarīto zaudējumu;
- ☒ uzlikt par pienākumu veikt sabiedrisko darbu;
- ☒ ievietot bērnu sociālās korekcijas izglītības iestādē.

Likumā noteikts, ka dotie līdzekļi tiek piemēroti, lai sasniegtu šādus mērķus:

- ☒ sabiedrības interesēm atbilstošas vērtību orientācijas veidošanos un nostiprināšanos bērnā;
- ☒ bērna orientāciju uz atturēšanos no pretlikumīgām darbībām;
- ☒ bērna ar sociālās uzvedības novirzēm reintegrāciju sabiedrībā.

¹² LR Saeima. *Likums „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”*, 6.pants, „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007 Likuma redakcija uz 01.01.2007.

Administratīvās atbildības jeb pārkāpumu gadījumā ir iespējams piemērot pirmos piecus minētos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Papildus audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem bērnam var uzlikt par pienākumu ārstēties no alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu vai citādas atkarības. Atšķirībā no soda mērķa, „*vainīgo personu sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu*”, kas paredzēts Krimināllikumā, audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas mērķis ir nevis „sodīt”, bet novērst nepilngadīgo noziedzību.

Likums „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” nosaka, ka sabiedriskais darbs ir bērna iesaistīšana sabiedrībai nepieciešamos darbos, ko bērns pilda bez atlīdzības savas dzīvesvietas apvidū no pamatdarba un mācībām brīvajā laikā. Bērnam par pienākumu veikt sabiedrisko darbu var uzlikt uz laiku no 10 līdz 40 stundām. Sabiedrisko darbu kārtību un bērna nodarbināšanas aizliegumus un ierobežojumus nosaka Ministru kabinets (proti, 2005. gada 12. jūlija Ministru kabineta noteikumi Nr. 502 „Kārtība, kādā bērniem piemēro audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu”).

1.4. Sabiedriskā darba izpildes kārtība

Sabiedriskā darba izpildi nepilngadīgajiem ar 2005. gada 7. aprīli uzsāka Valsts probācijas dienests (pirms tam tā bija pašvaldības funkcija). Organizējot sabiedriskā darba izpildi, ņem vērā bērnu vecumu, izglītību, prasmes un iemaņas. Bērni tiek nodarbināti vieglos, viņu veselībai nekaitīgos darbos, piemēram, skolas teritorijas uzkopšana un labiekārtošana, malkas kraušana, palīgdarbi bibliotēkā un skolas virtuvē, telpu dekoru izgatavošana un telpu dekorēšana u.c.¹³.

Valsts probācijas dienests (VPD) slēdz ar nodarbinātājiem – valsts vai pašvaldību iestādēm, kapitālsabiedrībām, aģentūrām vai nevalstiskajām organizācijām – bezatlīdzības vienošanos par bērnu nodarbināšanu sabiedriskajā darbā. Bērnus atļauts nodarbināt sabiedriskajā darbā ne ilgāk par divām stundām dienā (darbdienā vai brīvdienā) un ne vairāk par 10 stundām nedēļā. Ir aizliegts bērnus nodarbināt pēc pulksten 20.00.

Ja iestāde vai organizācija ir noslēgusi vienošanos par bērnu nodarbināšanu, tādējādi kļūstot par nodarbinātāju, tās pienākumi ir:

- ☑ pirms konkrētā darba uzsākšanas sastādīt un iesniegt dienestā darba grafiku, kā arī iesniegt VPD precizētu darba grafiku, ja konkrētā darba grafiks tiek grozīts, un nodrošināt bērna nostrādāto stundu reģistra veidlapas aizpildīšanu atbilstoši nostrādātajām stundām un pēc darba izpildes iesniegt aizpildīto veidlapu VPD;
- ☑ ierādīt bērnam konkrēto darbu un tā veikšanu uzraudzīt;
- ☑ radīt darba aizsardzības prasībām atbilstošus darba apstākļus un iepazīstināt bērnu ar darba aizsardzības noteikumiem un darba kārtību;
- ☑ nodrošināt bērnu ar darbam nepieciešamajiem darbarīkiem, instrumentiem un darba aizsardzības līdzekļiem;
- ☑ pēc VPD pieprasījuma sniegt informāciju par bērna nostrādāto stundu skaitu;
- ☑ informēt VPD, ja bērns neievēro sabiedriskā darba izpildes nosacījumus vai izvairās no darba.

¹³ Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

Valsts probācijas dienests, ņemot vērā bērna vecumu, dzīvesvietu, izglītību un prasmes, atrod bērnam, kuram noteikts audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs, nodarbinātāju. Pirmo reizi bērns pie nodarbinātāja ierodas kopā ar dienesta amatpersonu, bet nākamajās reizēs ierodas patstāvīgi vai kopā ar vienu no vecākiem vai citu likumisko pārstāvi.

Sabiedriskā darba izpildes laikā dienesta amatpersona tiekas ar bērnu, pārrunā sabiedriskā darba izpildes gaitu un ar to saistītās problēmas, ja tādas radušās. VPD kontrolē, kā bērns veic sabiedrisko darbu, gan regulāri sazinoties ar nodarbinātāju, lai saņemtu informāciju par sabiedriskā darba izpildi, gan arī ierodoties pie nodarbinātāja, lai pārbaudītu, kā bērns izpilda sabiedrisko darbu.

Valsts probācijas dienesta apkopotā informācija rāda, 2005.gadā ir saņemti 77 tiesas lēmumi par sabiedriskā darba piemērošanu un sabiedriskajiem darbiem reģistrējās 73 bērni. Līdz 2006. gada 1. janvārim sabiedriskā darba izpilde bija pabeigta 53 lietās, no kurām tiesas nolēmumos noteiktās stundas tika nostrādātas visos gadījumos (tātad aptuveni 73% gadījumos sabiedriskais darbs tika veikts pilnībā). 2006. gadā tika reģistrētas 105 jaunas sabiedriskā darba lietas¹⁴.

¹⁴ Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

II PĒTĪJUMA PĀNS UN DATU VĀKŠANAS METODES

Sabiedriskā darba kā audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanai un nepilngadīgo sociālās uzvedības koriģēšanas sistēmas attīstībai ir svarīgs sabiedrības un nozares profesionāļu atbalsts. Šī pētījuma ietvaros ir izziņāts tiesnešu, nodarbinātāju un sabiedrības viedoklis. Tika veiktas šādas pētnieciskās aktivitātes:

- ☑ Padziļinātās intervijas ar tiesnešiem;
- ☑ Dziļās intervijas ar darba devējiem (nodarbinātājiem);
- ☑ Sabiedriskās domas aptauja.

Vienlaikus tika īstenots pētījums „Piespiedu darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā”, kura ietvaros tika veiktas arī 15 dziļās intervijas ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem. Tā kā piespiedu un sabiedriskajam darbam ir kopīgs mērķis un to īstenošanu Valsts probācijas dienestā parasti uzrauga vieni un tie paši darbinieki, tad pētījumā par piespiedu darbu tika uzdoti jautājumi par sabiedriskā darba īstenošanas problēmām. Arī citās mērķa grupās, ja tas bija iespējams, visi profesionāļi tika iztaujāti gan par piespiedu, gan par sabiedrisko darbu. Pētījuma pārskatā slīprakstā ir doti citāti no intervijām ar tiesnešiem, nodarbinātājiem un Valsts probācijas dienesta darbiniekiem (pēdējie – iegūti pētījuma „Piespiedu darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” ietvaros). Lai nodalītu katras grupas viedokli, iekavās aiz citāta ir norādīta mērķa grupa, piemēram, „tiesnesis”, „nodarbinātājs” vai „VPD darbinieks”.

2.1. Padziļinātās intervijas ar tiesnešiem

Gan Rīgā, gan visos Latvijas reģionos kopumā tika veiktas 20 padziļinātās intervijas ar tiesnešiem, kas bija piemērojuši audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs. Padziļināto interviju mērķis bija iegūt padziļinātu skatījumu par sabiedriskā darba kā nepilngadīgo sociālās uzvedības korekcijas mehānisma efektivitāti, noteikt attieksmi pret tā izpildes institūciju kapacitāti nodrošināt tā izpildi. Atbilstoši mērķim tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- ☑ Izziņāt racionālos un emocionālos faktorus, saskaņā ar kuriem tiek pieņemts lēmums par sabiedriskā darba piemērošanu;
- ☑ Novērtēt normatīvo aktu ierobežojumus sabiedriskā darba piemērošanā;
- ☑ Novērtēt tiesnešu priekšstatus par savu lomu sociālās atstumtības riska mazināšanā nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem;
- ☑ Novērtēt līdzšinējo pieredzi sadarbībā ar soda izpildes institūcijām (Valsts probācijas dienestu), to kapacitāti nodrošināt sabiedriskā darba izpildi.

2.2. Dziļās intervijas ar darba devējiem

Pētījumā tika veiktas 20 dziļās intervijas ar darba devējiem (nodarbinātājiem) gan Rīgā, gan Latvijas reģionos. Interviju mērķis bija iegūt padziļinātu skatījumu par sabiedriskā darba kā sociālo uzvedību regulējoša mehānisma efektivitāti un darba devēju motivāciju iesaistīties nodarbinātības pasākumos, kā arī noteikt attieksmi pret sabiedriskā darba izpildi uzraugošo institūciju (Valsts probācijas dienestu). Aktivitātei tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- ☑ Izzināt racionālos, sociālos un emocionālos faktorus, saskaņā ar kuriem tiek pieņemts lēmums par līdzdalību sabiedriskā darba organizēšanu nepilngadīgajiem;
- ☑ Iegūt sadarbības pieredzes novērtējumu no ieguvumu un zaudējumu un risku viedokļa;
- ☑ Uzkrāt informāciju ar pozitīvās prakses piemēriem;
- ☑ Novērtēt darba devēju priekšstatus par savu lomu sociālās atstumtības riska mazināšanā nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem;
- ☑ Novērtēt līdzšinējo pieredzi sadarbībā ar sabiedriskā darba izpildi uzraugošajām institūcijām.

2.3. Sabiedriskās domas aptauja

Sabiedriskās domas aptaujas mērķis bija nomērīt sabiedrības zināšanas par sabiedrisko darbu un tā būtību. Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- ☑ Nomērīt informētības līmeni par piespiedu darbu un tā piemērošanu;
- ☑ Noskaidrot sabiedrībā dominējošos viedokļus par sabiedriskā darba piemērošanas sociālajiem ieguvumiem un zaudējumiem.

Sabiedriskās domas aptauja tika veikta laika posmā no 2007. gada 14. maija līdz 19. jūnijam, aptverot visus Latvijas iedzīvotājus 15 – 74 gadu vecumā. Pētījumā tika aptaujāti 1000 respondenti, veicot tiešās intervijas dzīves vietās. Respondentu atlase tika veikta pēc vairākpakāpju stratificētas izlases principiem. Lai iegūtu 1000 derīgas intervijas, tika veikti 2067 kontakti ar potenciālajiem respondentiem. Aptauja tika veikta sadarbībā ar SIA „Socioloģisko pētījumu institūts”.

III PĒTĪJUMA REZULTĀTI

Pētījuma rezultātu pārskats sastāv no četrām nodaļām. Pirmkārt, tiks aplūkota sabiedrības attieksme pret sabiedrisko darbu un nepilngadīgo likumpārkāpēju sodīšanu kopumā, un profesionāļu (tiesnešu un Valsts probācijas dienesta darbinieku) attieksme pret sabiedrisko darbu, arī salīdzinājumā ar piespiedu darbu. Otrkārt, tiks aplūkots audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs – piespriešanas process. Treškārt, būtiska nodaļa ir sabiedriskā darba praktisko izpildes problēmu raksturojums gan nodarbinātāju, gan VPD darbinieku vērtējumā. Ceturtkārt, ir analizēta sabiedriskā darba efektivitāte un izteikti priekšlikumi tās paaugstināšanai.

3.1. Sabiedrības un profesionāļu attieksme pret sabiedrisko darbu

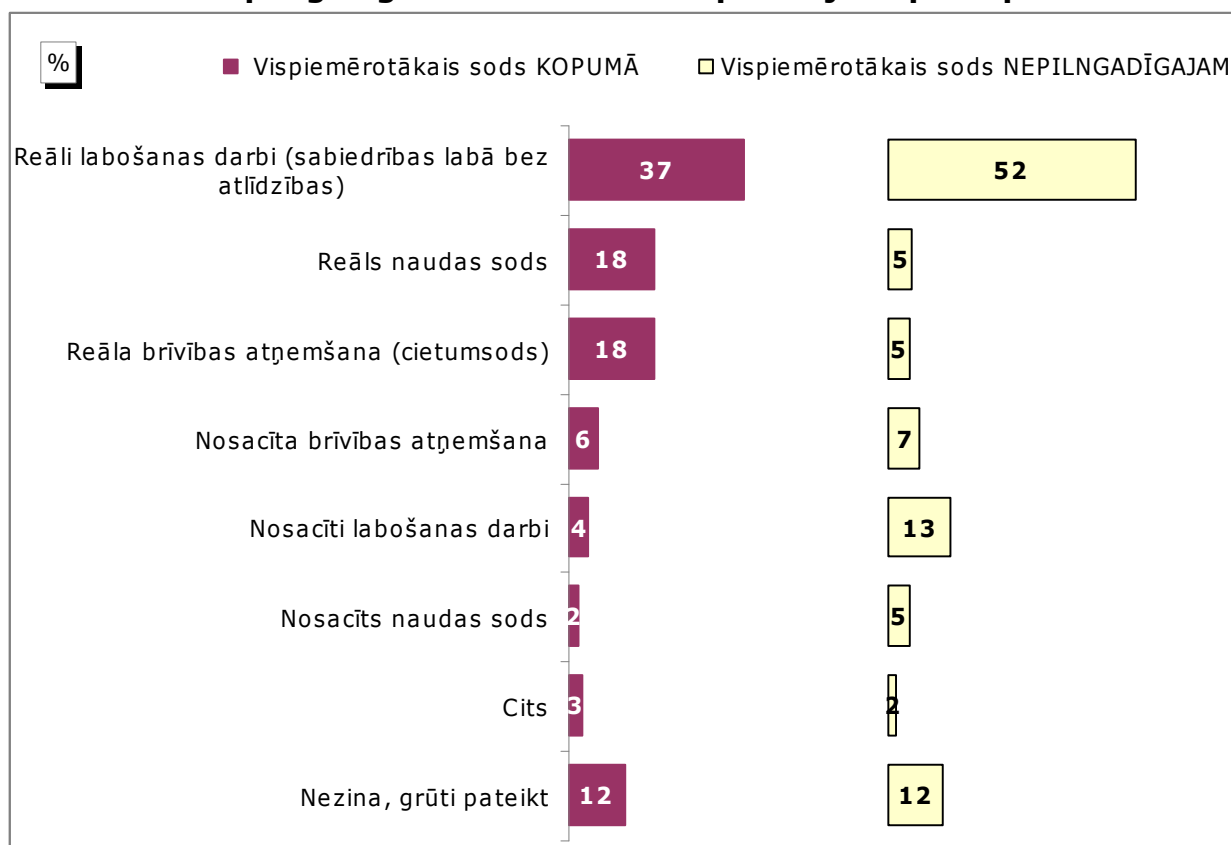
Nepilngadīgo likumpārkāpēju uzvedības korekcijai, izmantojot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus vai sabiedrībā izciešamus kriminālsodus, ir nepieciešams gan sabiedrības, gan nozares profesionāļu (tiesnešu un Valsts probācijas dienesta darbinieku) atbalsts. Saskaņā ar pētījuma metodoloģiju attieksme pret sabiedrisko darbu tika noskaidrota dažādās mērķa grupās, kuras ir tieši saistītas ar sabiedriskā darba kā piespiedu audzinoša līdzekļa (turpmāk tekstā – sabiedriskais darbs) piemērošanu un izpildes nodrošināšanu. Tika aptaujāti tiesneši, kuri savā praksē ir piemērojuši šāda veida audzinošu līdzekli, saskaņojot ar pētījumu „Piespiedu darba nozīmes sociālās atstumtības mazināšanā” Valsts probācijas dienesta darbinieki, kuri ir atbildīgi par sabiedriskā darba izpildes organizēšanu un nodrošināšanu, un nodarbinātāji, kas nodrošina sabiedriskā darba praktisko izpildi nepilngadīgajiem.

3.1.1. Sabiedriskā darba pazīstamība sabiedrībā

Sabiedriskās domas aptaujā, aptverot Latvijas iedzīvotājus 15 – 74 gadu vecumā, tika uzdoti divi jautājumi. Pirmais tika uzdots par, viņuprāt, vispiemērotāko soda veidu cilvēkiem, kuri ir izdarījuši zādzību, krāpšanu, huligānismu, automašīnas vadīšanu alkohola vai citu vielu ietekmē (neizraisot autoavāriju) u.c. (turpmāk tekstā – mazāk smagi noziegumi). Otrs jautājums tika uzdots par vispiemērotāko soda veidu, lai atturētu nepilngadīgo no turpmākiem pārkāpumiem. Atbildot uz abiem jautājumiem, respondentiem tika lūgts izvēlēties vienu, viņuprāt, piemērotāko soda veidu no piedāvātajiem atbilžu variantiem kopumā un sodot nepilngadīgas personas, vai minēt citu soda veidu, kas atbilžu variantos netika dots un ko pierakstīja intervētājs aptaujas laikā.

1. attēlā ir redzami abu jautājumu respondentu atbilžu sadalījumi: pirmajā kolonnā attēlotas respondentu atbildes par piemērotāko soda veidu kopumā, otrā kolonnā – par piemērotāko soda veidu, sodot nepilngadīgas personas.

1. attēls. Mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu sodīšanai piemērotākie sodi un nepilngadīgo atturēšana no turpmākajiem pārkāpumiem

Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti).

Jautājumu formulējums anketā:

Vispiemērotākais sods KOPUMĀ – Jūsaprāt, kāds soda veids būtu vispiemērotākais par tādu noziedzīgu nodarījumu veikšanu kā zādzība, krāpšana, huligānisms, automašīnas vadīšana alkohola vai citu vielu ietekmē (neizraisot autoavāriju) un citu līdzīgu pārkāpumu veikšanu?

Vispiemērotākais sods NEPILNGADĪGAJAM – Kopumā vērtējot, kāds soda veids, Jūsaprāt, vislabāk var atturēt NEPILNGADĪGO no turpmākajiem pārkāpumiem vai noziedzīgas darbības veikšanas?

Respondentu vērtējumā vispiemērotākais sods par mazāk smagu noziegumu izdarīšanu kopumā ir reāli labošanas darbi jeb darbs sabiedrības labā bez atlīdzības (37%). Vienlīdz bieži kā piemērotu sodu par mazāk smagu noziegumu izdarīšanu respondenti minēja reālu naudas sodu un reālu brīvības atņemšanu (18%). Uz jautājumu, kāds soda veids būtu piemērotākais tieši nepilngadīgu personu sodīšanai, visbiežāk respondenti minēja reālus labošanas darbus, kas pēc definīcijas, atbilst audzinoša rakstura piespiedu līdzeklim – sabiedriskajam darbam vai kriminālsodam – piespiedu darbs. Reālus labošanas darbus kā vispiemērotāko mēru nepilngadīgu personu sodīšanai minējuši vairāk kā puse aptaujāto respondentu (52%). Otrais biežāk minētais soda veids nepilngadīgu personu atturēšanai no turpmākajiem likumpārkāpumiem ir nosacīti labošanas darbi (13%). Citus soda veidus – reālu naudas sodu, reālu brīvības atņemšanu, nosacītu brīvības atņemšanu un nosacītu naudas sodu kā piemērotākos nepilngadīgo sodīšanai respondenti minējuši reti – no 5% līdz 7%. 2% aptaujāto respondentu nosauca citus, aptaujā neminētus sodus, to starpā tika minēti: mīestas sodi jeb „pēriens”, brīdinājuma izteikšana, audzinoši darbi un nepiemērot

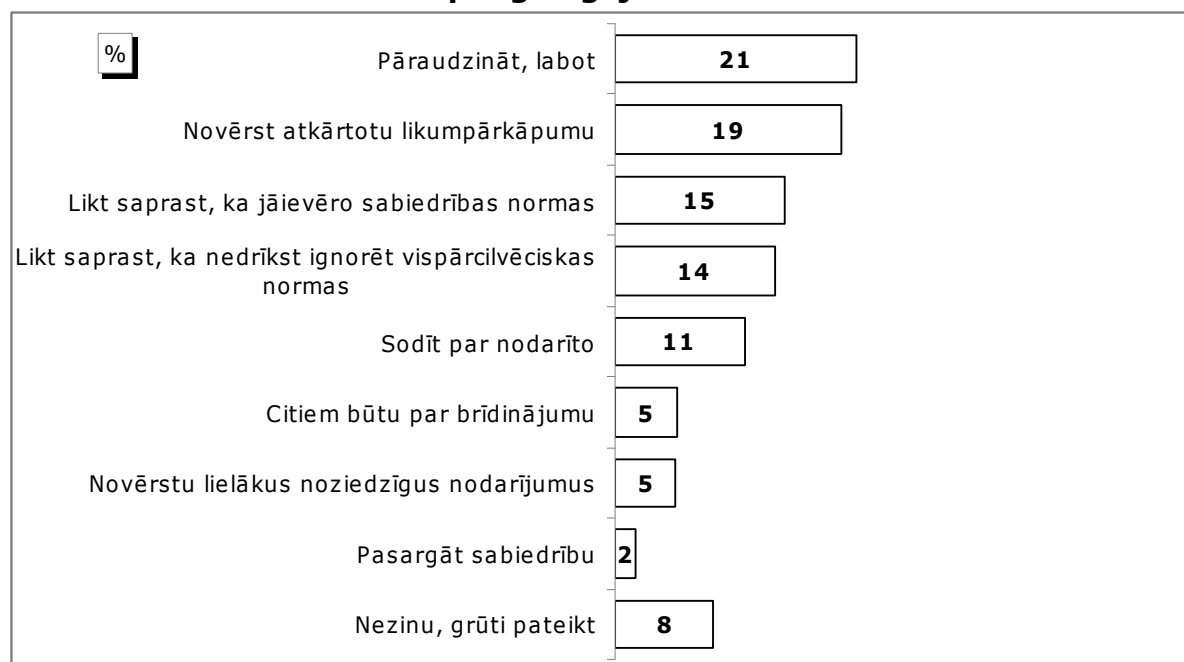
nekādu sodu, jo sodu šajā gadījumā parasti vairāk saņem vecāki, nevis nepilngadīgais likumpārkāpējs.

Pētījumā būtiski bija salīdzināt to iedzīvotāju viedokļus, kuriem ir nepilngadīgi bērni un kuriem tādu nav. Reālus labošanas darbus jeb darbi sabiedrības labā bez atlīdzības par vispiemērotāko soda veidu nepilngadīgajiem atzina abas apakšgrupas. Atšķirības tika novērotas tikai tad, kad tika aplūkoti citi, aptaujā par piemērotākiem retāk atzīti sodi. Ja respondentam bija bērni vecumā līdz 18 gadiem, viņi biežāk par piemērotākajiem soda veidiem nepilngadīgajiem minēja nosacītus sodus: nosacītu brīvības atņemšanu, nosacītu naudas sodu un nosacītus labošanas darbus. Ja respondentiem bērnu līdz 18 gadu vecumam nebija, biežāk tika minēti reāls naudas sods un reāla brīvības atņemšana. Reālus labošanas darbus sabiedrības labā biežāk atbalsta iedzīvotāji ar augstāko izglītību.

Biežāk minētais pamatojums, kāpēc reāli labošanas darbus būtu piemēroti nepilngadīgajiem, ir tas, ka (1) šis sods disciplinē un iemāca strādāt, (2) tas dod iespēju apdomāt nodarīto, un (3) ir jāstrādā bez atlīdzības. Retāk tika minēti šādi iemesli: (1) labošanas darbi ir tāds soda veids, kas dod iespēju laboties, (2) darba izpilde aizņem nepilngadīgo brīvo laiku, līdz ar to nav tik lielas iespējas atkārtot nodarījumu, (3) labošanas darbi pieradina pie atbildības, (4) dotais sods ir labs brīdinājums un (5) tas rada kauna sajūtu par nodarīto un (6) likumpārkāpējam tiek mācīts ievērot sabiedrībā pieņemtās normas un vērtības. Iedzīvotāji uzskata, ka no labošanas darbu piespriešanas nepilngadīgajiem iegūst gan sabiedrība kopumā – sakoptāka vide, tiek veikts darbs sabiedrības labā, gan arī tas ir materiāli izdevīgi valstij un darba devējiem. Atsevišķos gadījumos reāli labošanas darbi tika minēti kā labākā alternatīvu citiem sodiem, piemēram, tiek norādīts, ka (1) cietums nav labākā vieta, kur laboties, (2) labošanas darbi ir piemērotāki nekā naudas sods, jo nepilngadīgie vairumā gadījumu paši nepelna un (3) nostrādāt labošanas darbus ir grūtāk nekā samaksāt sodu.

Sabiedriskās domas visiem respondentiem tika lūgts nosaukt vienu galveno soda mērķi (neatkarīgi no tā, kāda metode tiek pielietota), sodot nepilngadīgo par mazāk smagiem noziegumiem vai likumpārkāpumiem. Respondentu sniegto atbilžu sadalījums uz šo jautājumu ir redzams 2. attēlā.

2. attēls. Galvenie soda par mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem nepilngadīgajiem motīvi

Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti).

Jautājuma formulējums anketā: Jūsaprāt, kāds ir galvenais soda mērķis sodot NEPILNGADĪGO par mazāk smagiem noziegumiem vai likumpārkāpumiem?

Vairumā gadījumu respondenti ir minējuši, ka nepilngadīgā soda mērķim ir jābūt (sk. 2. attēlu): pāraudzināt, labot (21%), novērst atkārtotu likumpārkāpumu (19%), likt saprast, ka jāievēro sabiedrības dzīves normas (15%), likt saprast, ka nedrīkst ignorēt vispārcilvēciskas normas (14%) un sodīt par nodarīto (11%). Ja respondentam ir bērni līdz 18 gadu vecumam, viņi biežāk norāda, ka galvenais soda mērķis ir: likt saprast, ka nedrīkst ignorēt vispārcilvēciskas normas (15%), un preventīvi – lai citiem būtu par brīdinājumu (7%). Ja respondentam nav nepilngadīgu bērnu, viņš biežāk uzskata, ka galvenais soda mērķis ir: pāraudzināt vai labot (23%) un sodīt par nodarīto (14%).

Respondenti, kas par piemērotāko sodu nepilngadīgo sodīšanai bija minējuši reālus labošanas darbus, visbiežāk par soda mērķi minēja: (1) pāraudzināt, labot un (2) likt saprast, ka nevar ignorēt vispārcilvēciskas normas. Ja respondenti par piemērotāko sodu nepilngadīgajiem uzskatīja reālu naudas sodu un nosacītu vai reālu brīvības atņemšanu, tad viņi par soda mērķi visbiežāk nosauca: (1) sodīt par nodarīto, (2) pāraudzināt, labot un (3) novērst atkārtotu likumpārkāpumu. Respondenti, kas par piemērotākajiem sodiem nepilngadīgajiem uzskata nosacītus labošanas darbus un nosacītu naudas sodu, par galveno šo sodu mērķi nosauca: (1) pāraudzināt, labot un (2) novērst atkārtotu likumpārkāpumu.

Neskatoties uz to, ka daļā aptaujas jautājumu uzmanība tika pievērsta soda būtībai, t.i., labošanas darbiem sabiedrības labā bez atlīdzības, aptaujas ietvaros tika noskaidrots, vai Latvijas iedzīvotāji zina vai ir kaut ko dzirdējuši par audzinoša rakstura piespiedu līdzekli nepilngadīgajiem – sabiedrisko darbu. Šis jautājums tika uzdots, vienlaikus jautājot respondentu viedokli arī par kriminālsodu – piespiedu darbs. Lai gan nepilngadīgām personām par mazāk smagu noziegumu izdarīšanu var piemērot gan audzinoša rakstura piespiedu

līdzekli – sabiedrisko darbu, gan kriminālsodu – piespiedu darbu, turpmākā aptaujas rezultātu analīzē piespiedu darbs tika attiecināts galvenokārt uz pieaugušajiem, bet sabiedriskais darbs – uz nepilngadīgām personām.

3. attēls. Jēdziena „sabiedriskais darbs” pazīstamība

Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti).

Jautājuma formulējums anketā: Vai Jūs kaut ko zināt, esat dzirdējis par audzinoša rakstura piespiedu līdzekli nepilngadīgajiem – sabiedriskais darbs?

Neskatoties uz to, ka lielākā daļa aptaujāto respondentu nosauca labošanas darbus, jeb darbu sabiedrības labā bez atlīdzības kā piemērotāko sodu nepilngadīgajiem, respondentu zināšanas par sabiedrisko darbu ir virspusējas (sk. 3. attēlu). Gandrīz puse aptaujāto respondentu (48%) ir kaut ko dzirdējuši par sabiedrisko darbu, bet neko vairāk par to nezina. 22% ir skaidrs priekšstats par to, kas ir sabiedriskais darbs, un aptuveni tikpat daudz (20%) respondentu neko par šādu audzinoša rakstura piespiedu līdzekli nepilngadīgajiem nav dzirdējuši.

Sabiedriskās domas aptaujā, respondentiem tika lūgts novērtēt, cik bieži, viņuprāt, būtu jāpiespriež sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem par mazāk smagu noziegumu izdarīšanu. Vērtējums tika sniegts piecu punktu skalā, kur vērtējums 1 nozīmēja „pēc iespējas retāk” un 5 – „pēc iespējas biežāk”. Vidējais Latvijas iedzīvotāju vērtējums par to, cik bieži būtu jāpiespriež sabiedriskie darbi nepilngadīgajiem par mazāk smagu noziegumu izdarīšanu, ir 4,2 punkti, t.i., bieži. Sievietes biežāk nekā vīrieši uzskata, ka sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem būtu jāpiemēro pēc iespējas biežāk. Tam, ka sabiedriskais darbs būtu jāpiemēro pēc iespējas biežāk, lielākā mērā piekrīt tādi Latvijas iedzīvotāji, kuru ienākumi vērtējami kā augsti vai kuriem ir nepilngadīgi bērni.

3.1.2. Tiesnešu attieksme pret nepilngadīgo likumpārkāpēju sodīšanu

Tiesneši uzskata, ka nepilngadīgie likumpārkāpēji ir uzskatāmi par īpašu grupu, kurai jāpievērš sevišķa uzmanība. Vairāki aptaujātie atzina, ka likumpārkāpēju vecums kļūst arvien jaunāks. Tāpēc attieksme pret nepilngadīgo likumpārkāpumiem un viņu sodīšanu ir svarīga, lai nākotnē viņus atturētu no atkārtotas noziegumu izdarīšanas. Visās profesionāļu mērķa grupās uzskata, ka sodam, kuru piemēro nepilngadīgajam, ir jābūt tādā, lai viņš tiešām to izjustu kā sodu un saprastu, ka ir jāuzņemas atbildība par savu rīcību.

Tiesa ir tā instance, kura piespriež sodu, tāpēc no tiesneša attieksmes, vēlmes iedziļināties konkrētajā gadījumā un likumu piedāvātajām iespējām ir atkarīgs soda veids, kāds tiks piemērots nepilngadīgajam likumpārkāpējam. Tiesneša attieksmi veido gan viņa kā personības uzskati, gan arī likumu noteiktās iespējas, izvērtējot sodu par nodarīto pārkāpumu. Tiesneša rīcību soda piemērošanas procesā vienlaicīgi gan veicina, gan ierobežo likumā noteiktās normas.

Vairāki tiesneši iezīmē tendenci, ka noziedzība kļūst arvien „gados jaunāka”, tāpēc nepilngadīgo sodīšanai ir jāpievērš liela uzmanība. Līdz ar to tiesnešu attieksmei pret nepilngadīgo sodīšanu ir būtiska nozīme. Attiecībā uz nepilngadīgo sodīšanu, tiesneši galvenokārt min četrus soda veidus: nodošanu vecāku galvojumā, nosacīto sodu, sabiedrisko un piespiedu darbu, kā arī ievietošanu sociālās korekcijas iestādēs.

Domājot par nepilngadīgajiem, kuri izdarījuši dažādus pārkāpumus, tiesneši vairākkārtīgi uzsver soda audzinošo aspektu – panākt, lai nākotnē netiktu izdarīti atkārtoti likumpārkāpumi. Šī pamatnostādne un tiesnešu darba pieredze lielā mērā veido attieksmi pret soda veidiem nepilngadīgajiem (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Soda veidu ietekme uz nepilngadīgajiem (tiesnešu skatījumā)

Nosacītie sodi nav iedarbīgi un bieži rada recidīvu

...brīdinājumu vai vecāku galvojumu viņš nejūt. (Tiesnesis)
Nosacītais sods nestrādā, jo citam jau ir 3-4 sodāmības. (Tiesnesis)
Pārējie līdzekļi ir abstrakti – brīdinājums vai nodošana galvojumā, bet tas neko neizsaka (Tiesnesis)

Cietumsods ir bargs sods, kuru iespēju robežās piemēro reti

Nav jēgas cietumā spundēt, tur nekas labāks nav. Cēsīs starp nepilngadīgajiem tāda nežēlība valda. Tur nekādi likumi neeksistē.

Sabiedriskais/piespiedu darbs ir sods, kurš māca uzņemties atbildību par savu rīcību

Šo sodu persona dabū izciest ar savu darbu. Izdarīt secinājumus, ka par izdarīto ir jāsaņem sods, kurš diemžēl nav patīkams. Tas tiek izciests no mācībām brīvajā laikā, kamēr draugi nodarbojas ar kaut ko citu. Tas atstāj iespaidu, bet ne tik traģisku kā brīvības atņemšana. (Tiesnesis)
...cilvēks redz reālās sekas savai darbībai (Tiesnesis)

Var pozitīvi ietekmēt personības turpmāko attīstību

Varbūt, ka tas viņam palīdz nostāties kaut kādās sliekšņos, ka kaut kas ir jādara, ka nevar tā palaisties. (Tiesnesis)

Nosacītais sods, tāpat kā nodošana vecāku galvojumā tiek raksturots kā pārāk viegls, kas bieži vien nesniedz gaidīto rezultātu (sk. 4. attēlu). Atsevišķos gadījumos tas pat veido vai pastiprina nepilngadīgo visatļautības sajūtu. Tiesnešu pieredze rāda, ka nepilngadīgie neizprot nosacītā soda būtību, tāpēc neuzskata, ka tas tiešām ir sods. To pierāda tiesnešu prakse, ka nosacīti notiesāto vidū biežāk ir sastopami atkārtoti likuma pārkāpumi.

Savukārt ievietošana sociālās korekcijas iestādē tiek vērtēts kā ļoti bargs sods. Lielākā daļa tiesnešu neatbalsta nepilngadīgo ievietošanu korekcijas iestādēs, ja vien pārkāpums un tam paredzētais sods to pieļauj. Ievietošana sociālās korekcijas iestādē ir galējs līdzeklis, kad tiešām visas citas iespējas ir izmēģinātas un nav devušas vēlamu rezultātu. Tiesneši uzskata, ka attiecībā uz nepilngadīgajiem brīvības atņemšana nav labākais soda veids, jo tas, kā rāda prakse, ir diezgan drošs variants, ka likumpārkāpumi tiek izdarīti atkārtoti. Negatīvo attieksmi pret ievietošanu sociālās korekcijas iestādē veido, informācija par šo iestāžu iekšējo kārtību un dzīvi tur. Tiesnešiem nav pārliecība, ka sociālās korekcijas iestāde darbojas atbilstoši savām funkcijā, proti, nodarbojas ar nepilngadīgo pāraudzināšanu.

Tas nav ne cietums, ne izglītības iestāde, nekas tas nav. Ja tā [iestāde] darbotos bērnu interesēs, tad tā nemaz nebūtu tik slihta, ja tur nebūtu saglabājušās sliktākās padomju laika tradīcijas [..] neko labu cietums nevienam nav nesis. (Tiesnesis)

Problēma ir tā, ka šīs sociālās korekcijas iestādes nespēj nodrošināt savu mērķu izpildi. (Tiesnesis)

Daži no tiesnešiem atzīst, ka viņiem nav pilnīgas informācijas par to, kas notiek sociālās korekcijas iestādēs, vai arī priekšstats par šīm iestādēm ir veidojies no plašsaziņas līdzekļos pieejamās informācijas.

Vispār ir nezināšana par šo te iestādi un to, kā tas var ietekmēt nepilngadīgo soda izciešanas laikā. (Tiesnesis)

Sabiedriskais darbs vai piespiedu darbs nepilngadīgajiem tiek uzskatīts par piemērotu. Darbs, pēc tiesnešu domām, kā soda veids vienlaikus pilda divas funkcijas:

- ☒ rada nepilngadīgajam sajūtu, ka par savu rīcību tiešām ir jāatbild;
- ☒ iespējams, ka, izjūtot reālu sodu, tas nākotnē atturēs nepilngadīgo no atkārtotas pārkāpumu veikšanas (ietekmēs personības attīstību sociāli akceptētā virzienā).

Pētījuma gaitā atklājās, ka tiesneši, kuri savā ikdienas praksē nepiespiež sabiedrisko darbu kā piespiedu audzinošu līdzekli, dēvē sabiedrisko darbu arī par piespiedu darbiem. Tāpēc, analizējot attieksmi, tiek ņemts vērā gan teiktais par piespiedu darbu nepilngadīgajiem, gan par sabiedrisko darbu kā piespiedu audzinošo līdzekli. Svarīgākais šajā gadījumā ir tas, ka sods tiek piemērots nepilngadīgajiem un ka darbs tiek uzskatīts kā soda veids vispār. Paši tiesneši sabiedriskā vai piespiedu darba apzīmēšanai lieto dažādus jēdzienus (piemēram, labošanas darbi vai sabiedriskie darbi), akcentējot saistību starp darbu kā soda veidu vispār un sodu tieši nepilngadīgajiem.

Darba devēji un Valsts probācijas dienesta (VPD) darbinieki kā galveno atšķirību, runājot par sodu un audzinoša rakstura piespiedu līdzekli, iezīmē nevis atšķirību – sabiedriskais vai piespiedu darbs, bet gan mērķa grupu – vai sods ir piespriests nepilngadīgajam vai pieaugušajam. VPD darbinieki biežāk nekā tiesneši un nodarbinātāji nošķir sabiedriskos un piespiedu darbus. Tomēr VPD darbinieki, līdzīgi kā tiesneši un nodarbinātāji, akcentē soda izpildes atšķirības nepilngadīgajiem un pieaugušajiem.

Personīgi es „auklējos” tikai ar nepilngadīgajiem, ar pieaugušajiem es runāju pilnīgi citādi. (VPD darbinieks)

Darbs kā soda veids nepilngadīgajiem, gan no tiesnešu, gan VPD darbinieku, gan no darba devēju viedokļa raugoties, tiek uzskatīts par ļoti piemērotu. Nepilngadīgajam, kas ir izdarījis likumpārkāpumu, ir svarīgi saņemt reālu sodu, lai saprastu, ka ir jābūt atbildīgam par savu rīcību. Tiesnešu un VPD darbinieku pieredze rāda, ka daļa nepilngadīgo pārkāpumus veic savas nezināšanas vai muļķības pēc, kā arī ietekmējoties no vienaudžiem (respektīvi, grupā). Pēc tam, saņemot sodu, ir iespēja saprast un pārdomāt savu rīcību, veicot kādu sabiedrībai noderīgu darbu, tādā veidā tiek mēģināts ietekmēt nepilngadīgā pasaules uzskatu, lai novērstu vēlmi nākotnē veikt atkārtotas noziedzīgas darbības.

Visu aptaujāto profesionāļu grupu attieksmi pret sabiedrisko darbu kā audzinoša rakstura piespiedu līdzekli izsaka apgalvojums – „sajūt, ka ir piespriests reāls sods”. Tieši tāpat tiesneši raksturo arī kriminālsodu – piespiedu darbs – kā piemērotu nepilngadīgajiem – „iedarbojas uz personu reālāk un ilgstošāk; labāk, lai viņš reāli strādā, jo nosacītais viņam neliemas kā sods”.

Nepilngadīgo vidū sodam ir daudz plašāka nozīme – no vienas puses, tā ir sajūta, ka nevar atļauties veikt pārkāpumus nesodīts, un, no otras puses, tas ir audzinošais faktors, kurš ietekmē atbildības sajūtas veidošanos, iekļaušanos sabiedrībā, rēķināšanos ar citiem cilvēkiem, darba iemaņu veidošanu, interešu loka paplašināšanu. Īpaši svarīgi tas ir tad, kad uzmanību pievēršam nepilngadīgajiem, kuri nāk no sociāli nelabvēlīgas vides – darbs kā audzinoša rakstura līdzeklis ir palīdzība, lai pavērtu iespējas ieraudzīt citus dzīves modeļus. Vienlaikus gan tiesneši, gan VPD darbinieki, gan nodarbinātāji apzinās, ka visos gadījumos nav iespējams palīdzēt saskatīt citus dzīves veidošanas scenārijus, tāpēc ir jābūt gataviem uz „negatīvu iznākumu”, t.i., nepilngadīgā personības regresiju un lielāku iesaistīšanos likumpārkāpumu izdarīšanā („noziedzīgās karjeras veidošanu”). Neraugoties uz to, ka nepilngadīgais neizmanto un nenovērtēs piedāvātās iespējas, visās mērķa grupās dominē attieksme, ka ir jāmēģina un jādara viss iespējamais, lai pusaudzim palīdzētu. Ir nepieciešams izmantot visas iespējas, lai atturētu nepilngadīgos no turpmākas noziedzīgu nodarījumu veikšanas, jo pusaudžu vecumā vēl tikai notiek personības veidošanās un attīstība un, jo jaunāks ir likumpārkāpējs, jo vieglāk īstenojama ir sociālās uzvedības korekcija, ja tāda vispār attiecīgajā gadījumā (atkarībā no vides, psihe īpatnībām, pieredzes un alternatīvās uzvedības izmantošanas potenciāla) ir iespējama.

Tā vai citādi nepilngadīgais ir nenobriedusi personība, viņš vēl tikai veidojas. Pret viņu ir jāizmanto visi iespējamie līdzekļi, arī piespiedu darbs būtu kā audzināšana ar darbu. (Tiesnesis)

Personības veidošanās procesā ir ļoti svarīgi saņemt ievirzes, kas veido sabiedrībā akceptētās vērtību orientācijas. Ja to nav bijis iespējams saņemt ģimenē, tad ir jāiesaistās citām organizācijām un institūcijām, kas var palīdzēt. Taču kā atzīst kāds no tiesnešiem, nav tiesas varā izlabot to, ko nav izdarījuši vecāki un ģimene. Tāpēc darbs kā soda veids nav uzskatāms, par brīnumlīdzekli, kurš atrisinās visas problēmas. Neskatoties uz to, visās aptaujāto grupās sabiedriskajam darbam kā piespiedu audzinošajam līdzeklim un piespiedu darbam tiek saskatītas virkne priekšrocību (skat. 5. attēlu).

5. attēls. Sabiedriskais darbs kā pozitīvs audzinošs rakstura piespiedu līdzeklis (visu mērķa grupu viedokļu apkopojums)

Darbs kā sods prasa aktīvu nepilngadīgā iesaistīšanos tā izpildē, kas rada lielāku iespējamību, ka notiesātais pārdomās savu rīcību un nākotnē atkārtoti vairs pārkāpumus neizdarīs.

Tas ir ļoti pareizs un pozitīvs līdzeklis, ko tiesa var piemērot nepilngadīgajiem. Ja personai piespriež nosacīto sodu vai brīdinājumu, tad viņa neizprot soda nozīmi, vai vispār ir bijis sods, un kāpēc tāds sods. Ja tiesa nosaka labošanas darbus jeb sabiedriskos darbus, tad persona saprot, ka tomēr kaut kas būs jādara un jāpārvērtē. (Tiesnesis)

Man liekas, ka jaunieši nāk un atstrādā, un tādā veidā izcieš sodu, tas ir pozitīvi. (Nodarbinātājs)

Bērniem, nepilngadīgajiem, sabiedriskie darbi ir labākais risinājums, jo tur jau ir vairāki audzinošs rakstura piespiedu līdzekļi, piemēram, nodrošina galvojumu – nekas jau nemainās – kā viņš ir tās mammas aizgādniecībā, tā viņš ir. Viņš to nesaprot, neuzņemas atbildību. Tas pēdējais galējais

variants ir sūtīt viņu uz sociālās korekcijas iestādēm, nu tas arī nav risinājums, zinot, kā pie mums tas notiek. Tad sabiedriskais darbs ir visideālākais risinājums. (VPD darbinieks)

*Varbūt tāpēc tā noziedzība ir tik augsta, ka tie sodi ir tik smieklīgi, sākot ar visiem nosacījumiem, kas ir tikpat kā nospļauties viņiem. (Nodarbinātājs)
Ja viņam ir kādi 17-18 gadi un iedod nosacīto sodu, viņš neko nesaprot un turpina darīt to pašu. Strādāšana ir efektīvāk, to vairāk uztver kā sodu. (Nodarbinātājs)*

Pozitīvo attieksmi pret darbu kā soda veidu veicina tas, ka līdzšinējie audzināšanas principi ir radījuši situāciju, ka bērni nav pieraduši pie regulāra darbs – lai varētu nodarbināt skolēnu, ir nepieciešama vecāku atļauja. Īpaši to uzsver nodarbinātāji, jo viņi ir tie, kas reāli redz kā nepilngadīgajiem veicas ar darbu izpildi. Darbs iemāca ne tikai kādas noteiktas praktiskas lietas, bet palīdz apgūt papildu iemaņas sava laika plānošanā un saskarsmē ar citiem cilvēkiem.

Īpaši tagad, kad skolā vecākiem par katru darbu ir jāraksta iesniegums, ko viņš atļauj savam bērnam strādāt, esam nonākuši absurdā situācijā, ka jauniešiem skolā nevaram nekādus darbus likt strādāt. (Nodarbinātājs)

'Bērns' un 'darbs' – tie bija nesavienojami jēdzieni, un tā mēs esam dabūjuši 'pērtiķu paaudzi' lielā mērā. (Nodarbinātājs)

Viena no būtiskām iezīmēm, kuru min gan nodarbinātāji, gan VPD darbinieki ir tas, ka sabiedriskais darbs ir atbildības sajūtu veidojošs sods. Soda izciešana nepilngadīgajam iemāca ne tikai rēķināties ar citiem cilvēkiem, bet arī plānot un organizēt savu laiku, lai visu pagūtu.

No viņiem vajadzētu prasīt personīgu atbildību. Tagad VPD vairāk uzrauga viņus un seko līdz, katru dienu zvana un interesējas par viņiem, bet vajag vairāk prasīt, lai pats tas cilvēks sevi kontrolē. (Nodarbinātājs)

Nav noslēpums, ka, uzdodot kaut kādus tādus darbus, ar viņu ir jābūt nepārtraukti kopā. Tas ir diezgan sarežģīti. Es viņiem mācu saprast, ka viņi ir izdarījuši kaut ko sliktu. Te ir arī tā disciplīna. Ja ir 14:00 jābūt, tad ir. Arī šo atbildības izpratni iemācām. (Nodarbinātājs)

Tomēr vairāki profesionāļi atzīmēja, ka nepilngadīgie ir ļoti dažādi un katram no viņiem ir atšķirīga dzīves pieredze. Potenciāli sabiedrībai bīstamas grupas veidojas no bērnu namu audzēkņiem, kuri tur ir nokļuvuši pusaudžu vecumā. Viņiem nāk līdzī dzīves pieredze un uzvedības modeļi, kurus ir grūti mainīt, tāpēc to korekcijai ir nepieciešama ilgāka profesionāļu (sociālo darbinieku, psihologu un pedagogu) palīdzība.

3.2. Sabiedriskā darba piemērošana

Iepriekšējā nodaļā aplūkoti dati rāda, ka kopumā būtisku šķēršļu, kas saistīti ar noraidošu sabiedrības un profesionāļu attieksmi, sabiedriskā darba piemērošanai nav. Tieši pretēji – attiecībā par sabiedriskā darba (vai piespiedu darba) piemērotību nepilngadīgo likumpārkāpēju sodīšanai sabiedrība un profesionāļi ir vairāk pārliecināti nekā par piespiedu darba piemērotību pieaugušo likumpārkāpēju sodīšanai. Tomēr turpinājumā ir nepieciešams noskaidrot, kāda ir audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanas un izpildes. Tas ļaus saprast, vai ir nepieciešams kaut ko mainīt kārtībā, kāda ir ieviesta audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanai un kāda nozīme ir nepilngadīgā likumpārkāpēja personības izvērtējumam. No šiem apstākļiem ir atkarīgs, ar kādiem nepilngadīgajiem sastopas nodarbinātāji, kas savukārt veido attieksmi arī pret sabiedrisko darbu.

3.2.1. Sabiedriskā darba piemērošanas biežums

Saskaņā ar likumu par „Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” sabiedrisko darbu var piemērot¹⁵:

- ☒ tiesa (krimināllietās, ja bērni ir izdarījuši noziedzīgu nodarījumu un tiesa tos atbrīvojusi no piespiedu soda vai notiesājusi nosacīti);
- ☒ rajona vai pilsētas tiesnesis vienpersoniski (izskatot uz tiesu nosūtītos materiālus izbeigta kriminālprocesa gadījumos vai gadījumos, ja kriminālprocess nav uzsākts tāpēc, ka nodarījumu izdarījis bērns, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu).

Tiesu statistikas nodaļas un Valsts probācijas dienesta dati rāda, ka sabiedriskie darbi nav pārāk izplatīti – tā, piemēram, 2006.gadā piespiedu darbi nepilngadīgajiem tika piespiesti 214 gadījumos, bet audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs – 105 gadījumos. VPD statistika rāda, ka 2006.gadā no piecās (Bauskas, Daugavpils, Krāslavas, Liepājas, Siguldas un Valkas) 30 teritoriālajām struktūrvienībām netika iekārtota neviena jauna sabiedriskā darba nepilngadīgajiem lieta. Visbiežāk izplatītas (13 rajonos) ir dažas jeb viena līdz trīs lietas gadā (Aizkraukles, Dobeles, Gulbenes, Jelgava, Kuldīgas, Limbažu, Ogres, Olaines, Rēzeknes, Rīgas, Salaspils, Saldus, Tukuma, Valmieras, Ventspils). 2006.gadā 4-5 sabiedrisko darbu lietas ir iekārtotas Balvu, Cēsu un Jēkabpils rajonā, bet visvairāk (no 8 līdz 12 lietām) Jūrmalā, Alūksnē, Preiļos, Ludzā, Talsos un Madonā.

Uz jautājumu par to, cik bieži tiek piemērots audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs – no tiesnešiem visbiežāk tika saņemta atbilde, ka visai reti. Pirmkārt, galvenie iemesli, kas kavē sabiedriskā darba nepilngadīgajiem piespriešanu ir saistīti ar procedūras jautājumiem, likuma ierobežojumiem un pat normatīvo aktu nepilnībām:

- ☒ tiesas vispār salīdzinoši maz strādā ar nepilngadīgajiem;

¹⁵ LR Saeima. *Likums „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”, 5.pants, „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007 Likuma redakcija uz 01.01.2007.*

- ☑ biežāk tiesa nepilngadīgos vispār atbrīvo no soda;
- ☑ parasti tiesnešu uzmanības lokā nonāk jau krimināllietas, kur nepilngadīgajiem samērā aktīvi tiek piemērots kriminālsods – piespiedu darbs. *„Ja krimināllikuma norma, par ko nepilngadīgais tiek sodīts, ir piespiedu darbi vai var noteikt sodu atbilstoši sankcijai, tad nav liela vajadzība piemērot sabiedrisko darbu.” (Tiesnesis)*
- ☑ audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi tiek piespriesti tad, ja krimināllietas tiek izbeigtas vai atteiktas ierosināt, bet šādā gadījumā nodarījumi nav tādi, lai piesprieztu sabiedrisko darbu: *„Tur parasti aprobežojas ar brīdinājumu vai nodošanu galvojumā vecākiem.” (Tiesnesis)*
- ☑ kopumā tiesās ienāk ļoti maz lietas par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem: *„Ļoti maz tādas lietas sūta uz tiesu. Laikam prokuratūrai ir izdevīgāk sūtīt krimināllietu kā pabeigtu lietu, nevis izbeigt vai atteikties ierosināt un nosūtīt kā audzinoša rakstura.” (Tiesnesis)*
- ☑ tiesneši uzskata, ka ar audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piespriešanu būtu jānodarbojas īpašām pašvaldību administratīvajām komisijām, kuru sastāvā ietilptu cilvēki ar speciālām zināšanām – piemēram, pedagogi un psihologi, jo tiesas kompetence ir likumu ievērošana un sodu noteikšana, nevis bērnu un jauniešu īpašo vajadzību pārzināšana. *„Es, viņu pirmo reizi ieraugot, pēc papīriem to nevaru noteikt. Tas ir bērns, tur ir savādāk jāstrādā. Atnāk 11-12 gadīgs bērniņš, kurš skatās uz tanti ar zelta ķēdi melnā mantijā kā uz vilku. [...] Uzskatu, ka vienīgais gadījums, kad tiesai vajadzētu piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, būtu gadījums, kad tiek risināts jautājums par bērna ievietošanu korekcijas iestādē. Ja administratīvā komisija uzskata, ka bērns ir jāievieto korekcijas iestādē, tad viņi griežas ar pieteikumu tiesā un tiesa skatās visus apstākļus un lemj. Līdz tam brīdim vajadzētu darboties tikai administratīvajai komisijai, kur ir sociālie darbinieki, psihologi, pedagogi. Ar bērnu ir jāstrādā, viņš nav jāsoda, ar viņu ir jāstrādā!” (Tiesnesis)*
- ☑ Skeptiska attieksme pret audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem vispār: *„Ne jau tiesnesis ar šo te spriedumu var labot to, ko vecāki no bērnības, bāriņtiesas vai citas institūcijas ir nokavējušas. Ar vienu spriedumu mēs nevaram sakārtot bērnu dzīvi.” (Tiesnesis)*

Saskaņā ar likumā noteikto audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu smaguma gradāciju, sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem ir otrais smagākais audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis (aiz ievietošanas sociālās korekcijas iestādē), pirms kura piespriešanas tiek izvērtēti visi apstākļi un citas iespējas.

- ☑ Tiesneši mēģina vispirms piemērot kādu vieglāku piespiedu līdzekli (brīdinājumu, vecāku galvojumu vai kaitējuma seku novēršanu) – it īpaši, ja, izvērtējot bērna personību, ir redzams, ka jau brīdinājums un pats tiesas process nepilngadīgajam ir pietiekami spēcīgs sods par nodarījumu un iespaidīga mācība.
- ☑ Izvērtējot ģimenes un sadzīves apstākļus, mēdz būt gadījumi, kad tiesa nepiemēro sabiedrisko darbu, uzskatot to kā risku bērna mācībām, ko uzskata par bērna galveno un tiešo pienākumu.
- ☑ Nopietnu ģimenes problēmu vai smagāku un atkārtotu nodarījumu gadījumos tiesneši ir visai skeptiski pret sabiedriskā darba iedarbīgumu,

uzskatot, ka nepieciešams piemērot ieviešanu sociālās korekcijas izglītības iestādē. „Mums visi nepilngadīgie, kas nāk, nāk jau par smagiem noziegumiem. [...] Nepilngadīgie parasti nodara noziedzīgus nodarījumus grupā. Tad, ja viņi ir vairāki un grupa ir iegājusi azartā, tad epizodes ir vairākas. Kāds tur vairs audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis, ja ir apzagtas 22 garāžas!?” (Tiesnesis)

Līdzīgi kā piespiedu darba gadījumā, šķēršļi sabiedriskā darba piemērošanā ir saistīti ar iespējamajām grūtībām tā izpildes organizēšanā un realizēšanā. Tas ir samērā jauns piespiedu līdzeklis, vēl nesen tas bija pašvaldību policiju pārziņā, un daži tiesneši nav pārliecināti par efektīvu sabiedriskā darba izpildes organizēšanu. Tomēr aptaujātie tiesneši atzīst, ka, sākot aktīvi darboties Valsts probācijas dienestam, arī biežāk tiek un tiks arvien vairāk piemērots sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem.

Šai iestādei sākot darboties un lietām ienākot tiesā, tas iegūs plašu popularitāti. (Tiesnesis)

Šobrīd ir tendence mūsu tiesā, ka aizvien vairāk mēs piemērojam šos piespiedu līdzekļus. (Tiesnesis)

Tomēr kopumā tiesnešu attieksme pret audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskā darba – tāpat kā kriminālsoda – piespiedu darba – piespriešanu ir pozitīva, „jo tas ir ļoti pareizs un pozitīvs līdzeklis, ko tiesa var piemērot nepilngadīgajiem. Ja personai piespriež nosacīto sodu vai brīdinājumu, tad viņa neizprot soda nozīmi, vai vispār ir bijis sods, un kāpēc tāds sods. Ja tiesa nosaka labošanas darbus jeb sabiedriskos darbus, tad persona saprot, ka tomēr kaut kas būs jādara un jāpārvērtē” (Tiesnesis). Tāpēc galvenie argumenti, kas mudina tiesnešus piespriezt sabiedrisko darbu nepilngadīgajiem, ir saistīti ar tiesnešu pozitīvo attieksmi un pārliecību, ka piespiedu un sabiedriskais darbs ir teju vai vienīgais efektīvais soda veids nepilngadīgajiem. Galvenais kritērijs, kas nosaka sabiedriskā/ piespiedu darbu piemērošanu, ir nodarījuma raksturs.

Ja tas ir huligānisms, kad kaut kas ir izpostīts, tad tas tieši ir labi, ka pats bērns var iet un strādāt, un redzēt, ka tas nemaz nav viegli. (Tiesnesis)

Kombinācijā ar pārkāpuma smagumu un nodarījuma bīstamību darbojas rinda faktoru, kas sodu padara vieglāku vai smagāku:

- ☒ Tiek ņemta vērā iepriekšējā likumpārkāpumu/ administratīvo pārkāpumu pieredze:

Ja ir bijis ilgstoši uzskaitē, ir bijis jau brīdināts, brīdinājums nav palīdzējis, tad piespriež sabiedrisko darbu. (Tiesnesis)

- ☒ Īpaši lielu nozīmi nepilngadīgo gadījumos ieņem personības izvērtējums, ko parasti sagatavo Valsts probācijas dienests:

- Raksturojums, attieksme pret saviem pienākumiem, mācībām;

Arī to, kā viņš skolā uzvedas un mācās. Skatot nepilngadīgo lietas, īstenībā ir tīrās šausmas – visi tiesneši saka, ka vissmagāk ir skatīt šīs te lietas. (Tiesnesis)

- Nepilngadīgā likumpārkāpēja attieksme pret nodarījumu;

- Nodarījuma atzīšana un nožēlošana un vainu pastiprinošu apstākļu neesamība.
- ☑ Pirms sabiedriskā darba piemērošanas tiek novērtēti iespējamie šķēršļi sabiedriskā darba veikšanai:
 - Veselības problēmas (uz medicīnisku izziņu pamata);
 - Dzīvesvieta – tie, kas dzīvo tālu no pagasta vai centra nereti nav spējīgi izbraukāt uz sabiedriskā darba veikšanas vietu;
 - Dzīves apstākļi.

3.2.2. Pastāvošie likumdošanas noteikumi un ierobežojumi

Saskaņā ar Krimināllikuma 66.pantu, ja tiesa atzīst, ka nepilngadīgais apsūdzētais izdarījis noziedzīgu nodarījumu, taču ievērojot šā nodarījuma izdarīšanas īpašos apstākļus un par vainīgā personu iegūtās ziņas, kas mīkstina viņa atbildību, tiesa var viņu atbrīvot no piespriedē soda un piemērot likumā paredzētos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Savukārt, ja nepilngadīgais, kurš ir atbrīvots no piespriedē soda un kuram piemērots audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis, nepilda tiesas uzliktos pienākumus, viņam piespriedētais sods tiek izpildīts. Arī likuma „Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” 4.pants nosaka, ka audzinoša rakstura piespiedu līdzekli piemēro bērniem, kuri izdarījuši noziedzīgu nodarījumu un kurus tiesa atbrīvojusi no piespriedē soda.

Tādējādi, lai arī šāda iespēja pastāv, tiesas attiecībā uz sabiedrisko darbu to neizmanto pārāk aktīvi – divas trešdaļas no aptaujātajiem tiesnešiem to nebija pielietojuši un vairums no viņiem atzina, ka par to nav īsti kompetenti vai pat vispār par tādu nebija dzirdējuši. Vērojams, ka tiesneši brīvāk jūtas, piemērojot piespiedu darbu un nav novērojama cenšanās izmantot iespējas mainīt kriminālsodu – piespiedu darbs uz audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs.

Ja viņam var noteikt kriminālsodu, kas ir paredzēts Krimināllikumā, tad nevajag mēģināt atrast citu risinājumu. Ja sankcijā ir paredzēti šie piespiedu darbi, tad nav liela vajadzība to piemērot caur citu likuma pantu. (Tiesnesis)

Apmēram trešdaļa no visiem tiesnešiem, lai gan ne bieži, bet bija izmantojuši šo likuma pantu – atbrīvojuši nepilngadīgo no piespriedē kriminālsoda un piemērojuši kādu audzinoša rakstura piespiedu līdzekli. Visbiežāk tas ir pēc 175.panta 3.daļas (par zādzību, ja tā izdarīta, iekļūstot dzīvoklī vai citā telpā) vai 231.panta (par huligānismu), kā arī citos gadījumos, kad soda sankcijas paredz tikai brīvības atņemšanu.

No tiem, kuri bija izmantojuši iespēju atbrīvot pusaudzi no piespriedē soda, tikai daži kā piespiedu līdzekli bija izmantojuši sabiedrisko darbu. Biežāk tiek piemērota nodošana galvojumā vecākiem.

Tiesneši, kas ir izmantojuši Krimināllikuma 66.panta normu, novērtē to atzinīgi – tas ir veids, kā izvairīties no nepilngadīgā nosūtīšanas uz sociālās korekcijas

iestādi, bet tai pat laikā ir skaidrākas sankcijas sabiedriskā darba neizpildes gadījumā – piespīestā kriminālsoda izpīlde. No otras puses, tiesneši uzskata, ka līdzīgi kā pieaugušajiem, nepilngadīgajiem īpaši aktuāla ir īslaicīga aresta kā spēcīgākas soda sankcijas iespēja. Diemžēl aresta iespējas šobrīd netiek nodrošinātas, bet brīvības atņemšana, kas sākas ar 6 mēnešiem, nepilngadīgajiem ir neadekvāti smags sods sabiedriskā vai piespīedu darba neizpīlde gadījumā.

Bet te atkal ir tā tragiskā situācija, ka brīvības atņemšana ir tikai no 6 mēnešiem. Šausmas! Tas ir daudz par daudz! Tas ir pilnīgs absurds. Tas ir mantojums tīri no sociālistiskās tiesību sistēmas, kas savā būtībā bija būvēta uz nenormāli bargiem sodiem. [...] Ja būtu iespēja kaut vai no 2 nedēļām sākt, tad šiem nepilngadīgajiem perspektīva nonākt cietumā būtu ļoti normāls pamudinājums. (Tiesnesis)

Intervētie tiesneši liecina, ka bez informācijas trūkuma galvenie iemesli, kāpēc tik reti tiek izmantota Krimināllikuma 66.panta norma, ir, viņuprāt, nesamērīgi sarežģītais process un grūti saskatāmais ieguvums. Vērojama tendence, ka nepilngadīgo gadījumos tiesa cenšas izmantot katru iespēju, lai bērnu atbrīvotu no soda un dotu viņam iespēju parādīt, ka ir labojies.

Bērni arī saprot, bet bērniem ir tāda psiholoģija, ka viņi ātri visu aizmirst. (Tiesnesis)

Sarežģīta ir visa tā procesuāla kārtība. Iznāk, ka mēs viņu atbrīvojam no kriminālatbildības, piemērojam audzinoša rakstura piespīedu līdzekli un piemērojam sabiedriskos darbus. Viņš tos nepīlda un tālāk? Tālāk nav turpinājuma, jo mēs jau viņu esam atbrīvojuši. Ja viņš piespīedu darbus nepīlda, tad tiesa ir tiesīga noteikt kriminālprocesa ietvaros citu soda veidu. Ja viņš ir atbrīvots no kriminālatbildības soda un aizejam uz audzinoša rakstura [līdzekli], tur likums vairs nēparedz atgriešanos atpakaļ. (Tiesnesis)

Tā pati ievietošana korekcijas iestādē, kas ir zināmā mērā pielīdzināma brīvības atņemšanas vietai. Nav pilnīgi nekādu sankciju vai atbildības par to, kas notiek, ja viņš aizbēg no turienes. Krimināllikumā par bēgšanu no apcietinājuma ir atbildība, bet audzinoša rakstura piespīedu līdzeklis nav apcietinājums. Un, ja viņam nav vēl 14 gadi un nav tās kriminālatbildības, tad viņam par to nav nekādas atbildības. (Tiesnesis)

Tie, kas vairāk iedziļinājušies, atgādina, ka tiesnešiem vajadzētu paskatīties uz situāciju no tāda viedokļa, ka pēc būtības sabiedriskais darbs un piespīedu darbs izpaužas vienādi – notiesātajam ir jāveic darbs sabiedrības labā bez atlīdzības.

Tas mehānisms nav sarežģīts, ir tikai vairāk jāieraksta rezultatīvajā daļā. Ir jāizdomā divi sodi – piespīestais sods, ko tiesa piespīez, tad no tā soda izpīlde viņu atbrīvo, piemēro atbilstošāko piespīedu līdzekli. (Tiesnesis)

Jāsecina, ka ir nepieciešama šīs normas iespēju un pozitīvo aspektu uzsvēršana.

3.2.3. Valsts probācijas dienesta sagatavoto izvērtēšanas ziņojumu nozīme sabiedriskā darba piespriešanā

Nepilngadīgo lietu izskatīšanā, personības izpētē un atbilstošāko sodu noteikšanā tiesnešiem ļoti nozīmīgu atbalstu sniedz Valsts probācijas dienesta sagatavotie izvērtēšanas ziņojumi. Izvērtēšanas ziņojums ir Valsts probācijas dienesta amatpersonas apkopota informācija par personu, kas tiek apsūdzēta vai tiesāta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu un par kuru tiesa vai prokuratūra ir pieprasījusi informāciju Valsts probācijas dienestam. Izvērtēšanas ziņojums satur informāciju par probācijas klienta pašreizējiem dzīves, darba un citiem sadzīves apstākļiem, informāciju attiecībā uz nodarījuma sekām cietušajam, to, vai klients ir centies atvairties vai atlīdzināt kaitējumu, ka arī dienesta viedokli par attiecīgo personu un informāciju par iespējamām uzraudzības nosacījumiem. No 2004. gada, kad VPD sāka sagatavot izvērtēšanas ziņojumus, pieprasījums pēc tiem ir strauji palielinājies – 2004.gadā tika sagatavoti 98 izvērtēšanas ziņojumi, 2005.gadā – 610, bet 2006. gadā – 2382 izvērtēšanas ziņojumi¹⁶.

Domājot par to, vai tiesai pirms jautājuma izlemšanas par nepilngadīgajam piemērotāko soda veidu, par katru nepilngadīgo no Valsts probācijas dienesta būtu jāpieprasa izvērtēšanas ziņojums, tiesnešu vidū vērojama visai liela vienprātība, ka šāda prakse būtu noteikti noderīga un viņi to labprāt izmantotu. Šobrīd ziņojums nav obligāts pēc likuma, bet tiesnesim ir iespēja to pieprasīt VPD katrā lietā. Tomēr gandrīz visi piekrita tam, ka attiecībā uz nepilngadīgajiem VPD izvērtēšanas ziņojumi varētu būt obligāta prakse, īpaši, krimināllietu gadījumos. Atsevišķi tiesneši, kuri neuzskatīja par lietderīgu obligātu ziņojumu pieprasīšanu, atsaucās uz savu pietiekami labo sadarbību ar bērnu tiesību aizsardzības centriem, bāriņtiesām vai skolām, kas sniedz pietiekami labu informāciju, lai nebūtu jākavē papildus VPD cilvēku laiks un darbs.

Lielākā daļa tiesnešu ir strādājuši ar VPD izvērtēšanas ziņojumiem un to raksturojumam līdzās apzīmējumiem „labi”, „kvalitatīvi”, „plaši”, „izsmejoši”, „ar jēgu” un „derīgi”, tomēr visbiežāk izmantotais vārds bija „vērtīgi”.

Visādā ziņā tie ziņojumi ir ļoti vērtīgi un ļoti mums palīdz. Palīdz daudz precīzāk noteikt cilvēka būtību. Tie ir derīgi. (Tiesnesis)

Atsaucoties uz tiesnešu raksturojumu, varam secināt, ka izvērtēšanas ziņojumi ir pietiekami informatīvi un sniedz pietiekami pilnīgu, dziļu un dzīvu ieskatu par tiesājamā personību un spēj izraisīt interesi lasītājā: „Man patīk tos pārlasīt un paskatīties, kas tur ir sarakstīts”. Tiesnešiem īpaši noderīgs ir kopsavilkums, kur ir sniegti konkrēti secinājumi un ieteikumi atbilstošākā soda veida izvēlē, kā arī norādes par VPD sociālās uzvedības korekcijas programmu vai papildus pienākumu lietderību.

Ziņojumos nav iekļauts nekas lieks vai neizmantojams, bet tur var atrast:

- ☒ ģimenes vēsturi jau no bērna dzimšanas, ģimenes apstākļu un attiecību aprakstu;
- ☒ apkārtējās vides aprakstu, intervijas ar kaimiņiem, radniekiem, draugiem;
- ☒ tiesājamā intereses, pašraksturojumu;
- ☒ uzvedības un attieksmes pret dzīvi aprakstu;

¹⁶ Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

- ☑ izglītības aprakstu, atsauksmes par viņu skolā un mācībās;
- ☑ izziņas par viņa veselības stāvokli;
- ☑ ienākumu un darba aprakstu un interviju ar darba devējiem;
- ☑ iepriekšējās sodāmības apraksts;
- ☑ informācija par cietušo, viņa viedoklis, attieksme, vai viņš ir piedēvis.

Ziņojumi īpaši noderīgi ir, piemēram, krimināllietu gadījumos, īpaši, ja tiek lemts jautājums par korekcijas iestādi. Mazāk svarīgi ir šādu ziņojumu saņemt vieglu nodarījumu, sīku zādzību gadījumā, kā arī tad, ja lieta ir jāizskata īsākā termiņā: „ja man lietā ir vienošanās process, kad es varu ātrāk izskatīt”.

Galvenais risks VPD izvērtēšanas ziņojumu plašākai praktizēšanai ir tas, ka to sagatavošanas laiks ir pietiekami garš, bet tiesas ļoti noslogotas un tiesnesim ne vienmēr ir laiks to pieprasīt. Jau šobrīd tas ir grūti realizējams attiecībā uz audzinoša rakstura līdzekļiem, jo likums nosaka, ka šie materiāli ir jāizskata 15 dienu laikā, bet tik īsā laikā nav reāli sastādīt kvalitatīvu izvērtējuma ziņojumu. To varētu risināt, veidojot procedūru tā, lai ziņojumus pieprasa policija vai prokurors jau pirmstiesas procesā, lai VPD paspētu tos sagatavot un tiesneši tiesā tos saņemtu. Tam nepieciešami likuma papildinājumi, kas paredz policijai tiesības pieprasīt VPD izvērtēšanas ziņojumu.

Tas ir mulķīgi un absurdi, ka to var pieprasīt tikai prokurors un tiesa. Vēl varētu pieprasīt advokāts vai aizstāvis krimināllietās. Tas būtu tikai loģiski. (Tiesnesis)

Vēl risks, kas varētu apdraudēt plašāku VPD izvērtēšanas ziņojumu izmantošanu, ir iespējamais kapacitātes trūkums: „Ja būs uzlikts kā pienākums obligāti ziņojumu sniegt katrā lietā, tad varētu būt citas problēmas – VPD vajadzēs lielāku štatu.” Tomēr, ņemot vērā VPD plānoto gatavību no 2007. gada sagatavot 1800 – 2500 izvērtēšanas ziņojumus katru gadu¹⁷, būtu sagaidāms, ka darbinieku trūkuma problēmām nevajadzētu rasties.

Tā kā parastais rīcības scenārijs paredz, ka tiesnesis galveno iespaidu par tiesājamo gūst no viņa izturēšanās tiesas zālē, „jo persona, stāvot tiesas priekšā, cenšas pozitīvi sevi parādīt un maksimāli noslēpt sliktās lietas”, bez informatīvā nodrošinājuma funkcijas VPD ziņojumi veic arī ļoti svarīgu lomu, mazinot tiesneša subjektīvās uztveres nozīmi lēmuma pieņemšanā.

Kaut kāds priekšstats jau tiesas zālē par viņu rodas, bet nevar apgalvot, ka katreiz tas ir pareizs, jo viens neprot izturēties tiesas zālē, bet otrs tur dzied kā lakstīgala. Lai gan patiesībā ir otrādi. (Tiesnesis)

3.2.4. Sabiedriskā darba piespriešana nepilngadīgajiem ar alkohola vai narkotisko vielu atkarību

Valsts probācijas dienesta darbinieki un piespiedu vai sabiedrisko darbu nodarbinātāji par visproblemātiskāko likumpārkāpēju grupu gan saskarsmes, gan darba izpildes ziņā uzskata cilvēkus ar alkohola vai narkotisko vielu atkarību. Pētījumā tika izziņāts tiesnešu viedoklis, cik lielā mērā šādi apsvērumi tiek ņemti

¹⁷ Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

vērā soda piespriešanā vai atteikšanās no sabiedriskā darba kā nepiemērota soda veida. Tiesnešu vidū domas dalījās atkarībā no viņu pieredzes šajā jomā.

Daļa tiesnešu uzskata, ka, piespriežot sabiedrisko darbu kā audzinoša rakstura piespiedu līdzekli, ir pilnībā jāizmanto darba terapeitiskais efekts, un šis sods tiek apzināti izvēlēts, lai nestu kādu reālu labumu notiesātajam.

Es esmu piemērojusi nepilngadīgajiem, kuri ir uzskaitē alkohola vai narkotiku lietošanas dēļ. It īpaši, ja viņš nekur nemācās un nestrādā, tad, kad viņš ir ar kaut ko nodarbināts, tad viņam liekas, ka viņš kādam ir vajadzīgs. Labošanas darbi tiek iedoti viņam kā iespēja. [..] Mums jau, protams, nāk no VPD lūgumi aizstāt ar arestu, jo viņi izvairās un nepilda, bet cilvēkus, kas lieto narkotikas vai alkoholu, tas zināmā mērā var izraut no tās dzīves. (Tiesnesis)

Noteikti. Viņiem ir jāstrādā! Viņiem ir ļoti nopietni jāizskaidro, ja viņi neieradīsies, tad tiesa piespiedu darbu aizstās ar arestu – kuram gan to gribas? (Tiesnesis)

Lai strādā, kāda starpība!? To jau visi saka, ka narkomānam nedrīkst palīdzēt, viņam pašam ir jāsaprot. (Tiesnesis)

Ārpus Rīgas šī problēma tiek uzskatīta par mazāk aktuālu, un tiesneši atzīst, ka nav sastapušies ar tik smagām atkarībām, kā arī neuzskata, ka tiesnesim būtu jābūt tik kompetentam, lai izvērtētu, vai nepilngadīgais ir vienkārši bijis iereibis, vai arī tā jau ir atkarība. Vairumā gadījumu lietā ir vienkārši izziņa, ka persona nav uzskaitē pie psihiatra vai narkologa.

Tomēr lielākā daļa aptaujāto tiesnešu apgalvo, ka nepilngadīgo lietas tiek pietiekami sīki izpētītas, un, izvēloties piemērotāko sodu, tiesnesis ņem vērā riskus un novērtē, vai bērns strādās vai nestrādās.

Ja nepameklē skolu vai klaiņo, tad tāds jau nestrādās. Tas ir jāņem vērā. Nav jau jēgas tā formāli tam visam pieiet. (Tiesnesis)

Atzīstot, ka, raugoties no darba izpildes organizēšanas viedokļa, jaunieši ar atkarībām patiešām varētu būt problemātiska grupa, diskusijās par piespiedu ārstēšanās nepieciešamību un iespēju, tiesneši sniedza atšķirīgas interpretācijas. Viena daļa tiesnešu atzīst, ka viņi ir atkarīgi no likuma dotajām iespējām, saskaroties ar atkarību problēmām, jūtas samērā bezspēcīgi un ierosina veikt normatīvo aktu grozījumus, kas paredzētu piespiedu ārstēšanās piemērošanu, kas šobrīd neesot iespējama.

Mēs varam izmantot tikai tos sodus, ko mums piedāvā likums. Ja nepilngadīgais ir alkohola vai narkotisko vielu ietekmē un ja viņam ir nosliece uz lietošanu, tad likumu vajadzētu papildināt arī ar piespiedu ārstēšanu vai citu līdzekli, kas būtu saistīts ar viņa veselības stāvokļa uzlabošanu. Varbūt kādas sociālās korekcijas programmas, kuras viņiem būtu pienākums apmeklēt. [..] Šo kategoriju lietās mums ir minimāla sadarbība ar VPD, bet, ja likumā būtu paredzēta arī piedalīšanās sociālās uzvedības korekcijas programmās par narkotisko līdzekļu ietekmes profilaksi, tad varētu sākt ar to. Pēc tam varētu arī sākt domāt par medicīnas iestādēm, kuras ar to var nodarboties. Tas ir nopietns un

sarežģīts jautājums, kas ir risināms valsts mērogā, jo ir saistīts gan ar finansēm, gan ar speciālistiem, gan ar cilvēktiesībām, jo, lai piespiedu kārtā noliktu nepilngadīgu bērnu ārstēties, ir jāsaskaņo daudz likumu. (Tiesnesis)

Ja nestrādā, tad ir ar varu jāiespundē kādā medicīnas iestādē. Kā savādāk? Jāpārtrauc soda izciešana un ir jāārstējas. Piespiedu ārstēšanos varētu ieviest. Tas varētu iet paralēli sodam. Krimināllikumā pieaugušajiem arī ir tā: ja ir psihiskas dabas problēmas, tad ir jāatliek sods un jāgaida, kad viņš izveseļojas. Pēc tam turpina. Alkoholiķi it kā strādā, tad viņi uzkāpj uz korķa kādu nedēļu vai divas. Nepilngadīgie jau tāpat dzer, viens otrs pat gadu dzer un vēl amfetamīnu uzkož. (Tiesnesis)

Daļa tiesnešu uzskata, ka iepriekšējā pieredze, kad bija iespējams piespriest piespiedu ārstēšanos no alkoholisma bija pietiekami efektīva un to vajadzētu turpināt arī šodien. Tomēr tam šobrīd pietrūkstot līdzekļu un politiskās gribas.

Padomju laikos bija piespiedu ārstēšana, bet tad bija medicīniskais slēdziens, kur rakstīja, ka ir atkarība, sastāv uzskaitē narkoloģiskajā kabinetā, un viņam ir nepieciešama ārstēšana no alkohola atkarības. Tad, pamatojoties uz šo medicīnu atzinumu vai slēdzienu, mēs arī spriedumā piespriedām to piespiedu ārstēšanu. Kā tā ārstēšana notika, es nezinu. Bet tas valstij maksātu ļoti dārgi. (Tiesnesis)

Tikpat liela daļa ir to, kas uzskata, ka jau šobrīd nepilngadīgajiem ir iespējams uzlikt par pienākumu ārstēties no alkohola un narkotiku atkarības.

Likums paredz šādu iespēju. Pilngadīgajiem ir jāprasa atļauja krimināllietās, bet nepilngadīgajiem tiesa var piemērot šādu pasākumu bez nepilngadīgās personas piekrišanas. Bet mūsu tiesā neviens tiesnesis, man šķiet, to nav piemērojis. (Tiesnesis)

3.2.5. Nepilngadīgā piekrišanas nozīme sabiedriskā darba gadījumā

To valstu, kur sabiedrībā izciešamo sodu, tai skaitā sabiedrisko vai piespiedu darbu, pieredze ir ilgāka, piespiedu vai sabiedrisko darbu raksturo notiesātās personas apzināta un aktīva iesaistīšanās un sadarbība. Daudzās Eiropas valstīs ir izplatīta prakse, ka tiesneši, piemērojot piespiedu darbus un brīvības atņemšanai alternatīvos sodus, prasa tiesājamā piekrišanu, lai palielinātu paša notiesātā atbildības uzņemšanos un apzinīgu soda izpildi. Latvijā šāda prakse, ne piespriežot piespiedu darbu, ne sabiedrisko darbu nepilngadīgajiem, nav pārāk izplatīta, kopumā tiesneši neuzskata par pieņemamu un vajadzīgu diskutēt ar tiesājamajiem par viņiem piemērotāko sodu. Pat tajos gadījumos, ja pajautāts, tiesneši nemēdz uzticēties tiesājamā solījumiem, kā arī nav gatavi saņemt negatīvu atbildi: „Ir jau arī ļoti bezkaunīgi un nekaunīgi bērni. Es domāju, ka nav vajadzības jautāt.” (Tiesnesis)

Tomēr daži tiesneši vienmēr prasa tiesājamā piekrišanu, pārjautā, vai sods ir saprotams, un noskaidro, vai nav kādi iemesli, lai šo darbu nevarētu veikt. Šāds jautājums gan nenozīmē, ka tiesneši piedāvā uzņemties nepilngadīgajam kādu

daļu lēmuma, bet iegūst pārliecību par soda piemērotību un to, ka pēc kāda laika nenāksies sodu aizstāt ar citu jebkādu objektīvu apstākļu dēļ.

Jā, pajautāju, jo tas ir svarīgi. Ir lietas, par kurām nepilngadīgais nerunā tiesas sēdē, bet, uzdodot šo jautājumu, viņš varbūt atceras dažus apstākļus un svarīgus faktus, par kuriem lemjot tiesai arī būtu svarīgi zināt. (Tiesnesis)

Jā, tas ir obligāti jāpajautā, jo bērni tajā vecumā ir ļoti dažādi. Ja uzliek tos darbus, viņš, kautrēdamies no citiem un baidīdamies, ka citi viņu izsmies, var pārtraukt apmeklēt skolu, var no mājām aiziet, lai viņu nedabū rokā uz tiem darbiem. Tur ir jābūt uzmanīgam, jo nav vērts iedot darbus, ja tas ir pret viņa raksturu un būtību. Tādā vecumā tas viņiem ir psiholoģiski smagi. Es visos gadījumos pajautāju. Es pat mātēm pajautāju, vai viņas neiebilst, jo citreiz bērns nepasaka, ka viņš ir slims. (Tiesnesis)

Jāatzīst, ka biežāk tiesneši izvērtējumu par soda piemērotību iegūst jau pirms tiesas sēdes, pieprasot izvērtēšanas ziņojumu no Valsts probācijas dienesta, vai, izvērtējot personību, paši noskaidro arī nepieciešamo papildus informāciju. Objektīvo apstākļu pārbaude, skolas, sociālo dienestu, pašvaldības, Valsts probācijas dienesta vai reizēm arī vecāku novērtējums tiek uzskatīts par ticamāku informāciju, jo tiesneši bieži vien īpaši nepaļaujas uz nepilngadīgo spēju adekvāti sevi novērtēt.

Bet es pati noskaidroju, vai cilvēks mācās, vai strādā. Cik tas aizņem laiku, vai ir citas ārpus skolas nodarbības. Es to noskaidroju, lai nav tā, ka viņš tiek izrauts no tās vides. Nepilngadīgie vispār ļoti bieži nesaprot, kas tas ir. Tu viņiem nolasi spriedumu un izskaidro, bet, kamēr viņi reāli nesaskaras ar to, viņi par to īpaši neaizdomājas. (Tiesnesis)

3.2.6. Atkārtota piespiedu vai sabiedriskā darba piemērošana nepilngadīgajiem

Attiecībā uz pieaugušajiem likumpārkāpējiem tiesneši uzsver, ka parasti gadījumos, kur persona jau reiz ir sodīta un nav izcietusi piespiedu darbu, visbiežāk tiek izvēlēts kāds cits – piemērotāks vai bargāks sods. Nepilngadīgajiem, kuri izcieš kriminālsodu – piespiedu darbu vai piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu, atkārtota labošanas darbu piespriešanas situācija ir atšķirīga.

Pirmkārt, ņemot vērā samērā nelielo sabiedrisko darbu īpatsvaru un nelielo stundu skaitu (20-40 stundas), lielākajā daļā gadījumu nepilngadīgie, kuriem ir bijis piespriests šis darbs, piespriestās stundas ir atstrādājuši, un gandrīz nevienam no aptaujātajiem tiesnešiem atkārtoti sabiedrisko darbu piespriešanas gadījumi nav bijuši.

Tai pat laikā tiesneši atzīst, ka pie sabiedriskā darba (audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa) nepildīšanas gadījumā tiesas reālās iespējas variēt vai kaut ko mainīt ir visai ierobežotas un stingrāku sodu jautājums vēl būtu jārisina:

- ☑ Ja bērni nepilda viņiem uzlikto sabiedrisko darbu, tad tiesa var lemt par sabiedriskā darba stundu skaita palielināšanu. Tā savukārt ir acīmredzama pretruna, jo soda nepildīšanas problēma nevis tiek atrisināta, bet gan tiek novelta uz Valsts probācijas dienesta darbiniekiem vai nodarbinātājiem.

Ja viņš nepilda, tad arī nepildīs. Tas nav nopietni. (Tiesnesis)

- ☑ Neefektīva un neloģiska ir arī cita – vieglāka piespiedu līdzekļa piemērošana, piemēram, vecāku galvojums.

Vieglāk jau ir nodot vecāku galvojumā, jo tad nevienam galva nesāp, bet ar to problēma nav atrisināta. Ir jau tādi, kas saprot, bet pārsvarā jau ķiķina un smejas. Bērniem tas sods ir pa vienu ausi iekšā, pa otru ārā. (Tiesnesis)

- ☑ Diemžēl jaunākā likuma redakcija vairs neparedz bērniem piemērot uzvedības ierobežojumus, ko kontrolētu nepilngadīgo lietu inspekcija un kas varētu būt kā papildus sods tiem, kas nepilda piespiesto sabiedrisko darbu:

Likums diemžēl ir izslēdzis no aprites šo te [uzvedības ierobežojumu] soda veidu. Nezinu, kāda ir motivācija, bet ar 2007. gada 1. janvāri tas vairs nedarbojas. (Tiesnesis)

- ☑ Nākamais piemērojamais piespiedu līdzeklis ir bērna ievietošana korekcijas iestādē, kas tiek uzskatīts par neadekvāti smagu, neefektīvu un tikai ārkārtīgi retos izņēmuma gadījumos pielietojamu sodu:

Līdz šim visi bērni, kuri ir atgriezušies no šīm skolām, diemžēl nekādu labumu nav guvuši. (Tiesnesis)

- ☑ Tiesneši ierosina šādos gadījumos ļaut piemērot īslaicīgā aresta iespējas, kas pašlaik diemžēl nedarbojas.

Nepilngadīgajiem ir graužoši tie brīvības atņemšanas sodi, kas sākas no sešiem mēnešiem. Bet par izvairīšanos no sabiedriskā darba varētu būt ļoti īslaicīgs (līdz 30 dienām). (Tiesnesis)

Kopumā tiesneši ir vienprātīgi, ka no iespējamajiem audzināšanas rakstura piespiedu līdzekļiem sabiedriskais darbs nepilngadīgajiem ir vispiemērotākais kā reāls un pamācošs sods, kura aizvietošana vai atkārtota piemērošana reālajā praksē visbiežāk nav nepieciešama.

Tiesnešu reālajā praksē parasti, ja nav izpildīts kriminālsods – piespiedu darbs, tas esot veselības stāvokļa, mācību slodzes vai citu iemeslu dēļ. Gadījumā, ja nepilngadīgais ir izvairījies no piespiedu darba, tad problēma ir attieksmē un visticamāk nākamajā reizē šādu sodu tiesnesis neizvēlētos. Tad viņam tiktu piemērots cits, smagāks sods. Šādās situācijās soda aizstāšana netiek uztverta kā īpaši problemātiska.

Ja persona nepilda šos darbus, VPD griežas tiesā un sods tiek aizstāts ar, piemēram, brīvības atņemšanu. Šajā situācijā tiesai ir reālas iespējas. Tiesa pasaka sodu un sods ir jāizcieš! (Tiesnesis)

3.2.7. Sabiedriskā darba kombinēšana ar piedalīšanos Valsts probācijas dienesta sociālās uzvedības korekcijas programmā

Valsts probācijas dienesta sociālās uzvedības korekcijas programmas ir izstrādātas, lai mainītu likumpārkāpēju uzvedību ar mērķi atturēt viņus no turpmākiem pārkāpumiem un veicināt viņu iekļaušanos sabiedrībā. Šo programmu piemērošana ļauj mainīt cilvēka uzvedību, motivējot viņu, iemācot savādāk domāt un reaģēt uz dažādām situācijām un problēmām. Izstrādājot sociālās uzvedības korekcijas funkcijas realizācijas mehānismu Latvijā, tika ņemta vērā Kanādas, Nīderlandes, Dānijas, Īrijas un Zviedrijas probācijas dienestu efektīvās darbības pieredze. Darbam ar nepilngadīgajiem un jauniešiem pašlaik ir sagatavota un tiek ieviesta vispārēja probācijas programma – EQUIP. Tā ir programma, kas, izmantojot vienaudžu palīdzības metodi, māca jauniešiem domāt tālredzīgi un rīkoties atbildīgi, lai izvairītos no noziegumu izdarīšanas¹⁸. Pētījuma ietvaros tiesneši tika lūgti novērtēt savu attieksmi pret iespēju piespriest audzināšanas rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu kopā ar piedalīšanos Valsts probācijas dienesta sociālās uzvedības korekcijas programmā. Šī novērtējuma ietvaros pētījuma uzdevums bija noskaidrot tiesnešu attieksmi pret uzvedības korekcijas programmu piemērošanas ideju kopumā, neanalizējot, cik efektīgas (un kādos gadījumos) tās ir.

Lielākā daļa no aptaujātajiem tiesnešiem, ņemot vērā savu pieredzi un līdz šim pieejamo informāciju, iespēju kombinēt sabiedrisko darbu ar uzvedības korekcijas programmas apmeklēšanu vērtē ļoti atzinīgi un apgalvo, ka labprāt nepilngadīgajiem reizē ar sabiedrisko darbu piemērotu arī uzvedības korekciju. Galvenie ieguvumi būtu:

- ☒ psihologa konsultācijas, kas pusaudža vecumā var būt ļoti efektīvas un kas ievirzītu bērna domāšanu un uzvedību pozitīvā un sabiedrībai pieņemamākā veidā;
- ☒ programmu vadītāji vai sociālie darbinieki nodarbotos ar pusaudzi un, iespējams, sniegtu viņam trūkstošo uzmanību;
- ☒ kopumā šīs programmas ir pozitīvas un pusaudzim varētu dod jaunus impulsus;
- ☒ dalība grupā, piedalīšanās sociālās uzvedības korekcijas programmā varētu izraut no ierastās vides tos bērnus, kuri nāk no nelabvēlīgām ģimenēm, tādējādi sniedzot labākus rezultātus nekā tikai sabiedriskā darba veikšana.

Tiesneši sociālās uzvedības korekcijas programmas uzskata par pietiekami efektīvām un piedāvā tās pielietot plašāk – nosakot par pienākumu piedalīties nepieciešamajās programmās arī tiem bērniem, kuriem izsaka brīdinājumu vai kuras nodod vecāku galvojumā, vai nosaka uzvedības ierobežojumus. Tai skaitā, atzīstot, ka vairumam no tiesu uzmanības lokā nonākušajiem bērniem bez sabiedriskā darba veikšanas ir nepieciešami nopietnāki audzināšanas pasākumi, daži no aptaujātajiem tiesnešiem kritizēja jauno likuma redakciju¹⁹, kura atcēla līdz šim pastāvošo iespēju piemērot bērniem uzvedības ierobežojumus un uzlikt

¹⁸ Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

¹⁹ LR Saeima. *Likums „Par audzināšanas rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”*, 6.pants, „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007 Likuma redakcija uz 01.01.2007.

par pienākumu veikt zināmas darbības vai atturēties no noteiktu darbības veikšanas.

Es personīgi šos pienākumus piemēroju katrā lēmumā. Es uzliku par pienākumu iet pie psihologa, ārsta vai speciālista. Es uzliku par pienākumu ģimenei, bāriņtiesai, pagasttiesai un sociālajam darbiniekam ar šo ģimeni nodarboties, paturēt viņu redzeslokā. Tas ir viņu darbs. Tādā veidā mēs piespiežam panākt tās pozitīvās sekas. (Tiesnesis)

Apmēram ceturtdaļa no tiesnešiem, kuri tika intervēti par sabiedriskā darba piespriešanu, kopumā visai pozitīvi vērtē sabiedriskā darba vai piespiedu darba nepilngadīgajiem un sociālās uzvedības programmu kombinēšanu, tomēr šobrīd nejūtas pārliecināti, ka ir pietiekami zinoši, lai uzņemtos atbildību vai izvērtētu šādas programmas lietderību katram tiesājamajam. Viņuprāt, būtu nepieciešama detalizēta Valsts probācijas dienesta informācija par nepieciešamo programmu un iespējamo plānu, kā savienot piedalīšanos programmā ar sabiedriskā darba veikšanu.

Lai probācijas dienests pats atšķiro, uz kuru programmu sūtīt. Varētu piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekli un papildus piedalīties mēneša vai divu mēnešu laikā programmās. (Tiesnesis)

Lielāka pārliecība par nepieciešamību kombinēt uzvedības korekcijas programmas ar sabiedrisko darbu veikšanu tiesnešiem būtu tad, ja viņu rīcībā būtu vairāk informācijas par šo programmu efektivitāti. Šeit jānorāda, ka būtu nepieciešama kaut vai informācija, ka panākt nepieciešamo efektu – nepilngadīgā uzvedības maiņu – ir iespējams tikai ilgākā darbā ar speciālistiem, tātad tiesneši ir jāpārliecina, ka uzvedības korekcijas programma daļai nepilngadīgo likumpārkāpēju būtu nepieciešama jebkurā gadījumā. Tāpat nepieciešami arī likuma grozījumi, kas paredzētu šādu audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu kombinēšanu. Tomēr, ja tiek gatavoti likuma grozījumi, tur jābūt arī noteiktām precīzām un izpildāmām sankcijām gadījumos, ja kāds no piespriestajiem piespiedu līdzekļiem netiek izpildīts.

Tās laika ziņā atšķirtos, jo programmas ir uz ilgu laiku – mēnesi un vairāk. Kamēr viņu iesaista, kamēr savāc grupu, tad viņam tas kurss ir jāiziet. Ja darbi ir 20 stundas, tad to var divās nedēļās nostrādāt. Tad iznāk, ka sabiedrisko darbu viņš būs jau izcietis, bet paliks vēl tā programma. Un kas būs, ja viņš neies uz to programmu? Vienu pusi labprātīgi izpilda, bet otra paliek karājosies. Ir jādomā, kas tad notiek. Vai sūtīt viņu uz specskolu tāpēc, ka viņš programmā nepiedalās!? (Tiesnesis)

Pretēji vispārējai pozitīvajai attieksmei daži no aptaujātajiem tiesnešiem noraida iespēju piemērot bērniem sociālās uzvedības korekcijas programmas vienlaikus ar piespiedu vai sabiedrisko darbu. Vienā gadījumā noliedzošā attieksme bija radusies iepriekšējās negatīvās pieredzes rezultātā:

Nupat bija viena lieta, kur nepilngadīgai personai bija nosacīts sods ar pārbaudes laiku viens gads, kura laikā viņai bija jāpiedalās VPD programmā. Pirmkārt, viņai bija jāskrien uz policijas nodaļu atzīmēties, tad divas reizes nedēļā bija jāskrien uz VPD programmu un paralēli bija jāskrien uz mācībām. Rezultātā viņa, visu gribot izdarīt un bailēs no

policijas, iekavēja mācības un viņai bija lielas problēmas ar sekmēm. Sākotnēji viņa gāja uz tām programmām, bet nespēja tām tikt līdz, jo ceļā viņai aizgāja stunda. Piespiedu darbs un programmas apmeklēšana ir divi sodi vai divi nopietni pienākumi. (Tiesnesis)

Otrā gadījumā tiesnesis kopumā ir skeptiski noskaņots vispār pret jebkādu iespēju ietekmēt un mainīt mazgadīgo likumpārkāpēju uzvedību: „Viņus jau nevar mainīt, jo viņus jau ģimene tādus ir izaudzinājusi. Kādi viņi ir, tādi viņi būs, to jau rāda tiesas pieredze.” (Tiesnesis)

3.3. Sabiedriskā darba nepilngadīgajiem praktiskā izpilde

Sabiedriskā darba izpilde, organizēšana un ar to saistītās grūtības tiešā veidā ietekmē audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskā darba vai kriminālsoda – piespiedu darba efektivitāti un izplatību nepilngadīgo nodarījumu vai pārkāpumu gadījumos. Bez attieksmes un soda piespriešanas procedūras jautājumiem, kas aprakstīti iepriekšējās nodaļās, svarīga ir arī tiesas, Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju savstarpējā sadarbība, lai efektīvi īstenotu praksē sabiedriskā darba kā audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa mērķi. Nodaļas ietvaros tiks aplūkota gan Valsts probācijas dienesta, gan nodarbinātāju iespējas nodrošināt sabiedriskā darba veikšanu likumā noteiktajā kārtībā, no kā izriet rekomendācijas, kādi uzlabojumi nepieciešami sabiedriskā darba izpildes uzlabošanai.

3.3.1. Tiesas un Valsts probācijas dienesta savstarpējā sadarbība

Kā tika minēts, sabiedriskajā darbā nodarbina bērnus 11 līdz 18 gadu vecumā, par kuriem tiesa vai tiesnesis pieņēmis nolēmumu, kas nosaka sabiedriskā darba piemērošanu, un sabiedriskā darba izpildi organizē Valsts probācijas dienests (VPD). Bērnam, kuram noteikts audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs, kopā ar vienu no vecākiem vai citu likumisko pārstāvi jāierodas reģistrēties Valsts probācijas dienestā atbilstoši viņa dzīvesvietai septiņu darbdienu laikā pēc nolēmuma spēkā stāšanās. Ja bērns noteiktajā termiņā neierodas reģistrēties Valsts probācijas dienestā, tā amatpersonai jānoskaidro neierašanās iemesli. Ja bērns noliktajā laikā neierodas reģistrēties VPD, viņam var pagarināt sabiedriskā darba ilgumu vai aizstāt sabiedrisko darbu ar stingrāku audzinoša rakstura piespiedu līdzekli.

Tātad šīm abām institūcijām – tiesai un Valsts probācijas dienestam – būtu cieši jālīdzdarbojas, lai, pirmkārt, tiesa saņemtu visu nepieciešamo informāciju un izvēlētos vispiemērotāko un efektīvāko soda veidu un, otrkārt, nepilngadīgā persona saprastu, ko nozīmē sabiedriskais darbs, kas no nepilngadīgā tiek sagaidīts un kādi vispār ir šī soda izciešanas nosacījumi, tādējādi kopumā sasniedzot sabiedriskā darba paredzētos mērķus.

Kā tika aprakstīts iepriekšējā nodaļā, visi aptaujātie tiesneši atzinīgi vērtē VPD sagatavotos izvērtēšanas ziņojumus kā labu materiālu, balstoties uz kuru tiesa var pieņemt visatbilstošāko spriedumu.

Es gandrīz visās lietās pieprasu [izvērtēšanas ziņojumu]. Mani būtībā apmierina, jo bieži vien ir tā, ka lietas materiālos tā raksturojošā informācija nav pilnīga. Var tikai redzēt atsevišķi kaut ko par viņa sodāmību un mācībām. VPD tomēr iekļauj ziņojumos ne tikai sausu informāciju, bet tur ir arī noskaidroti ģimenes apstākļi, draugi tiek aptaujāti. Par cilvēku no tā var iegūt pilnīgāku raksturojumu. Viss ir pilnīgi pietiekami. Man nekas vairāk nepietrūkst. Nav nekas arī par daudz. Tā shēma, pēc kā viņi vērtē un skatās, ir diezgan laba. (Tiesnesis)

Vispār man ļoti patīk tie izvērtēšanas ziņojumi. Viņi tur visu smalki apraksta, noskaidro, izrunājas ar visiem, visu atspoguļo. Tas ir ļoti vērtīgi, nosakot sodu nepilngadīgajiem. (Tiesnesis)

Es pieprasīju no VPD informāciju, jo no lietas nesapratu, kas ir noticis (normāls puisis, nekādu pārkāpumu, nekas iepriekš nav bijis, strādāja, uzskaitē nebija bijis). Es daudz uzzināju par viņu, un tas man palīdzēja noteikt sodu. Arī par personām, kas pārkāpumus ir izdarījuši atkārtoti vai ir bijuši uzskaitē. Varbūt gluži nevajadzētu par sīku zādzību, bet es diezgan bieži pieprasu ziņojumus, jo tas ļoti, ļoti palīdz. Kaut gan to varētu darīt jau prokuratūra. (Tiesnesis)

Sabiedriskā darba piespriešanas gadījumā izvērtēšanas ziņojumā bez jau minēto iepriekšējās pieredzes, dzīves apstākļu un iespējamo šķēršļu (piemēram, veselības problēmu, faktiskās dzīvesvietas attāluma, mācību un darba savienojamības) apraksta tiek meklēta informācija par vecāku attieksmi un gatavību sadarbībai: „vai viņi atbalsta un var nodrošināt, ka bērns ieradīsies uz tiem darbiem, jo vecāki ir atbildīgi par viņu”. Nereti tiesneši arī sagaida konkrētus VPD ieteikumus sabiedriskā darba izciešanai, piemēram: „Ja viņš mācās citur, vai viņš šo sodu vispār var izciest pēc dzīves vietas? Varbūt, ka viņš var kaut ko darīt pie savas skolas un izciest to sodu – labiekārtošanā vai remontdarbos”.

Izvērtēšanas ziņojumus par nepilngadīgām personām VPD darbinieki sagatavo pēc prokuratūras vai tiesas pieprasījuma. Vērtējot, kurā brīdī būtu jāpieprasa, lai Valsts probācijas dienests sagatavo izvērtēšanas ziņojumu par nepilngadīgo likumpārkāpēju, dominē viedoklis, ka ziņojumam ir jābūt tiesājamās personas lietā pirms tiesas sēdes. Lai visefektīvāk izmantotu VPD izvērtēšanas ziņojumus, tiesneši uzskata, ka to pieprasīšana, īpaši, nepilngadīgo lietu gadījumā, būtu policijas vai prokuratūras uzdevums, tādējādi nodrošinot pēc iespējas kvalitatīvāku un ziņojumu sagatavošanu līdz tiesas procesam.

Vajadzētu jau pašā sākumstadijā, kad viņš tiek atzīts par apsūdzēto, policijai vai prokuroram prasīt tādus izvērtējumus, lai tie jau būtu lietā. (Tiesnesis)

Daļa tiesnešu uzskata, ka policijai vajadzētu pieprasīt VPD izvērtēšanas ziņojumus par visām nepilngadīgām personām, kuras nonāk tās redzeslokā, lai tad, kad lieta nonāk prokuratūrā vai tiesā, par šo pusaudzi jau būtu pieejams pietiekoši plašs un dziļš informatīvais materiāls. Tam piekrīt arī VPD darbinieki, tomēr viņi atgādina, ka, lai pilnvērtīgi un kvalitatīvi veiktu visas uzliktās funkcijas, tajā skaitā savāktu un izanalizēt visu nepieciešamo informāciju katra

izvērtēšanas ziņojuma sastādīšanai, ir pievērš uzmanību darbinieku vēlamajai un reālajai noslodzei un jāpaaugstina VPD kapacitāte.

Viņi parasti pieprasa izstrādāt šos ziņojumus ļoti īsā laikā, sevišķi policija un prokuratūra, bet dažās dienās nevar iepazīt klientu. Vajag mēnesi, lai iepazītu klientu, lai apsekotu viņa dzīvesvietu, lai aprunātos ar kaimiņiem, draugiem un lai no šiem cilvēkiem uzzinātu kaut ko par viņa personību. Es domāju, ka tad šie izvērtējuma ziņojumi būtu par pamatu, lai tiesnesis izvērtētu, kāda īsti ir klienta situācija un kāds sods būtu piespriežams. (VPD darbinieks)

Nākamā problēma, kurā ir nepieciešama un tiek īstenota tiesnešu un Valsts probācijas dienesta darbinieku sadarbība, ir informēšana par to, kas praksē ir jādara, ja ir piespriests sabiedriskais darbs. Atbilstoši terminam (piespiedu vai sabiedriskais darbs) notiesātie pusaudži vispārējā – asociāciju līmenī – saprot, ka sods ir saistīts ar bezatlīdzības darbu sabiedrības labā. Tomēr pētījuma gaitā iegūtā informācija rāda, ka nepilngadīgie, kuriem pirmo reizi piespriests audzināšanas rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs vai kriminālsods – piespiedu darbs, visbiežāk nesaprot, kāda ir soda būtība un kas un kādā secībā viņiem ir jādara. 2006.gadā veiktajā pētījumā²⁰ par sabiedriskā darba īstenošanu aptaujātie nepilngadīgie, kuri par sev piespiesto sabiedrisko darbu bija uzzinājuši tiesas zālē vai pat tikai pēc tiesas, atzina, ka netika saņemusi pietiekami saprotamu un izsmelšu informāciju par to, ko nozīmē šis sods, kādi ir sodītās personas pienākumi un kā īsti noritēs tiesas piespiesto sabiedriskā darba stundu atstrādāšana.

Par pusaudžu grūtībām izprast soda jēgu un to, kā viņiem jārikojas tālāk, runāja gan tie respondenti, kuru ikdienas darbs saistīts ar bez vecāku aprūpes palikušu nepilngadīgu personu audzināšanu, gan VPD darbinieki, gan paši tiesneši.

Tiesneši runā tā, ka tie pusaudži nesaprot, kas viņiem tiek piespriests. Pēc tam mums ir jāizskaidro, kas tas ir un kā tas ir. (Nodarbinātais)

Panākumu atslēga ir izskaidrošana tā, lai klients jeb notiesātais saprot, kāda būs sadarbība, kādi viņam pienākumi, kas viņam jādara, kādas būs sekas, ja viņš to nedarīs, un vienlaicīgi jāskatās līdzī, lai viņš tiešām saprastu. [...] Citreiz tās ir trīs, četras, piecas reizes vienu un to pašu, kamēr man pašam ir sajūta, ka viņš tiešām to ir sapratis. Gadās, ka pirmajā reizē izstāsti un: jā, jā, viss ir kārtībā, tūlīt ies strādāt, viss būs. Jau pēc pirmā pārtraukuma parādās jautājumi: nē, vai tad tā bija runāts? Ir jāpārliedz, vai viņš tiešām ir sapratis, jāpārjautā, lai viņš vēlreiz pats izstāsta, kā viņš darīs, kas viņam par to būs. (VPD darbinieks)

Lai gan Valsts probācijas dienests ir sagatavojis informatīvu materiālu par sabiedrisko darbu, kurā ir ietverta visa šī soda izciešanai nepieciešamā informācija, tajā skaitā arī nosacījums, cik darba dienu laikā pēc tiesas nolēmuma spēkā stāšanās ir jāierodas reģistrēties Valsts probācijas dienestā, daudzi notiesātie to neizpilda likumā noteiktajā termiņā, tādēļ, ka nav zinājuši, nav sapratuši vai ir aizmirsuši šo nosacījumu. Lielākoties tas varētu būt

²⁰ FACTUM. Sabiedriskā darba mērķa grupas izpēte. Rezultātu pārskats. FACTUM, 2006. gada oktobris, 14.lpp.

skaidrojams ar to, ka bieži vien VPD sagatavotais informatīvais materiāls vai nu nav pieejams vispār, vai it kā atrodas kaut kur attiecīgajā tiesas namā vai pie kāda no tiesas darbiniekiem, bet nav izvietots pietiekami uzskatāmā un publiski pieejamā vietā, piemēram, tiesas nama informatīvajā stendā.

Daži VPD darbinieki apgalvo, ka parasti piedalās tiesas sēdēs un gadījumā, ja tiek piespriesti sabiedriskie darbi, tad iedod informatīvos materiālus notiesātās nepilngadīgās personas likumiskajam pārstāvim jau uzreiz tiesas zālē. Taču Valsts probācijas dienesta darbinieku pienākumu klāsts un noslodze neļauj viņiem piedalīties visās tiesas sēdēs, kurās, iespējams, tiks piespriesti sabiedriskie darbi, pie kam, nav pamata uzskatīt, ka tas būtu lietderīgi.

Ja iedod sabiedriskos darbus, tad es uzreiz, līdz ko tā tiesas sēde beidzas, turpat tiesā iedodu to bukletīgu mammai, izstāstu, ka viņiem ir jānāk pie manis, paņemu telefona numuru, lai varu sazvanīt. (VPD darbinieks)

Apmēram ceturtdaļa no aptaujātajiem tiesnešiem, saprotot šo problēmu, kopā ar spriedumu paši iedod arī VPD sagatavoto informatīvo materiālu un arī vēlreiz paskaidro visu, kas tur ir rakstīts. Jāatzīmē, ka tādējādi šie tiesneši faktiski uzņemas papildus pienākumus notiesāto informēšanā.

Jā, es tos dodu tos [VPD sagatavoto informatīvos materiālus] kopā ar spriedumu. Uzrakstu vēl datumu, kad ir jāierodas. Pēc tam vēl visu izskaidroju, lai saprot, kad ir jāiet, kas par to būs. Tur ir darba laiki arī. Es nolasu spriedumu un pēc tam dziļāk visu izskaidroju, uz kurieni ir jāiet. Citreiz zvina no laukiem, jo viņi nezina, kur ir tas VPD. Tad izstāstu, kur ir jāiet, kas būs par to, ja to nedarīs. Un pēc tam arī neviens nesaka, ka nav zinājis to. Citās tiesās tā nav. Es zinu. Bet tad man nevar piekassīties, jo spriedums ir parakstīts. Tas viņiem ir jāzina, jo cits neviens viņiem to nestāstīs. Man jau nav grūti. Cilvēks vismaz nebūs apvainojies uz tiesu, ka tur neko viņam neizskaidroja. Ja tiesnesis pats pienāk klāt, tad jau var pajautāt, tad vairs nav bailes. (Tiesnesis)

Mēs notiesājam un iedodam [informatīvos materiālus] pēc sprieduma nolasīšanas. (Tiesnesis)

Tikpat daudz – apmēram ceturtdaļa no aptaujātajiem – bija tiesneši, kuri minēja, ka notiesātajam VPD sagatavotie informatīvie bukleti jeb informācijas lapas ir pieejamas un visticamāk, notiesātie paši paņem un papildus iepazīstas ar vajadzīgo informāciju pēc tiesas sprieduma nolasīšanas. Jāatzīmē, ka tikai daži no aptaujātajiem tiesnešiem, nebija informēti vai īpaši interesējušies par to, vai tiesā, kurā viņi strādā, ir pieejami jebkādi materiāli par kriminālsodu – piespiedu darbs vai audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs un tā īstenošanas kārtību.

Nezinu, vai notiesātajam ir pieejami VPD sagatavotie informatīvie materiāli. Tas jāprasa kancelejā. (Tiesnesis)

Par to, ka informācijas materiālu izplatīšanas ziņā vēl ir iespējami būtiski uzlabojumi, rāda samērā liels skaits – gandrīz trešdaļa aptaujāto tiesnešu, kuri norādīja, ka viņu tiesā šādi bukleti nav pieejami, bet, ja vien būtu, tad viņi

labprāt tos izsniegtu tāpat, informatīvos nolūkos, vai pat pret parakstu, kopā ar spriedumu.

Lai paaugstinātu nepilngadīgo un viņa likumisko pārstāvju informētību par sabiedriskā darba noteikumiem un to izpildes kārtību, kā arī mazinātu nereti izplatītās atrunas par šīs informācijas trūkumu, būtu jāvienojas par skaidru procedūru, kādā veidā katram nepilngadīgajam notiesātajam un viņa vecākiem vai aizbildnim izsniegt VPD sagatavoto informāciju par soda izciešanu Valsts probācijas dienesta pārraudzībā. Šeit jāpiemin, ka zināmā mērā par nepilnīgu informētību var runāt arī situācijās, kad tiesnesis tiesas zālē likuma noteiktā kārtībā notiesātajam un viņa likumiskajam pārstāvim izskaidro spriedumu. Emocionālas spriedzes gaisotnē mutiski sniegtā informācija par to, kas un kādā secībā notiesātajai personai tālāk jādara, var tikt uztverta tikai daļēji vai pat pretēji – daļēji vai pilnīgi izstumta no apziņas.

Ja ir gatava tāda informācija [VPD sagatavotā informācija], tad nav nekāda problēma to izsniegt. Bet likums mums arī uzliek pienākumu izskaidrot šo spriedumu, kāds tas sods ir. To mēs darām, bet ir jautājums, cik daudz kurš atceras. (Tiesnesis)

Tādējādi izriet secinājums, ka VPD sagatavotā informācija par soda izciešanu būtu jāizplata pa diviem kanāliem. Pirmkārt, tai jābūt tiesas ēku informācijas stendos. Šiem stendiem būtu jāatrodas visiem pamanāmā vietā un tajos izvietotajai informācijai jābūt viegli pārredzamai. Otrkārt, ir svarīgi izsniegt informatīvos materiālus par soda izciešanu notiesātajiem reizē ar rakstisko tiesas spriedumu. Kā jau minēts, šobrīd šādu praksi, ka pret notiesātās personas likumiskā pārstāvja parakstu tiek izsniegta visa nepieciešamā informācija par soda izciešanas nosacījumiem, īsteno gandrīz ceturtā daļa aptaujāto tiesnešu, īpaši tie, kuriem novērojama salīdzinoši labāka un ciešāka sadarbība ar VPD. Tomēr kopumā arī lielākās daļas pārējo tiesnešu attieksme pret informatīvā materiāla izsniegšanu pret parakstu ir pozitīva un atsaucīga.

Jā, noteikti, būtu ļoti labi [izsniegt informatīvu materiālu kopā ar tiesas lēmumu]. Viņi [notiesātie] jau to nesaprot, kas tas Valsts probācijas dienests ir un ko viņi dara. Citi uz policiju grasās iet. Tas ir vajadzīgs, jo nav informācijas. Ja izstāsta, tad tas nav tik efektīvi. Šādi viņam viss ir uz rokas, viss ir sarakstīts, ieskaitot darba laiku. (Tiesnesis)

Pavisam neliels skaits aptaujāto tiesnešu bija skeptiski noskaņoti pret vajadzību kopā ar spriedumu izsniegt arī papildus informāciju vai nu tāpēc, ka uzskatīja, ka jau izsniegtajā tiesas spriedumā ir minēta visa nepieciešamā informācija, vai arī tāpēc, ka bukletu vai informācijas lapu izdalīšana, viņuprāt, neatbilst tiesas funkcijai un prestižam.

Tas ir lieks papīrs. Viņš ir notiesātais, viņam ir jāinteresējas. Mēs jau tā esam aizgājuši pāris kilometru pa priekšu Eiropai ar tām savām cilvēktiesībām. Kas notiek tiesās!? Visas tiesības ir tikai apsūdzētajam. Cietušajam nav nekā. Te atkal – tu esi notiesāts ar piespiedu darbiem, tad ej, meklē un prasi. Kāpēc kādam ir jāskrien pakaļ? Ja kaut ko nesaproti, tad nāc un prasi. Tev visu izstāstīs. Krievs tāpat pateiks, ka neko nesaprata, kas tur ir rakstīts. Šo [informatīvo materiālu] no labas sirds

VPD iedeva mums, lai viņiem to jau te [tiesā] iedotu. Tagad man tie bukleti beidzās, tad es pats kopēju tos. (Tiesnesis)

3.3.2. Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju sadarbība

Atbilstoši Ministru kabineta noteiktajai „Kārtībai, kādā bērniem piemēro audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu”²¹ Valsts probācijas dienests ar nodarbinātājiem – valsts vai pašvaldību iestādēm, kapitālsabiedrībām, aģentūrām vai nevalstiskajām organizācijām – slēdz bezatlīdzības vienošanos par bērnu nodarbināšanu sabiedriskajā darbā. Nodarbinātāja – iestādes vai organizācijas pienākumu saraksts ir visai apjomīgs (skat. šī pētījuma 1.nodaļu, 12.-13.lpp.) un bez konkrētu darbu ierādīšanas, darba apstākļu un darbarīku nodrošināšanas, kā arī rūpēm par darba aizsardzības noteikumu ievērošanu, ietver arī precīzu darba grafika sastādīšanu un tā regulāru pārskatīšanu, bērna uzraudzīšanu, regulāru saziņu ar VPD, kā arī nostrādāto stundu uzskaiti un reģistru.

Kā to nosaka Ministru kabineta pieņemtā kārtība, sabiedriskā darba nodarbinātāja atrašana un sadarbības iniciatīva galvenokārt (apmēram 99% gadījumos) nāk no Valsts probācijas dienesta puses.

Ir tā, ka mēs paši atrodam darba devēju un skaidrojam apstākļus, pie kādiem mēs nodarbināsim, pie kādiem viņiem būs jāpierod, ka mēs regulāri brauksim kontrolēt, zvanīsim, prasīsim, vai ir konkrētais [cilvēks] darbā vai nav. Un tad, ja tas viņu apmierina, mēs slēdzam ar darba devēju līgumu. Līgums vairāk vai mazāk ir standartizēts, un to no mūsu puses paraksta vadītājs. Teorētiski mēs esam gatavi veidot arī jaunus līgumus. Šobrīd nav bijuši tādi, kas galīgi nepiekrītu. (VPD darbinieks)

Atšķirībā no piespiedu darba organizēšanas pieaugušajiem likumpārkāpējiem, kur darba vietu atrašana notiek mazliet vieglāk, šobrīd lielākā daļa nodarbinātāju drīzāk nav ieinteresēti uzņemties atbildību un pildīt īpašās prasības, kā arī veikt uzraudzību, kas ir nepieciešama bērnu nodarbināšanas gadījumos.

Sabiedriskajā darbā ir jānodrošina lielāka kontrole, jo tam bērnam ir jāstāv klāt, nevar viņu atstāt vienu, kas izriet gan no darba drošības, gan no iekšējiem noteikumiem, un stundas uzskaita katru dienu un parakstās pretim darba devējs, jo tur ir tiešām jābūt klāt visu laiku. Piespiedu darbos kontrole ir mazāka, vienkārši var atnākt vakarā un apskatīties, vai viņš ir tur bijis un vai ir darbu padarījis. (VPD darbinieks)

Tādējādi nepieciešama īpaša VPD aktivitāte un iniciatīva, kā arī nereti darbinieku īpaša apstākļu pārzināšana un intuīcija, lai piesaistītu nodarbinātājus sabiedriskā darba nepilngadīgajiem izpildei. Šajā gadījumā, kā atzīst VPD darbinieki, tas kopumā ir visai laikietilpīgs un pietiekoši grūts pienākums.

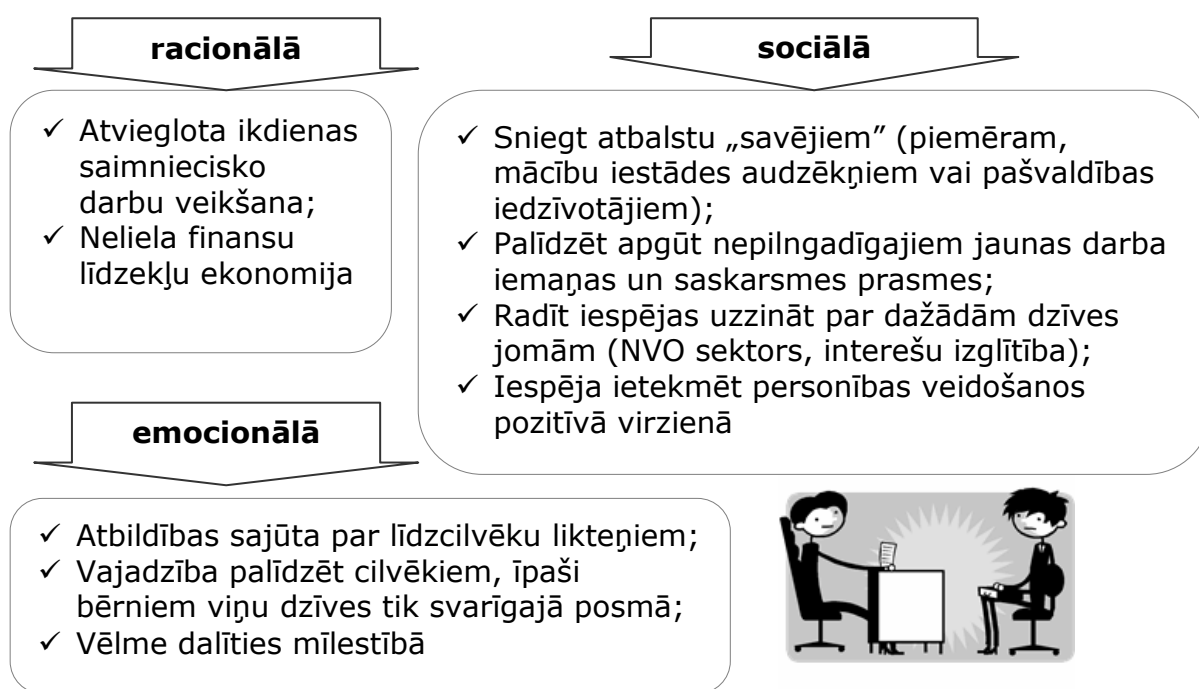
Nemot vērā, ka nepilngadīgie ir īpaša grupa, arī viņu nodrošināšana ar sabiedriskā darba izpildes vietām prasa īpašu attieksmi. Darba devējam ir jābūt ar pretimnākošu attieksmi pret nepilngadīgo un tajā pašā laikā ir jārēķinās, ka var saņemt pretī negatīvu reakciju un nevēlēšanos strādāt. 6. attēlā redzams, ka

²¹ Latvijas Republikas Ministru kabinets. Noteikumi Nr. 502. Kārtība, kādā bērniem piemēro audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu. Rīgā, 2005.gada 12.jūlijā, „Latvijas Vēstnesis” 111 (3269).

gatavībai sadarboties ar Valsts probācijas dienestu un motivācijai uzņemties nodarbinātāja pienākumus var izdalīt trīs vajadzību līmeņus: pirmkārt, racionālie jeb objektīvie apsvērumi (piemēram, materiālie ieguvumi); otrkārt, sociālā nozīmība (gan palīdzot nepilngadīgajam apgūt sociāli pieņemamākus dzīves modeļus, gan īstenojot nodarbinātāja vajadzību labi „izskatīties” vietējās sabiedrības acīs); treškārt, kā dziļākais un pamatīgākais – emocionālo vajadzību līmenis.

Tā kā sabiedriskā darba sniegtie materiālie ieguvumi ir visai niecīgi, lai pēc iespējas efektīvāk īstenotu sabiedriskā darba mērķus un sekmīgāk nodarbinātu nepilngadīgos, ir svarīgi atrast tādus darba devējus, kuriem ir svarīgas sociālā un emocionālā līmeņa motivācijas, tādējādi nodarbinātāji tiešām ir gatavi iesaistīties, atbalstīt un palīdzēt, nevis uztver šo nepilngadīgo nodarbināšanu kā nepatīkamu pienākumu un apgrūtinājumu.

6. attēls. Nodarbinātāju motivācija iesaistīties nepilngadīgo nodarbināšanā

Šobrīd galvenie nodarbinātāji, kuri piedalās sabiedrisko darbu organizēšanā, ir izglītības iestādes, bērnu un jauniešu centri, NVO centri un pašvaldību organizācijas.

Nu, nepilngadīgi bērni – kur viņus sūtīs, uz koloniju? Tas ir absurds! Ja viņiem ir tāda iespēja, šeit, mājas apstākļos, – attiecībā uz tiem nepilngadīgajiem tiešām gribējās viņiem palīdzēt, ja tāda iespēja ir. (Nodarbinātājs)

Pašreizējā darba devēju pieredze attiecībā uz nepilngadīgo nodarbināšanu ir ļoti dažāda, un darba devējus nosacīti varētu iedalīt trīs grupās:

- ☒ mācību iestādes, kurā notiesātais mācās (organizatoriski vieglākais veids);

- ☒ bibliotēkas, dažādi jauniešu interešu centri, NVO, pirmskolas iestādes, kuru darbinieki ir motivēti palīdzēt nepilngadīgajiem (sociāli atbildīgi nodarbinātāji);
- ☒ pašvaldību iestādes, kuru pienākums ir nodrošināt nepilngadīgos ar darbu (inertākā darba devēju grupa).

Viens no izplatītākajiem veidiem, kas tiek praktizēts, ir nepilngadīgā nodarbināšana mācību iestādē, kurā soda saņēmējs mācās. No organizatoriskās puses, tas ir vieglāk paveicams, jo, līdzīgi kā bibliotēkās, šeit vieglāk iespējams nodrošināt „kādu cilvēku blakus” jeb nepārtrauktu uzraudzību un atrast piemērotus darbus, kā arī saskaņā ar likumu darba izpildes vietai jābūt netālu no dzīves vietas. Taču šajos gadījumos parādās divas problēmas:

1) ne visi izglītības iestāžu vadītāji ir gatavi uzņemties papildu saistības – tas tiek uztverts kā papildu apgrūtinājums:

VPD atbrauca ar tiesas lēmumu pie direktora, un tad viņš man uzkrāva to pienākumu. Es vispār nebiju ar mieru. Nepatīk man bērniem uzkraut tādas lietas. Pagājušogad arī bija piespiedu darba veicēji, bet man šī bija pirmā sadarbības reize ar VPD. (Nodarbinātājs)

Nē, mūs būtībā nostādīja fakta priekšā, ka tie ir mūsu skolēni un mēs esam par viņiem atbildīgi. Skaidrs, ka tas ir mūsu bērns, un es esmu atbildīga par to, kas ar viņiem notiek, ko viņš dara. (Nodarbinātājs)

2) pārējo skolēnu attieksme pret sabiedriskā darba veicēju mēdz būt negatīva, tas rada problēmas probācijas klientam un mazina viņa motivāciju izciest šo sodu:

Viņam ir ļoti grūti, jo apkārtējie bērni ģirgājas par viņu, kad viņš strādā. Tas iekšēji diezgan stipri aizvaino. Bērni jau ir nežēlīgi īstenībā. Es jau viņus tur trenkāju, bet ir tā, ka ir apkārt un daudzi ģirgājas. Citādi viņš noteikti strādātu vairāk un sistemātiski nāktu. Tādā ziņā viņam ir grūti. (Nodarbinātājs)

Tomēr, izglītības iestāžu vidū ir tādas, kuras labprātīgi ir piekritušas iesaistīties sabiedrisko darbu organizēšanā un palīdzēt savas skolas skolēniem. Nepieciešamība nodarbināt savas skolēnus un iegūtā pieredze ir padarījusi šos darba devējus atvērtākus jauniem piedāvājumiem.

Tie bija mūsu skolēni, tāpēc es ātri piekritu. Par citu nepilngadīgo nodarbināšanu es tagad droši vien domātu. Ja uzreiz sākumā piedāvātu cilvēkus no malas, tad būtu bijis grūtāk, bet tas bija vienkāršākais, ka tie bija mūsu skolēni. (Nodarbinātājs)

Ir darba devēji, kuri vairāk ir sociāli atbildīgi un orientēti palīdzēt pusaudžiem saprast, kas dzīvē ir svarīgs. Tāpēc sekmīgai sabiedriskā darba izpildei ir ļoti svarīgs konkrētais darba devējs, pie kā nepilngadīgais nokļūst. Tādas iestādes kā pirmskolas izglītības iestādes, jauniešu interešu centri, nevalstiskās organizācijas sadarbībā ar VPD iesaistās, galvenokārt, sociālu motīvu vadītas. Viņi rēķinās ar nepilngadīgo kā vecuma grupas īpatnībām, ka būs nepieciešamas papildu pūles

un iesaistīšanās, lai sods tiktu izciests sekmīgi. Papildus darbam, kurš tiek uzticēts nepilngadīgajam, notiek aktīva komunikācija ar viņu. Kā atzīst nodarbinātāji, bieži vien pusaudži, kuriem līdz tam nav nācies izjust un saņemt atbalstu no apkārtējiem, ģimenes, to sajūtot kļūst atvērtāki un pastāv lielākā iespējamība, ka nākotnē nenonāks līdzīgā situācijā. Soda izcietēja redzesloka paplašināšana un jaunas dzīves pieredzes iegūšana tiek minēta kā viens no svarīgiem apsvērumiem, kas mudina darba devējus sadarboties ar VPD. Tieši sadarbība ar darba devējiem, kuru motivācija ir vairāk orientēta uz sociālo atbildību un vēlmi palīdzēt, sniedz arī labākus rezultātus. Tas būtu jāņem vērā, izvēloties soda izciešanas vietu nepilngadīgajiem.

Es viņos nesaskatu noziedzniekus. Man nav mērķis sodīt viņus vēl. Es esmu sociālais pedagogs, tad es šiem bērniem, kad man nav laika, iedodu izlasīt kādu interesantu lasāmvielu viņa vecumam atbilstošu, un pēc tam mēs pārrunājam, ko viņš no tā ieguva. Man ir svarīgi, lai manā administratīvajā teritorijā augtu un attīstītos sabiedrībai derīgi cilvēki. Mēs dodam iespēju viņiem savā dzīves vietā mainīt attieksmi pret lietām, jo tas tomēr ir sods. Palīdzam integrēties labvēlīgākā sabiedrībā. (Nodarbinātājs)

Darba devēji, kuri pārstāv dažādas pašvaldības iestādes, kuras spēj galvenokārt piedāvāt fiziskos darbus, ir skeptiskāk noskaņotā nodarbinātāju grupa. Viņi drīzāk nepilngadīgo uztver kā slogu. Iespējams, ka vainīga ir līdzšinējā pieredze, kura nav bijusi sevišķi sekmīga, kā arī viņu pašu nostāja, ka no nepilngadīgā neko labu nesagaidīsi, neveicina sekmīgu sadarbību.

No vienas puses, viņš šeit ir atsūtīts izciest sodu, un, no otras puses, šeit nav nekāds cirkis, lai viņu te ieinteresētu, pārbaudzinātu utt. Tas nav mūsu mērķis. Vai viņš vēl kādreiz darīs pārkāpumus, tas ir atkarīgs no paša cilvēka. (Nodarbinātājs)

Jaunieši tomēr ir diezgan nenobrieduši un nenopietni [izturas] pret šādām lietām, tā, ka darba devējs viens nevar tikt ar to galā. (Nodarbinātājs)

Kā jau minēts, VPD darbiniekiem ir grūti motivēt darba devējus pieņemt darbā nepilngadīgas personas. Pašvaldību iestāžu nodarbinātāji min vairākas problēmas, kāpēc nevēlas pie sevis ņemt nepilngadīgos.

- ☑ nepilngadīgie var strādāt tikai divas stundas dienā (sabiedriskā darba gadījumā);
- ☑ grūtāk atrast piemērotus darbus;
- ☑ lielāki nodarbināšanas ierobežojumi un īpašas rūpes par darba drošību, kas nodarbinātājam liek būt piesardzīgam, pieņemot darbā nepilngadīgos, it īpaši likumpārkāpumu gadījumos, kas automātiski vedina uz domām par problēmu nodrošināt disciplīnu un pakļaušanos kaut kādām normām;

Es labāk neņemtu [nepilngadīgo]. Tāpēc, ka pastāv visādi aizliegumi un nodarbinātību un darba drošību. Nevar smagumus celt, ir visādi ierobežojumi jauniešiem līdz 16-18 gadiem. [...] Nepilngadīgos negribētu, jo viņi jau vēl vispār nav strādājuši un neprot pašus elementārākos darbus. Mums nav laika viņus mācīt. (Nodarbinātājs)

☑ ir nepieciešams uzraugs visu darba laiku.

Viņiem arī visu laiku ir jāstāv klāt un jāskatās, un jāsaka, kas jādara, – tagad tas tev jāpārkrāmē un tagad šis. Ar viņiem ir grūtāk. (Nodarbinātājs)

Puisis viens pats nestrādā, tāpēc vienam pieaugušajam ir jābūt klāt. (Nodarbinātājs)

Ar nepilngadīgiem es vispār negribētu strādāt. Jo tur visu laiku jābūt cilvēkam klāt. Bet, kas tad viņam stāvēs klāt? Atkal pašvaldības cilvēkam jābūt klāt. Kā lai es savam darbiniekam samaksāju par tām virsstundām? (Nodarbinātājs)

Ir jāatzīmē, ka lielā mērā pašvaldību uzņēmumu attieksme pret nepilngadīgajiem ir cieši saistīta ar viņu pieredzi – ja tā ir bijusi pozitīva, tad arī attieksme pret nepilngadīgajiem nav noraidoša.

Ļoti labi puisis nostrādāja, gan arī bija precīzs. Nebija nekādas problēmas. (Nodarbinātājs)

Labāka rezultāta sasniegšanai attiecībā uz nepilngadīgajiem liela nozīme ir tieši nodarbinātāja un pusaudža attiecībām. Ja tās veidojas uz savstarpējas sapratnes pamata, tad ir lielāka iespēja, ka tiks panāks pozitīvs rezultāts.

Mēs jutām ar tiem puisiem, ka viņiem tieši tās sarunas pietrūkst. [..] Man dārzniece teica, ka viņai ir tāda sajūta, ka viņa tās četras stundas nemitīgi ar viņu runāja. Viņai pašai bērni ir izauguši, pati ir gājusi tām problēmām cauri, pati ir atvērta tām sarunām ar jauniešiem. Varbūt, ka tas viss arī iespaido viņus. (Nodarbinātājs)

Mēs ar viņiem cenšamies tā sirsnīgi runāties – redz kā ir, ka mammu neklausī, staigā apkārt, cik tālu tas noved, vai tas ir to vērts? Mums ir arī sociālie darbinieki, kas ar viņiem parunā. (Nodarbinātājs)

Nepilngadīgo nodarbinātāji ir apmierināti ar nepilngadīgo paveikto, taču ekonomiskos ieguvumus nevar nodēvēt par būtiskiem.

Neesmu rēķinājusi, bet ir, ja ir 20 stundas jānostrādā nedēļā, tad kaut kāda summa jau sanāk. Kaut vai minimāla. Viņi mums ir tiešām palīdzējuši. Tad dārzniecei būtu bijis jāstrādā viss mēnesis, lai padarītu visus tos darbus. Un tomēr divatā tas darbs iet raitāk nekā vienai. Tās papildrociņas jau daudz ko dod, kaut arī sākumā neprot tos darbus tik labi. (Nodarbinātājs)

Materiāla labuma nekāda, tikai sakārtotība. Vieglāk tikai ir apkopējai vai sētniecei. Tiek atvieglots viņai tas darbs. Tas ir normāli, jo viņiem atalgojums ir smieklīgi zems. Viņi to ir pelnījuši, ka viņiem palīdz lapas sagrābt vai aizvest kaut ko. Tas ir pilnīgi pelnīti. (Nodarbinātājs)

Mūsu materiālais ieguvums bija, kad nevajadzēja sētnieku, remontstrādnieku atsevišķiem darbiņiem. Arī pašiem bija prieks, kad tas cilvēks mainījās, kļuva atvērtāks. (Nodarbinātājs)

Jauniešu interešu centri, NVO, kā arī pirmskolas izglītības iestādes ir piemērotākās vietas, kurās nepilngadīgais tiek ne tikai nodarbināts, bet viņš iegūst pozitīvu impulsu personības attīstībā.

Šeit viņš varēja redzēt, kādas ir reālas sekas tam, ka uzbrauc cilvēkam virsū un viņš kļūst par invalīdu. Es domāju, ka viņam tā bija laba mācība, jo pēc tam teica, ka ir daudz ko sapratis un ka ir jāmaina attieksme. (Nodarbinātājs)

Īpaši jauniešiem, kuri nākuši no sociāli nelabvēlīgas vides, ir svarīgi redzēt un uzzināt, ka dzīvē pastāv arī citas iespējas un intereses.

Varbūt mums to darbu, ko varam piedāvāt, nav tik daudz, bet, ja mēs varam atrast kādu darbiņu, tad atrodam. Bērni, kas nāca, viņi bija tā kā „mucā audzis, caur spundi barots”. Viņš nemaz nezina, ka ir tāda interešu izglītība, ka ir pulciņi. Viņi it kā te strādā, bet viņi tai pašā reizē ierauga arī citu pasauli drusciņ. Varbūt viņš vēl nav tai pulciņā, varbūt viņš vēl nav atradis draugus, bet viņš redz – te kaut kas notiek. Tas ir ļoti būtiski. (Nodarbinātājs)

Bija malka ziemei sagatavota, viņi sakrāva to grēdās. Viņi strādāja ar tādu entuziasmu. Laikam nekad dzīvē nebija tādu darbu darījuši, jo viņi bija Rīgas puikas. Es viņus atvedu, aizvedu uz darbu, darba laikā nodevu skolotāju rokās. Es no sākuma domāju, kā nu būs, bet mums izveidojās labas attiecības, vajadzēja viņiem pēc tam vēl palīdzēt maksšķeres sataisīt. Viņi gaidīt gaidīja, ka braukšu viņiem pakaļ un vedīšu strādāt. Viņi dzīvo rehabilitācijas centrā, kur ir dažāda vecuma bērni, es tikai nezinu, cik ilgu laiku. (Nodarbinātājs)

Pašreizējā sadarbības pieredze rāda, ka nepilngadīgo nodarbināšanai ir jāpiesaista tādi darba devēji, kuri paši ir atvērti un gatavi sadarbībai, ņemot vērā papildu rūpju nepieciešamību darbā ar bērniem. Šajā ziņā nav gaidāms, ka situācija varētu mainīties un arī turpmāk VPD, izvēloties potenciālos nodarbinātājus bērniem un nepilngadīgajiem, kā galvenais kritērijs būs darba devēja paša interese un vēlme to darīt.

Mēs vienojamies [ar VPD], ka būtu labi, ja pie mums pārsvarā nāktu jaunieši un pusaudži. Vieglāk ar viņiem kontaktēties un arī viņiem palīdzēt. (Nodarbinātājs)

Problēmas kā jau ar 13-14 gadus veciem puisiem – nenopietna attieksme pret dzīvi kā tādu. Tā ir viņu vecuma īpatnība. Problēmas? Bija, ka viņi nepaziņoja, ka viņiem ir kādas izmaiņas un viņi netiek. Gadījās sliktāki laika apstākļi, un mūsu sētnieks bija atnācis un gaidīja viņus, bet viņi neatnāca. Es uzskatu, ka tajā vecumā viņiem vēl nav izveidojusies tāda atbildības sajūta, ka tas ir darbs, kas viņiem ir jādara, ka viņi par to ir atbildīgi. [...] Lielos vilcienos mēs esam apmierināti ar puisi darbu. [...] Kad viņi strādāja, tad viņi tiešām strādāja no visas sirds. Citreiz pat jāsaka, ka vajag atpūsties un tad varēs strādāt tālāk. Man patika, ka viņiem bija noteiktas dienas, kad tās četras stundas [piespiedu darbu] jāatstrādā. Tad viņi lūdzās, vai nevar nostrādāt kādu stundiņu ilgāk, tad viņiem būs mazāk

tās dienas. Es uzskatu, ka tas ir pozitīvi, ka grib to savu laiku nostrādāt. (Nodarbinātājs)

Kā vēl viens sekmīgas VPD un nodarbinātāju sadarbības aspekts ir jāatzīmē, ka darba devējiem ir svarīgi saņemt VPD novērtējumu par savu ieguldīto darbu.

Bija ļoti patīkami, ka VPD vadītājs bija atcerējies un atsūtījis apsveikumu visām tām skolām, kas ar viņu sadarbojas. (Nodarbinātājs)

3.3.3. Sabiedriskā darba izpildes prakses

Tiesneši, runājot par sabiedriskā darba piemērošanas biežumu, novērtēja, ka šis audzinošā rakstura piespiedu līdzeklis tiek piespriests visai reti – kā iemeslus minot gan to, ka tiesās vispār samērā reti ienāk ar nepilngadīgajiem saistītās lietas, gan to, ka biežāk nākas strādāt jau ar krimināllietām un piemērot kriminālsodu – piespiedu darbu. Vairums aptaujāto Valsts probācijas dienesta darbinieku atzīst, ka viņu pieredze sabiedriskā darba izpildē salīdzinājumā ar piespiedu darba gadījumiem ir visai neliela vai pat pilnīgi nekāda.

Prakse ir tāda, ka ļoti maz piemēro šos sabiedriskos darbus, mums tādu piemēru nav. (VPD darbinieks)

Kā galveno atšķirību starp kriminālsodu – piespiedu darbs un audzinošā rakstura piespiedu līdzekli – sabiedriskais darbs aptaujātie VPD darbinieki min piespriesto stundu skaitu (20-40 stundas atšķirībā no piespiedu darba, kura izpildes laiks ir 40-280 stundas), kā arī dienā maksimāli iespējamo nostrādājamo stundu skaitu (sabiedriskajam darbam – divas stundas, piespiedu darbam – no četrām līdz astoņām stundām). Izpildes prakses abos gadījumos ir stipri līdzīgas, bet, kā jau minēts, aprakstot sadarbību ar darba devējiem, jāņem vērā īpašie noteikumi darbā ar nepilngadīgajiem.

Darbi ir līdzīgi, bet, salīdzinot ar piespiedu darbu, bērniem ir atšķirība, ka viņš strādā divas stundas, nevis četras un viņu nevar nodarbināt pēc 20:00 vakarā. (VPD darbinieks)

Likuma „Par audzinošā rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” 11.panta trešā daļa paredz, ka kārtību, kādā bērniem piemēro audzinošā rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu nosaka Ministru kabinets. Saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 502 (12.07.2005.) „Kārtība, kādā bērniem piemēro audzinošā rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu”²² sabiedriskā darba izpilde sākas ar bērna ierašanos kopā ar vienu no vecākiem vai citu likumisko pārstāvi, lai reģistrētos Valsts probācijas dienestā atbilstoši viņa dzīvesvietai. Kā atzīst VPD darbinieki, nereti šis likuma punkts rada jau pirmās problēmas soda izpildē, jo nav atrodamā vai pieejamā bērna likumiskie pārstāvji.

Ja ir vecmāmiņa, tēvs vai māte, kas atnāk, tad nav problēmu. Bet, ko darīt, ja septiņpadsmit gados puika atstāts, un mamma aizbraukusi uz

²² Latvijas Republikas Ministru kabinets. Noteikumi Nr. 502. Kārtība, kādā bērniem piemēro audzinošā rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu. Rīgā, 2005.gada 12.jūlijā, „Latvijas Vēstnesis” 111 (3269).

ārzemēm? Bija mums viens, viņš atnāca un pat neatceras, kas viņam ir likumīgais pārstāvis, kaut kāda tante, viņa .. rajonā dzīvo, viņš pat nezina ne viņas vārdu, ne uzvārdu. [...] Cenšamies atrast likumīgo pārstāvi. (VPD darbinieks)

Bija arī viens puika, kuram vecāki: tēvs miris, māte aizbraukusi uz ārzemēm desmit gadus atpakaļ, viņš atstāts vecmāmiņas otrajam vīram, kas viņu it kā pieskata, tomēr puika bija ļoti negatīvs, un nācās mainīt tās 50 darba stundas pret arestu. (VPD darbinieks)

Ja bērns noteiktajā termiņā nav ieradies reģistrēties dienestā, VPD amatpersona noskaidro neierašanās iemeslu. Ja konstatēts, ka bērns izvairās no reģistrēšanās, dienesta amatpersona ierakstītā vēstulē nosūta uz bērna dzīvesvietu brīdinājumu, kurā nosaka pēdējo reģistrēšanās termiņu un informē, ka, ja bērns neieradīsies reģistrēties, dienests lūgs tiesai pagarināt sabiedriskā darba ilgumu vai aizstāt sabiedrisko darbu ar stingrāku audzināšanas rakstura piespiedu līdzekli. Pētījums sabiedriskā darba veicēju mērķa grupā²³ parādīja, ka liela daļa sabiedriskā darba veicēju nebija uztvēruši šo informāciju un, kā atzina viena respondente, viņai pēc tiesas pat nebija palicis skaidrs, kādā iestādē jāpiesakās. Tikai pēc VPD nosūtītās brīdinājuma vēstules saņemšanas un skolotāju atgādinājuma, viņa uzzinājusi, uz kuriem ir jāiet pieteikties. Tas rāda, ka iepriekš minēto ieteikumu – vairāk parūpēties par informatīvo bukletu izplatīšanu un pieejamību tiesas ēkā – būtu ieteicams īstenot pēc iespējas ātrāk.

„Jā, pateica, ka ir jāpiesakās, bet mēs nezinājām, kur ir jāpiesakās. Mums nekādu lapu neiedeva, neko! Tur īstenībā bija tiesas vaina. Mamma pat nezināja – kur. Nebija sīkāku detaļu. Atsūtīja vēstuli, ka sods tad būšot jāmaksā, ka neesam pieteikušās. Un skolā man arī to teica. Uz skolu zvanīja, ka vajagot pieteikties. (Sabiedriskā darba veicējs)“²⁴

Turpmākā sabiedriskā darba izpildes procedūra paredz to, ka VPD amatpersona izskaidro un izsniedz sabiedriskā darba izpildes nosacījumus bērnam un viņa pārstāvim, pie kam pārstāvis parakstās par iepazīšanos ar sabiedriskā darba nosacījumiem.

Mēs sagaidām tiesas spriedumu, uzaicinām bērnu ierasties ar savu likumīgo pārstāvi, jo visas darbības, darba grafika sastādīšana, līguma parakstīšana notiek likumīgā pārstāvja klātbūtnē, un viņš arī par to dod parakstu kā apliecinājumu tam, ka bērns sāks strādāt. (VPD darbinieks)

Sabiedriskā darba izpildes noteikumi paredz, ka Valsts probācijas dienests atrod bērnam nodarbinātāju, ņemot vērā bērna vecumu, dzīvesvietu, izglītību un prasmes. Bērnam tiek izsniegts norīkojums pie attiecīgā nodarbinātāja un ar šo norīkojumu tiek iepazīstināts arī bērna pārstāvis, par ko pārstāvis parakstās. Pirmo reizi bērns pie nodarbinātāja ierodas kopā ar dienesta amatpersonu, bet nākamajās reizēs ierodas patstāvīgi vai kopā ar pārstāvi. Līdzšinējā prakse rāda, ka biežāk nepilngadīgajiem piedāvātie darbi ir saistīti ar attiecīgās iestādes (piemēram, skolas, bērnudārza, bibliotēkas) teritorijas vai telpu uzkopšanu.

²³ FACTUM. Sabiedriskā darba mērķa grupas izpēte. Rezultātu pārskats. FACTUM, 2006. gada oktobris, 14.lpp.

²⁴ Turpat, 14.-15.lpp.

Skolā bija ravēšana, zaru nešana, siena grābšana parkā. (VPD darbinieks)

Rudenī bija lapu grābšana. Tad viņam ar ratiem bija vecie ziedi jāved prom, ceļu slaucīšana, dobru rakšana, bērnu dārza nojumes bija jāiztīra un jāizslauka, papīri pa apkārtni jāsavāc. Pavasarī ap lielo skolu šahtas bija jāiztīra, jo tur lapas sapūš iekšā. Ziemā sniegu tīrīja no celiņiem. Lietainās dienās skolā gaiteņus slaucīja. Uz ziemassvētkiem palīdzēja zarus nokopt, zāli iztīrīt. Pēc vētras nogāztos koku zarus viņš vilka prom. Bibliotēkā palīdzēja grāmatas nest. (Nodarbinātājs)

Mēs nepilngadīgos nodarbinām konkrētās vietās, piemēram, ir ļoti laba sadarbība ar .. kapiem. Tur nav ne smagie koki, nekas. Tur iedod bērnam grābekli, viņš nogrābj teritoriju, viss ir skaisti. [...] Lai būtu glīti, nav svarīgi, vai šo dabu dara trīsdesmitgadīgs vīrietis vai bērns. (VPD darbinieks)

Tā kā līdz šim sabiedrisko darbu piemērošana nav pārāk izplatīta, daži VPD darbinieki uzsver to, ka šajos gadījumos parasti pacenšas atrast bērnam interesantu darbu. Tādējādi pusaudzīm tiek radīta gan pozitīvā motivācija nostrādāt piespīestās darba stundas, gan arī tiek īstenots sabiedriskā darba mērķis – sekmēt sabiedrības interesēm atbilstošas vērtību orientācijas veidošanu.

Īstenībā nozīmīgi ir nepilngadīgajiem ir atrast interesantu darbu – lai viņš vismaz atstrādā to sodu. Man pagaidām problēmas ar nepilngadīgajiem īpaši nav, jo es kaut kā māku viņus motivēt. Viņš atnāk pie manis, es uzreiz paprasu – kādas tev ir intereses? Viņš redz, ka es esmu pret viņu noskaņota labvēlīgi, viņš pret mani arī tā attiecas. Viens puisis bija, kas teica, ka viņš grib pie remontdarbiem, ka viņu interesētu un viņš grib iemācīties špaktelēt, ka viņam tas patiktu. Es domāju, labi, ja mamma piekrīt. Aizbraucām visi trīs – parādīju, kas, ko, bija bez problēmām, puisis tā, ka prieks, strādā. Svarīgi ir labvēlīga attieksme pret viņu, motivēt viņu, likt viņam saprast – lai viņš atstrādā! Mēs, protams, arī pasakām, kas būs, ja viņš neatstrādās. (VPD darbinieks)

Man jau arī mammas un tēti nāk līdzī un es izstāstu, kādi ir darbi – ir arī pie datora, informāciju gatavot. Bet tie vecāki jau viņus ir sabaidījuši, ka tagad tev liks ar to slotu strādāt. Tad viņu aizsūta uz NVO centru, viņi padarbojas un tagad ir brīvprātīgie. Varbūt, ka tomēr tas bija lietderīgi, ja bērni tagad saskata, ka var kaut ko darīt sabiedrības labā. (VPD darbinieks)

Nevis, ka vienkārši jāiet, jāatstrādā, nevis uztvert to kā sodu, bet iespēju, ka viņš var iemācīties kādu jaunu darbu, jo ir puīši, kas ir remontdarbos iesaistīti, līdz ar to viņi iegūst kaut kādas jaunas zināšanas – gan praktiskās, gan teorētiskās. (VPD darbinieks)

Runājot par sabiedriskā darba praktisko izpildi, jāpiezīmē, ka nozīmīgu lomu darba oficiālās noformēšanas kārtībā ieņem visu pušu vienošanās par turpmāko darba grafiku. Atbilstoši Ministru kabineta kārtībai, kādā bērniem piemēro audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – sabiedrisko darbu, nodarbinātāja

pienākums ir pirms konkrētā darba uzsākšanas sastādīt un iesniegt dienestā darba grafiku, ar kuru VPD darbinieks iepazīstina arī bērna likumiskos pārstāvjus. Turpmākajā darba gaitā nodarbinātājs seko līdzī grafika izpildei un par visām izmaiņām ziņo VPD atbildīgajai personai, kā arī, kā nereti rāda prakse, – arī bērna vecākiem vai aizbildņiem, ja tādi pieejami.

Direktores kabinetā bija VPD, audžuvecāki un es. Sastādīja grafiku un pateica, kad ir jāsāk strādāt. No sākuma viņš ļoti cītīgi nāca. Pēc stundām viņš mani uzmeklēja, un es uzdevu darbu viņam, kas ir jāpadara. Bija jau arī tā, ka viņš vecākiem teica, ka neesot mani saticis, lai gan es katru dienu esmu skolā, un nav varējis šodien nostrādāt. Tā kā viņš mājās arī mēloja drusku. Ja vairākas dienas pēc kārtas nebija, tad es sazinājos ar vecākiem un zvanījām uz VPD. (Nodarbinātājs)

Pētījumā iegūtā informācija apstiprina to, ka kopumā sabiedriskā darba veikšana notiek, samērā cieši pieturoties pie MK noteiktās kārtības. Tā paredz, ka sabiedriskā darba izpildes laikā dienesta amatpersona tiekas ar bērnu, pārrunā sabiedriskā darba izpildes gaitu un ar to saistītās problēmas, ja tādas radušās. VPD kontrolē, kā bērns veic sabiedrisko darbu, gan regulāri sazinoties ar nodarbinātāju, lai saņemtu informāciju par sabiedriskā darba izpildi, gan arī ierodoties pie nodarbinātāja, lai pārbaudītu, kā bērns izpilda sabiedrisko darbu.

Ņemot vērā, ka viņi var strādāt tikai divas stundas dienā, mēs viņus arī pieskatām, darba devējs ir visu laiku klāt. Un tiešām – kontrolē vairāk nekā pieaugušos. (VPD darbinieks)

Tam pusaudzim visu laiku jāstāv blakus un jāsaka – izdari to, izdari šo, jo viņš, kad darbiņu izdarīs, nenāks prasīt jaunu. (VPD darbinieks)

Viens tāds jauniešs, kad es tikko sāku strādāt, – nerunāja pretī, bet visu laiku teica, ka nāks uz darbu, bet nenāca uz darbu, sēdēja interneta kafejnīcā. Mēģināju saprast, kas viņš par cilvēku, parunājos ar mammu arī. Viņš reizēm strādāja pusstundu, reizēm stundu, beigās viņam bija palikusi stunda un 15 minūtes, viņš teica – nu, tak, uzrakstiet man! Es teicu – nē! Un piedabūju, ka viņš aizgāja nostrādāt to stundu un 15 minūtes. Tagad mēs sveicināties. Nedrīkst neko atrakstīt, nedrīkst. (VPD darbinieks)

Kā redzams, kvalitatīva sabiedriskā darba izpilde prasa nozīmīgu laika un darba ieguldījumu gan no VPD darbinieku, gan arī no nodarbinātāju puses, kas, kā jau minējām, nereti krietni vien pārsniedz iespējamo materiālo labumu no pusaudža nodarbināšanas.

Darba devējs jūtas reizēm kā notiesātais tāpat kā mēs, jo mums reizēm liekas, ka mums ir piespriests šis sods nevis tam mūsu klientam, tāpēc, ka mums ar viņu ir jāauklējas un arī darba devējs grib redzēt darba rezultātu, darba devējs šo darba rezultātu ilgstoši neredz, viņš to neapmierinātību izsaka mums un principā ar domu – lieciet to klientu aiz restēm. Principā darba devēju jau var saprast. [...] Mēs auklējamies, cik vien ilgi ir iespējams, mēģinām pārliecināt darba devēju un strādājam ar klientu, lai viņš tomēr šo darbu padarītu. (VPD darbinieks)

Reālajā praksē mēdz gadīties, ka tieši šī pastiprinātā uzmanība un pat dubultā kontrole (sekojot līdzi gan bērnam, gan darba devējam), kas jāveic VPD darbiniekam, ir nopietns pārbaudījums probācijas dienesta un nodarbinātāja turpmākajai sadarbībai.

Tagad jau sadarbība uzlabojās, bet sākumā bija tā, ka nodarbinātājs bija neapmierināts: „Ko jūs te braukājat! Jūs mani kontrolējat? Es astoņpadsmit gadus nostrādāju ar bērniem!” Viņš bija kādreiz skolotājs, un mēs tagad te braucam un viņa darbu kontrolējam. „Jūs man neuzticaties!” - viņam ļoti nepatika tas, ka mēs braukājam. Es centos katru reizi paskaidrot, ka ne jau viņu es braucu kontrolēt, ka es viņam uzticos, bet man jākontrolē savi notiesātie, kā viņi veic darbu. (VPD darbinieks)

Noteikumi paredz nodarbinātājam parūpēties par to, lai blakus darba aizsardzības prasībām atbilstošu darba apstākļu radīšanai bērns tiktu iepazīstināts ar darba aizsardzības noteikumiem. Tomēr sabiedriskā darba reālās izpildes prakses izpēte rāda, ka Latvijas darba tirgum kopumā raksturīgā īpatnība darba devējiem nepievērst pārāk lielu uzmanību darba aizsardzības likuma prasībām²⁵, vērojama arī nepilngadīgo nodarbināšanā. 2006.gadā notikušajā sabiedriskā darba veicēju aptaujā tikai daži no aptaujātajiem bērniem bija iepazīstināti ar darba drošības noteikumiem²⁶, pie tam pārsvarā to darīja Valsts probācijas dienesta darbinieces, un tikai atsevišķos gadījumos to bija darījuši paši darba devēji. Paši attiecīgā pētījuma dalībnieki – aptaujātie bērni – gan arī atzina, ka iepazīties ar darba aizsardzības noteikumiem neesot bijis nekādas vajadzības, jo darbs neesot bijis bīstams un vispārējie piesardzības pasākumi viņiem tāpat ir zināmi.

Īpaša iepazīstināšana ar darba drošības noteikumiem nenotiek, jo te, man liekas, nav tādi darbi, kur būtu jābūt drošības instrukcijai. Tie nav smagi darbi, bet palīgdarbi. (Nodarbinātājs)

Kāda tur darba drošība, šķūrējot sniegu? Nekāda! (Nodarbinātājs)

Jāpiezīmē, ka tie nodarbinātāji, kuri neizjūt, ka nepilngadīgo likumpārkāpēju nodarbināšana būtu viņu sirdslieta vai misija, bet drīzāk uztver to kā nepatīkamu slogu, atzīmēja, ka lielāka atbildība, dažādi nodarbināšanas ierobežojumi un īpaši darba aizsardzības noteikumi kavē viņus iesaistīties šo bērnu nodarbināšanā.

Likums nosaka, ka gadījumā, ja bērns godprātīgi un apzinīgi pilda viņam piemērotā piespiedu līdzekļa noteikumus un neizdara jaunus likumpārkāpumus, VPD var iesniegt tiesai vai administratīvajai komisijai motivētu rakstveida priekšlikumu par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanas ilguma samazināšanu. Pētījuma rezultāti rāda, ka šāda pozitīvā motivācija censties labi paveikt darbu nav pārāk izplatīta nepilngadīgo vidū – iespējams tāpēc, ka bērni nav informēti par šādu iespēju, bet varbūt arī tāpēc, ka maksimālais sabiedriskā darba stundu skaits jau tāpat ir pietiekami niecīgs. Tomēr tika minēts gadījums,

²⁵ AS Inspecta Latvia & RSU DVVI. *Darba apstākļi un riski*. LM, Rīga, 2007, 40.-41.lpp.

²⁶ FACTUM. *Sabiedriskā darba mērķa grupas izpēte. Rezultātu pārskats*. FACTUM, 2006. gada oktobris, 12.lpp.

kad bērns ar savu aktivitāti bija centies panākt sabiedriskā darba stundu samazinājumu.

Manā pieredzē ir bijis bērns, kurš strādā, ļoti cītīgi strādā, jo ir kaut kur dzirdējis vai viņam ir tiesā teikts, ka tad, ja viņš labi veic sabiedrisko darbu, dienests var rakstīt tiesai lūgumu samazināt stundas. Un tagad, cik es esmu apmeklējusi to skolu – sarunās ar viņu un darba devēja, kurš tiešām katru dienu kontrolē, ko viņš dara un kā viņš dara, atsauksmēs redzams, ka puika cītīgi strādā, tāpat viņam laicam ir savs mērķis, ko viņš grib sasniegt. (VPD darbinieks)

Diemžēl izplatītāka ir pretējā situācija – bērns nepilda viņam uzliktos pienākumus vai apzināti izvairās no sabiedriskā darba veikšanas. Atbilstoši likumam šādā gadījumā VPD darbinieks var iesniegt priekšlikumu par sabiedriskā darba stundu palielināšanu vai darba aizstāšanu ar vienīgo stingrāko piespiedu līdzekli – ievietošanu sociālās korekcijas iestādē. Lēmumu šādos gadījumos par darba stundu skaita samazināšanu vai palielināšanu, kā arī smagākajos gadījumos – par bērna ievietošanu sociālās korekcijas iestādē, pieņem tiesnesis. Praksē tas nozīmē, ka VPD darbiniekiem un reizēm arī darba devējiem nākas pielietot īpašas prasmes un veltīt nopietnas pūles tam, lai bērns tomēr paveiktu viņam piespriesto sabiedrisko darbu, jo visas puses uzskata, ka ievietošana sociālās uzvedības korekcijas iestādē ir neadekvāti smags sods, kas pielietojams tikai galējos krīzes gadījumos.

Viņi sabiedriskos darbus nepilda, jo viņus nevar piespiest. Viņi izgudro visādus iemeslus kā jau pusaudzī – tad man sāp vēders, tad sāp mati, tad līst lietusi, tad nav, ko vilkt mugurā. (Nodarbinātājs)

Es arī neuzskatu, ka nepilngadīgos uzreiz kolonijās ir jāliek, jo tas neko nemaina, tā ir tikai izolēšana no sabiedrības uz laiku. Bet domāšana jau pozitīvāka nepaliek lielākajai daļai, viņi atkal un atkal nonāk uz apsūdzēto sola. Darbi būtu ļoti labi, ja tie darbotos, bet mums ir problēmas ar likumdošanu. Mums ir skaista likumdošana par bērnu aizsardzību un tiesībām, bet ir ļoti maz atrunāti bērna pienākumi. Tiesības viņiem ir, bet pienākumi ir tikai pieaugušajiem, vecākiem un citām bērnu institūcijām. Tas rada viņiem tādu kā nesodāmības sajūtu. Viņi ar to arī dzīvo – man jau par to nekas nebūs! Cik man ir bijusi runa ar VPD par nepilngadīgajiem, kas pie viņiem nonāk, tad viņi nespēj piespiest viņus tās stundas atstrādāt. Viņš neiet un viss! Ko tu viņam izdarīsi!? Motivēsi? Cik ilgi var motivēt? (Nodarbinātājs)

Maigākie audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, piemēram, brīdinājums vai nodošana vecāku vai aizbildņu galvojumā, bieži vien tikai attīsta bērnā nesodāmības sajūtu un neliek uzņemties atbildību par savu nodarījumu. Prakse liecina, ka tādējādi galu galā tiek veicināta viņa kriminālās karjeras attīstība.

Tam puisim, kas tagad izcieš sodu Centrālcietumā, bija uzlikts sods sabiedriskie darbi [acīmredzot domāts – piespiedu darbs] – 200 stundas. Mana vietniece veda viņu uz darbu, bet viņš jau no turienes gāja projām. Tad viņš tur paņēma un nozaga magnetofonu tiem darbiniekiem, jo viņi neticēja, ka tāds bērnu nama bērns var zagt. [...] Ir jāskatās, ja tas cilvēks nepilda tos sabiedriskos darbus, tad viņam ir jāpiemēro cits sods. [...] Ja viņš ir nepilngadīgs, ja viņam nav pabeigta izglītība, viņam ir jāiet skolā,

un pēc skolas jāatstrādā sabiedriskie darbi. Bet atbildību nekādā gadījumā nedrīkst uzlikt tai iestādei, kurā viņš ir ievietots. Tāpēc, ka viņiem [nepilngadīgajiem] ir ļoti lielas tiesības, bet viņi nekad neievēro savus pienākumus vai arī ļoti reti ievēro. Protams, tas nav teikts par visiem bērniem, bet par šiem grūti audzināmiem ar antisociālu uzvedību. [] Viņu pienākums ir mācīties, bet, ja viņš negrib iet uz skolu vai arī aiziet līdz skolai un neiet stundās, vai aiziet stundās un tur demolē klasi, par to viņam nekādus sodus nevar uzlikt, neko nedrīkst. (Nodarbinātājs)

Salīdzinot ar gadījumiem, ja nepilngadīgie likumpārkāpēji izvairās no viņiem piesprietā kriminālsoda – piespiedu darbs, tad šeit sankcijas par uzlikto pienākumu nepildīšanu ir vienkāršākas un skaidrākas – zināms dienu skaits, kas jāpavada arestā.

Šeit būtu interesanti uzzināt, kā klājas tam puisim, kam bija atlikušas 30 stundas nostrādāt piespiedu darbu, bet kurš pazuda. Viņam faktiski vajadzēja pēc tām stundām sēdēt cietumā divas nedēļas. Ja to stundu tā faktiski ņem, tad sanāk, ka nostrādāto stundu iznāk mazāk, un mēs tā brīnāmies, kāpēc viņi nenostādā līdz galam, jo tā sēdēšana noteikti ir nepatīkamāka nekā nostrādāt savas atlikušās stundas līdz galam. (VPD darbinieks)

Mēs jau varam ātri aizskriet uz tiesu, lai viņš iet aiz restēm, un tiesai atliek tikai divi varianti, bet nu mēs jau skatāmies, kādi viņam ir ģimenes apstākļi un viss tas pārējais. [...] Tiesa tāpat liks atkal viņam atkārtoti nostrādāt un uzliks termiņu, līdz kuram viņam jānostādā šis piespiedu darbs. Ja ir bijusi absolūta ignorance no klienta puses, tad ir bijuši gadījumi, kad ieliek aiz restēm. Un šie gadījumi, kad ielikti aiz restēm, ir tieši gados jauni cilvēki tāpēc, ka viņiem nebija principā nekādu attaisnojumu. Viens bija vēl nepilngadīgs, un es pat nezinu, kā visa tā lieta beidzās. Viņam bija 17 gadi un viņam piesprieda arestu, bet no piespiedu darba viņš izvairījās elementāri. Neieradās un viss. [...] Manuprāt, problēma bija vienkārši slinkums, jo arī uz skolu viņš vienkārši negāja, vienkārši apkārt klīda. Es pat nezinu, kas ar viņu notika, jo uzsācis bija viņš labi pildīt tos piespiedu darbus, nu var pieņemt, ka mājās bija sarežģīta situācija, jo mammai bija jauna ģimene. Viņš bija vecākais bērns, no patēva puses viņš nebija īpaši ieredzēts un visas problēmas tajā ģimenē tika risinātas ar alkoholu. [...] Vienreiz viņam tika dota iespēja, otrreiz devām viņam iespēju, trešo reizi tiesa vēlreiz deva iespēju viņam veikt šo piespiedu darbu, ceturto reizi viņam piesprieda arestu, un viss, mēs nezinām, kur viņš ir. (VPD darbinieks)

Tomēr, kā rāda pētījums, VPD darbinieki jebkurā gadījumā cenšas panākt piespiedu vai sabiedriskā darba izpildi jeb soda izciešanu sabiedrībā nevis ieslodzījuma vietā.

Man bija viens puisis. Viņš tā kā neticēja, ka viņam patiešām jāstrādā, ka viņu patiešām ieliks aiz restēm. Tad es ar viņu strādāju, rakstiju brīdinājumu, viņš tur skolas mainīja un darbus mainīja, tad otru brīdinājumu, beigās es nerakstiju uz tiesu. Varbūt, ka tā nedrīkst darīt, bet visi tie apstākļi ģimenē – viņi atstāti ar māsu vieni paši, tēvs dzīvo citur, māte – Īrijā, saprotiet, es nevaru rakstīt uz tiesu! Lai saka man, ko grib,

mūs priekšniecība ļoti stingri to ņem. Bet es ar viņu strādāju, kamēr viņš pabeidza darbus, bet ļoti kārtīgi, tad viņš bruģi lika pilsētas centrā, ar lieliem pārtraukumiem, bet pabeidza. (VPD darbinieks)

Nav jau tā, ka es tagad baigi labā tante būtu. Tagad taisos rakstīt vienam uz tiesu, jo es viņu atlaidu trīs mēnešus uz Īriju, un viņš rakstīja, ka atgrieziesies un nāks pie mums, un viņš jau ir mēnesi atpakaļ, bet nav nācis. Es zvanu – [viņš] neceļ klausuli, zvanīju mammai, un tagad esmu sadusmojusies, rakstīšu uz tiesu, viņš man zvana – būšot 18. maijā, tāpēc, ka viņš strādā Rīgā, brīdinājumu viņš nav saņēmis, jo nav bijis mājās. Ko tad lai es daru – rakstīt man uz tiesu vai gaidīt līdz 18. maijam? Protams, ka gaidīšu līdz 18. maijam. Varbūt, ka tā nav pareizi, bet es tā darīšu. (VPD darbinieks)

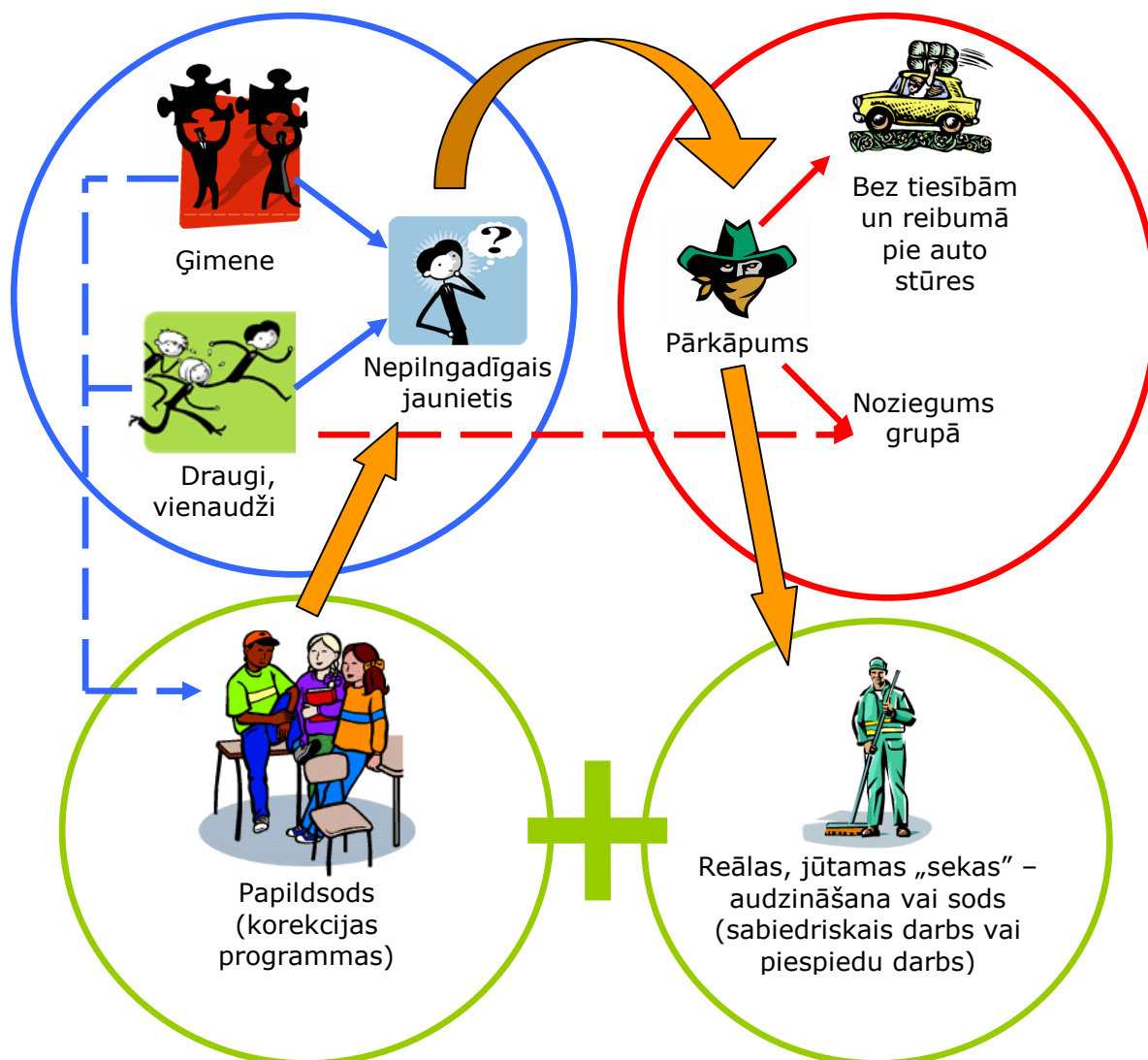
3.4. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs efektivitāte

Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa efektivitāte šī pētījuma ietvaros tiek vērtēta, ņemot vērā, (1) vai piemērotais audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis dod vēlamo rezultātu – attur nepilngadīgo no atkārtotas pārkāpumu vai noziedzīga nodarījuma veikšanas un (2) vai sodu izpildes nepilngadīgajiem kārtībā ir neejami visi nepieciešamie normatīvie instrumenti, lai sekmīgi īstenotu sabiedrībā izciešamo sodu ideju.

Kopumā, vērtējot visu pasākumu programmu nepilngadīgo likumpārkāpēju uzvedības korekcijai, ir jāņem vērā nodarījuma veikšanu ietekmējošie faktori: nepilngadīgā vide un tuvākie cilvēki, līdzšinējā dzīves pieredze, kā rezultātā ir veikts pārkāpums. Lai labotu šo situāciju ir nepieciešams ne tikai reāls sods (iespēju robežās – sabiedrībā izciešams un audzinošs), bet arī papildu darbs, lai koriģētu nepilngadīgā sociālo uzvedību. Ja likumpārkāpums ir sekas tam, ka pusaudzis ir audzis sociāli nelabvēlīgā vidē, kurā ir raksturīgs, ka domstarpības tiek risinātas vardarbīgā ceļā un negatīvās emocijas palīdz nomākt narkotiskās vielas, tad principā šis bērns nav apguvis sociāli akceptējamās uzvedības modeļus un viņam tie ir jāmacās pilnīgi no jauna. Audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – sabiedriskais darbs vai kriminālsods – piespiedu darbs ir, no vienas puses, iespēja redzēt, kā dzīvo un strādā citi cilvēki, tātad pusaudzim ir iespēja no malas pavērot alternatīvus uzvedības veidus, taču, no otras puses, lai viņš varētu tos apgūt, ir nepieciešama speciālista palīdzība un vadībā. Tāpēc sociālās uzvedības programmas kopumā ir nepieciešams kombinēt ar sabiedrībā izciešamiem sodiem. Šīs likumsakarības ir shematiski raksturotas 7. attēlā.

7. attēls. Nepilngadīgā likumpārkāpēja vide un uzvedības korekcijai nepieciešamie resursi

Likumpārkāpuma kairinātāji: alkohols, toksiskās vai narkotiskās vielas, atkarība no datora, zems izglītības līmenis

Arī šī pētījuma rezultāti atkārtoti 2006.gada pētījumā sabiedrisko darbu veicēju²⁷ un Valsts probācijas dienesta darbinieku²⁸ aprakstīto pieredzi, kas rāda, ka sabiedriskais darbs kā audzinājoša rakstura piespiedu līdzeklis ir efektīvs tiem

²⁷ FACTUM. *Sabiedriskā darba mērķa grupas izpēte. Rezultātu pārskats.* FACTUM, 2006. gada oktobris, 5.lpp.

²⁸ FACTUM. *Piespiedu un sabiedriskā darba izpēte: Ekspertu intervijas ar VPD darbiniekiem. Rezultātu pārskats.* FACTUM, 2006. gada novembris, 23.lpp.

bērniem, kuri pārkāpumu veikuši samērā nejauši un kuri ir gatavi mācīties no savām kļūdām. VPD darbinieki ir novērojuši, ka sabiedriskais darbs kalpo par mācību galvenokārt tiem jauniešiem, kuriem nav nosliece uz pretlikumīgām darbībām un kas likumu ir pārkāpuši nejaušības vai savas neapdomības pēc. Šiem jauniešiem jau pati saistība ar policiju un tiesas institūcijām ir iedarbīgs līdzeklis, kas spēj atturēt no turpmākas pārkāpumu izdarīšanas.

Ja ģimene nepilngadīgajam ir labvēlīga, ja ir normāli vecāki, tad parasti ir vienkārši viņu motivēt nostrādāt šīs stundas. Tad var panākt arī kaut kādu spiedienu no ģimenes puses. Attiecīgi, ja ģimene ir nelabvēlīga, tad ir grūtāk, tad ir cīņa gan ar klientu, gan ar viņa vecākiem, cik tu viņu motivē, tik viņš aiziet mājās un tā motivācija viņam pazūd. Vecāki, piemēram, dzer un drīzāk vēl atrunā: „Kur tu iesi un ko tu darīsi, priekš kam tev jādara!” Visādi gadās, bet tie ir smagie varianti. (VPD darbinieks)

Veiksmīgāk aiziet ar tiem, kuriem ir labvēlīgi ģimenes apstākļi. Ir arī tādi, kuriem vecāku nav, kuri dzīvo internātos. Ar tiem ir problēmas, viņiem viss ir vienalga. Man ir kontakts labs, bet viņš neklausā ne mani, ne darba devēju, ne direktori, ne sociālo pedagogu. [...] Lai nostrādātu līdz galam, nākas mocīties – mokām, mokām, kamēr izmokām. (VPD darbinieks)

Tas savā ziņā liek bērnam arī par daudz ko padomāt – vai ir vērts tā nākamreiz rīkoties vai nav. Jo bērni, ja izdara likumpārkāpumus, tad parasti to izdara grupā, viens pats viņš nekad to nedarīs. Ir kaut kāda grupa, kur viens saka – ejam darām to, un visi dara. Savukārt tas, kurš ir ieminējies, varbūt tas pats nemaz tur nav un nedara. Un attiecīgi viņš neapzinās, ko viņš ir pārkāpis, pie kādiem apstākļiem, kādu ļaunumu viņš ir nodarījis. Un, kad viņš veic šos piespiedu darbus, kad ar vecākiem tiekas ar prokuroru, tad sāk izprast, kur viņš ir kļūdījies. Plus vēl šī sabiedriskā darba posms liek padomāt, vai bija vērts, ņemot vērā to, ka man tagad ir atņemts laiks, lai aizbrauktu uz parku vai jūru, man ir jāstrādā. Labi, tas praktiskais darbs ir, ka ar to grābekli mēs grābjam lapas, paravējam vai kaut ko tamlīdzīgu, bet pēc būtības viņam tajā laikā ir liegta izklaide kopā ar pārējiem. (VPD darbinieks)

Sociālās atstumtības riska grupu bērniem, kuru ikdienas dzīvi raksturo nopietnas ģimenes problēmas, vecāku mīlestības trūkums vai pat to neesamība, sabiedriskā darba efektivitāte varētu izpausties līdzšinējo apstākļu nomaiņā, pozitīvas sociālās pieredzes un labvēlīgu attiecību dibināšanā. Tas mēdz notikt gadījumos, ja bērni tiek iesaistīti, piemēram, sabiedrisko organizāciju darbā, kur pēc interesantu un atbildīgu pienākumu veikšanas nereti turpina darboties kā brīvprātīgie. Šāda pieredze gan nav novērota kā ļoti bieži izplatīta, tomēr līdz šim novērotie gadījumi rāda, ka šādā gadījumā sabiedriskā darba audzinošais un socializējošais efekts ir pietiekami pozitīvs un ilgstošs.

Par bērniem – viņi nāk strādāt uz NVO centru, es to joprojām brīvprātīgi vadu, lieku viņiem dažādus darbus darīt – pie datora, taisīt info-lapu, organizēt seminārus. Viņi kopā ar mūsu darbiniekiem saliek krēslus, saliek krūzītes, kopē materiālus, viņi, protams, paliek arī uz semināru, lai to visu novāktu, viņi sapazīstas, tiek pie viena galda ar pilsētas mēru, ar

deputātiem. Viņi redz kaut ko citu – viņi redz, kādas aktivitātes ir sabiedrībā, pēc tam viņi piesakās par brīvprātīgajiem. (VPD darbinieks)

VPD darbinieki un arī nodarbinātāji, kas ikdienā strādā ar bērniem, norāda, ka darba saturs ir viens no būtiskākajiem darba motivāciju un audzinošo efektu veidojošajiem faktoriem. Lai paaugstinātu sabiedriskā vai piespiedu darba audzinošo un koriģējošo efektu, ir nepieciešams atrast nepilngadīgajam tādu nodarbošanos, kas atbilstu viņa interesēm, psihofizioloģiskajai konstitūcijai (piemēram, lai varētu novirzīt darba izpildei savu enerģiju un spēku), kas ļautu gūt gandarījumu, strādājot kopā ar citiem cilvēkiem, kuriem attiecīgais darbs ir ikdienas nodarbošanās.

Varbūt kādās dārzniecībās sūtīt uz ogu vai ābolu lasīšanām, lai viņi nestrādātu pa vienam. Tur viņiem būtu interesantāk. Lai nav jāstrādā vienam. Tad varbūt rastos vēlme tur strādāt arī turpmāk. Varbūt kādās ražas novākšanās iesaistīt. Lai ir interesanti. Skolas apkopšanas darbi jau skaitās melnie darbi. Varētu kādos zivju cehos iesaistīt, bet tur laikam atkal ir braukāšanas problēma. Bet tas viņam būtu interesantāk kopā ar pieaugušajiem vai vienaudžiem strādāt. (VPD darbinieks)

Strīdīgs jautājums, vērtējot sabiedriskā un piespiedu darba efektivitāti nepilngadīgajiem, ir kauna sajūta, izciešot sodu, īpaši, ja tas notiek publiskā vidē. Jau iepriekš tika minēts, ka tieši kauns var būt viens no faktoriem, kāpēc nepilngadīgais varētu censties izvairīties no piespiedu darba veikšanas, jo pazemojuma sajūta vienaudžu priekšā, kuri var izsmiet darba veicēju, ir pārāk spēcīga. Ja viena daļa speciālistu uzskata, ka šāda vienaudžu attieksme degradē gan sabiedriskā, gan piespiedu darba pozitīvo efektu, tad citi, tieši pretēji, uzskata, ka kauna sajūta atturēs pusaudzi no atkārtotas noziedzīgā nodarījuma veikšanas.

Puisim tikai tuvākie draugi zina par to, ka viņam tā gadījies un ka viņam vajag atstrādāt sabiedriskos darbus. Es domāju, ka pieaugušos tik ļoti neietekmē kauna sajūta, bet, ja bērnam ir tajā pašā skolā, kurā viņš mācās, pēc stundām jāiet, piemēram, kaut vai tos pašus putekļus slaucīt, tad būtu jārēķinās, ka klasesbiedri redzēs un viņu pēc tam apsaukās (jo mūsdienā jaunatne apsaukās un ar pirkstu rādīs – tu tāds, tu šitāds). Es domāju, ka viņš to nekad vairs nedarīs, es domāju, ka tas ir ļoti efektīvi. (VPD darbinieks)

Te jānorāda, ka psiholoģijā bieži tiek minēts, ka par vardarbīgiem mēdz kļūt cilvēki, kas paši iepriekš ir bijuši vardarbības upuri. Tāpat ir jāņem vērā, ka nožēlu par nodarīto un vēlmi laboties rada reāls sods kombinācijā ar cieņas pilnu attieksmi pret sodīto, rādot, ka viņam ir iespēja izlabot savu rīcību, darot kaut ko labu un vērtīgu. Tātad pastāv risks, ka tad, ja pusaudzis, izciešot sabiedriskā vai piespiedu darba sodu, ir saskāries ar pazemojumu, nevis stingru, bet laipnu darba ierādītāju un audzinātāju, tad nākotnē viņam var rasties apzināta vai neapzināta vēlme kompensēt vai „atdarīt” izciesto pazemojumu. Iepriekšējās nodaļās, aplūkojot sabiedriskā darba organizēšanas praksi, tika uzsvērts, ka vispozitīvākais efekts ir sasniegts tieši tajos gadījumos, kad pieaugušie, kas iesaistīti darba organizēšanā un izpildē, ir izturējušies pret bērnu ar cieņu un interesi.

Salīdzinot sabiedrisko un piespiedu darbu, tika minēts, ka sabiedriskā darba maksimālais stundu skaits ir salīdzinoši maz. Tātad ir vērts pārdomāt iespēju veikt likuma grozījumus, lai varētu piemērot pusaudžiem arī lielāku sabiedriskā darba izpildes stundu skaitu.

Bērnām drīkst piespriest līdz četrdesmit stundām, tas varbūt pat par maz būtu. (VPD darbinieks)

Jau iepriekšējos pētījumos ir secināts: „Tādēļ ieteicams sabiedrisko darbu piemērot kombinācijā ar sociālās uzvedības korekcijas programmu, kas veido nepilngadīgo uzvedības organizāciju atbilstošu sabiedrībā pieņemtajām vērtībām un priekšstatiem, un ar kuras palīdzību šos jauniešus būtu iespējams labāk integrēt sabiedrībā. Šādas programmas piesaiste attiecīgajam soda veidam būtu sevišķi nepieciešama jauniešiem no riska ģimenēm. Bez sociālās uzvedības korekcijas programmas, kas šobrīd netiek piemērota kā obligāts papildus pasākums sabiedriskajam darbam, sabiedriskie darbi līdz galam neietver sevī audzinošo aspektu un uzskatāmi par mazefektīviem”²⁹. Arī šajā pētījumā dati rāda, ka ir paliekošai un efektīvai uzvedības korekcijai tikai sabiedriskā vai piespiedu darba izpilde ir nepietiekoša, lai panāktu vēlamo efektu.

Grūtāk ir ar pusaudžiem, ar tiem ir vairāk jāņemās. [...] Viņi neuztver nopietni. Ai, nu kas tad tur – atnākšu pēc pusgada, varbūt arī vēlāk – jā, jā es nākšu, bet vispār neko nedarīšu. Bet tas ir atkarīgs arī no ģimenēm. Tie parasti ir no nelabvēlīgām ģimenēm, un ģimenēs jau viņus nevērtē augstu, viņiem liekas, tāpat viņi nevienam nav vajadzīgi. Un tad ir jāstrādā kā psihologam. [...] Vairāk jātiekas ar viņiem, vairāk jāizrunā, kas tad nu ir, katru reizi. (VPD darbinieks)

Kā minēts iepriekš, ja sabiedriskais darbs netiek pildīts, to var aizvietot ar smagāku audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, t.i., viņu var ievietot sociālās korekcijas iestādē. Lai arī jaunieša ievietošana sociālās korekcijas iestādē ir galējais soda mērs – tad kad visi citi soda mēri ir izrādījušies neefektīvi –, tomēr tā efektivitāte un pozitīvā ietekme uz personību ir apšaubāma. Jaunietis, kurš vēl nav sasniedzis 18 gadu vecumu, sociālās korekcijas iestādē ievieto ne mazāk kā uz 6 mēnešiem (kas atbilst vienam mācību pusgadam skolā). Tas nozīmē, ka jaunietis, piemēram, par nenostādītām 10 darba stundām nonāk sociālās korekcijas iestādē, mazākais, uz 6 mēnešiem. Tāpat, ņemot vērā sociālās korekcijas iestādē slēgtās iestādes statusu un tās negatīvo reputāciju (vardarbība audzēkņu starpā), maz ticams, ka tas palīdzēs sasniegt vēlamo efektu – uzvedības korekciju.

Faktori, kas pazemina sociālās korekcijas iestādes efektivitāti, ir:

- ☒ Slēgta un salīdzinoši „krimināla” vide – nepilngadīgais var kļūt par fiziskas un psiholoģiskas vardarbības un pazemojuma upuri, kā rezultātā viņš vardarbību var uzskatīt par pieņemamu un pat vienīgo saskarsmes veidu mērķu sasniegšanai. Jo sociāli nelabvēlīgāka ir vide, jo lielāka ir iespēja, ka personība veiks atkārtotu pārkāpumu.

²⁹ FACTUM. *Sabiedriskā darba mērķa grupas izpēte. Rezultātu pārskats*. FACTUM, 2006. gada oktobris, 5.lpp.

- ☑ Vairāki tiesneši izsaka bažas, ka, uzturoties sociālās korekcijas iestādē, notiesātais var iegūt jaunus kontaktus ar līdzīgiem sociālās riska grupas jauniešiem un nākotnē veikt bīstamākus noziegumus grupā.
- ☑ Tiesneši nav pārliecināti, ka jaunieši, uzturoties sociālās korekcijas iestādē, ir pietiekami nodarbināti brīvajā laikā. Jauniešu bezdarbība un nošķirtība no sabiedrības, tiesnešuprāt, rada bīstamas sekas jauniešu psihei un kopumā varētu būtiski samazināt veiksmīgas jauniešu atgriešanās iespēju sabiedrībā.
- ☑ Uzturēšanās laiks sociālās korekcijas iestādē ir pārāk ilgs, lai tas pozitīvi ietekmētu personības attīstību. Ja uzturēšanās laiks sociālās korekcijas iestādē, piemēram, pārsniedz vienu mēnesi, jaunieši visticamāk adaptēsies jaunajos apstākļos un uzturēšanās korekcijas iestādē kļūs vairāk par dzīves rutīnu un mazāk par audzinoša rakstura piespiedu līdzekli: *„atrašanās ieslodzījuma vietās dod labumu līdz vienam mēnesim. Pēc tam cilvēks pierod pie vides un samācās visādas muļķības”*.

Lai arī ievietošana sociālās korekcijas iestādē ir viens no audzinoša rakstura piespiedu līdzekļiem, tomēr šīs iestādes neatbilst ne izvirzītajam uzdevumam – audzināt (uzturēšanās laiks sociālās korekcijas iestādē ir pārāk ilgs), ne jauniešu uzvedības korekcijai. Savukārt, izvairoties no piespiedu darbu veikšanas, tiek piemērots arests, kuru tiesneši arī mēdz uzskatīt par maz efektīvu, jo brīvības atņemšanai nav vēlams būt ilgākai par vienu mēnesi, jo notiesātais nedrīkst aizmirst, no kā viņš atsakās, neesot brīvībā. Esot apcietinājumā ilgāk par mēnesi, notiesātais sāk adaptēties jaunai videi un tā vietā, lai cietumu uztvertu par sodu, cietums arī notiesātajam kļūst par ikdienas dzīves rutīnu.

Tātad, lai paaugstinātu nepilngadīgo izpratni, ka sabiedriskais darbs un piespiedu darbs ir reāli sodi un ka to nepildīšanas sekas ir, attiecīgi, ievietošana uzvedības korekcijas iestādē vai arests, nepieciešams attīstīt plašāku soda smaguma pieauguma gradāciju, piemērojot dažu dienu arestus vai rīcības brīvības ierobežošanu (piemēram, mājas arestus ar uzdevumu apmeklēt skolu), ja sabiedriskais vai piespiedu darbs sākotnēji netiek pildīts. Te gan ir jāatzīmē, ka pusaudzis no sociāli nelabvēlīgas ģimenes arests varētu būt „saprotams” sods, jo piespiedu līdzekļi viņam varētu būt „pazīstamāki” par pozitīvajiem un motivāciju veidojošajiem līdzekļiem. Tāpēc būtu nepieciešams sabiedriskā un piespiedu darba izpildi, un arī īslaicīgu brīvības ierobežošanu kombinēt ar sociālās uzvedības korekcijas programmu. Ņemot vērā, ka sociāli nelabvēlīgās uzvedības modeļus pusaudzis vispirms apgūst ģimenē, tad programmas efekta noturības paaugstināšanai tajā ir jāiesaista ne tikai nepilngadīgais likumpārkāpējs, bet arī viņa tuvākie radnieki – vecāki vai likumiskie pārstāvji.